

11224
42626

~~№ 60~~
~~1943~~

VII Ю/40

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА № 62.

ЛЕКЦИИ

ПО

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ПРАВО

ОТЪ

Н. П. БЛАГОЕВЪ
извънреденъ професоръ

ПЪРВА ПОЛОВИНА

уводъ, извори, държавно право.

11224
~~1630~~

*На уважаемия си приятел
проф. Георги Т. Данаиловъ*

Авторътъ.

ПРЕДГОВОРЪ

Издаваме първата половина отъ лекциитѣ си, главно за да улеснимъ слушателитѣ си и второ за да принесемъ нѣщо къмъ литературата по история на българско право, която е твърде бедна, и затова всѣки приносъ е цененъ. Лекциитѣ си издаваме съкратени, като въ кратко излагаме зачекнатитѣ въ тѣхъ въпроси и оставаме на студентитѣ да ги развиятъ въ изучни студии въ семинарнитѣ си упражнения. А пъкъ че това е възможно и полезно, ние напълно се увѣрихме отъ десетгодишната си преподавателска практика.

Безспорно, въ труда ни ще да има грѣшки и недостатъци. Нѣкои отъ тѣхъ, възможно е, и ние да забележимъ и въ друго издание ще ги поправимъ. Но предварително изказваме искрената си благодарностъ на всѣкиго, който ни посочи и най-малката грѣшка

Трудътъ ни, може би, ще бжде другъ и по форма и по съдържание, ако е сждено да бжде издаденъ като учебникъ или история на българското право.

Лекциитѣ си посвещавамъ на уважаемия си приятел проф. Георги Т. Данаиловъ.

София, 3 ноемврий 1926 год.

Н. П. Благоевъ.

УВОДЪ

Понятие на историята на българското право. — Историята на българското право изучава образуването и развоя на правното съзнание на българския народъ. Дветъ характерни черти — образуване и развой — различават историята на българското право отъ другитъ правни науки. Защото тя не изучава, какво е било българското право презъ известно време и положение, но какъ то се е образувало и какъ постепенно се е развило. Съ други думи, историята на българското право изучава правнитъ явления въ тѣхната динамика, а не въ тѣхната статика, т. е. въ тѣхното постоянно развиване и преобразуване, Историята на българското право изучава само правнитъ явления въ обществения животъ на българския народъ, а другитъ явления, напр. икономичнитъ, финансовитъ, религиознитъ и пр., само дотолкова, доколкото тѣ иматъ връзка съ образуването и развоя на правото. Най-после, тя изучава само правнитъ норми и понятия на българския народъ и затова се нарича история на българското право.

Задача на историята на българското право. — Задачата на историята на българското право се опредѣля отъ нейното понятие и се състои въ това — възъ основа на изворитъ да изложи и научно да обясни, какъ у българския народъ се образували и постепенно развили правнитъ норми и институтитъ, да установи връзката между тѣхъ, да открие причинитъ на образуването имъ въ разнитъ епохи и да посочи съотношенията на ония отъ предшествуващата епоха къмъ тия отъ следващата. Защото правнитъ понятия на българския народъ, както и на всички други народи не сж постоянни и неизмѣнни, а напротивъ сж временни и постоянно се измѣняватъ, развиватъ и изчезватъ заедно съ измѣнението на неговия животъ и култура. Правото на българския народъ е въ тѣсна връзка съ

цѣлата негова култура, като: нравитѣ, институтитѣ, изкуствата, вѣрата и пр., съ които заедно и се развива. Промѣната въ една област на неговия културенъ и общественъ животъ предизвиква такава и въ другитѣ му области. Затова сегашнитѣ негови понятия за семейство, собственост, престъпление, власт, за разнитѣ правни и социални институти и пр., преди да получатъ сегашната си форма, сж преминали презъ различни фази. Действително, още не сж известни всичкитѣ фази въ развоя на правнитѣ норми, понятия и учреждения на българския народъ, обаче безпорно вѣрно е, че въ тѣхния развой сжествува известна закономерность и правилность.

Българското право е рожба на българския народъ въ неговата цѣлостъ. То служи за изразъ на неговото общо народно убеждение и заедно съ цѣлата негова култура еволюционно се развива. Обаче и правниятъ развой на българския народъ, както и цѣлиятъ неговъ културенъ и социаленъ развой билъ изложенъ на чуждо правно и културно влияние, а особено на византийското и турското влияние, на което историята на българското право не може да не обърне внимание.

Предметъ на историята на българското право. —

Предметътъ на историята на българското право се опредѣля отъ нейната задача и обема цѣлокупното българско право: публично, частно или гражданско и международно. Публичното право, което обема държавното, административното, наказателното и процесуалното, регулира устройството и дейността на държавата, а сжщо така и правнитѣ отношения на отдѣлнитѣ лица къмъ нея, като колективно цѣло. Частното или гражданското право урежда правнитѣ отношения на отдѣлнитѣ лица. Международното право пъкъ регулира правоотношенията между отдѣлнитѣ държави.

Освенъ тѣзи чисто правни части, историята на българското право обема още и социалнитѣ отношения на българския народъ, доколкото тѣ иматъ връзка съ неговия правенъ животъ. Затова тѣ и съставляватъ нераздѣлна нейна частъ. Разбира се, социалнитѣ отношения, като предметъ на историята на българското право, не трѣбва да преобладаватъ надъ чисто правнитѣ; защото въ противенъ случай, вмѣсто история на българското право, би имало социология. И затова трѣбва

да има равновесие и съразмѣрность между тия две части на историята на българското право.

Историята на българското право сжщо изучава и изворитѣ, отъ които тя черпи материалъ. Изворитѣ сж сжществена нейна частъ, защото въ тѣхъ се намира онова, което е потребно, за да се получи ясна представа за правния и социалния животъ на българския народъ. Безъ тѣхното основно знание не е възможно критично да се изучатъ и правилно да се оценятъ правнитѣ норми, институтитѣ и социалнитѣ отношения на българитѣ. Затова изворитѣ предшествуватъ другитѣ части на историята на българското право.

Методъ на историята на българското право. — Историята на българското право и социологията сж близки и сродни науки и затова си служатъ съ единъ и сжщъ методъ. Социологията, която изучава обществото и законитѣ на неговото развитие, си служи съ историко-сравнителния методъ, който се състои въ събирането, опредѣлянето, дефиницията и класификацията на явленията възъ основа на тѣхната еднаквостъ и различностъ и споредъ взаимната имъ връзка. И историята на българското право сжщо си служи съ историко-сравнителния методъ, който се различава само по класификацията на правнитѣ явления, а по съдържание е единъ и сжщъ съ онзи, съ който си служи и социологията. Защото въ историята на българското право класификацията става възъ основа на взаимнитѣ отношения на социалнитѣ положения и правнитѣ явления. Това особено е важно за периодизацията ѝ, която, за да бжде вѣрна, трѣбва периодитѣ на социалното развитие напълно да се съвпадатъ съ периодитѣ на правното развитие.

Историята на българското право си служи съ историко-сравнителния методъ, не за да открие нови правни явления, данни и материалъ за предмета си, но за да обясни и освѣтли открититѣ вече такива. Отъ особена важность е историко-сравнителниятъ методъ, когато много факти отъ правния животъ на българския народъ, за да се обяснятъ и освѣтлятъ, се сравняватъ съ подобнитѣ на други народи, които се намирили на еднакво културно развитие съ българитѣ, особено съ правнитѣ факти на другитѣ словенски народи.

Съ историко-сравнителния методъ могатъ да се обяснятъ и много правни възгледи и социални институти отъ историята на българското право, като съ сравнятъ съ ония отъ византийската и турската правна история, защото българитѣ били изложени на правното и културно влияние на византийци и турци и отъ тѣхъ възприели много правни и социални понятия.

Обемъ на историята на българското право. — Историята на българското право обема правнитѣ и социалнитѣ понятия и институти на българитѣ, които постоянно или временно влизали въ състава на българската държава, а сжщо така и правнитѣ и социалнитѣ понятия и институти и на ония българи, които не сж влизали въ предѣлитѣ на българската държава. Обаче историята на българското право не обема правнитѣ понятия и социалнитѣ институти на народитѣ, които действително влизали въ състава на българската държава, но не сж били отъ български произходъ. Така напр. тя не изучава правнитѣ понятия и социалнитѣ институти на гърцитѣ, власитѣ, албанцитѣ, татаритѣ, печенегитѣ, куманитѣ и други, които въ известни епохи, кога едни, кога други, сж образували компактни маси въ България и упражнили известно влияние върху правния и социалния животъ на българитѣ.

Сега въ литературата е споренъ въпросътъ за етнографскитѣ граници на българския народъ. Обаче въ миналото подобенъ споръ не е сжществувалъ, защото всички южни словени отъ Черно до Адриатическо морета и отъ р. Дунавъ до Бѣло море влизали въ състава на българския народъ и се чувствували българи. Всички тѣ, следъ като презъ VIII и IX вѣкове били обединени подъ политическата властъ на българския владѣтель и подъ духовната властъ на началника на българската църква, съставлявали едно политическо, национално и културно цѣло, чувствували се единъ народъ, наричали се българи и имали еднакви национални, политически и културни стремежи и идеали. Въ тѣзи именно граници се простира и историята на българското право.

Отношение на историята на българското право къмъ правната история на другитѣ словенски народи. — Прабългаритѣ, които сж основали балканската българска държава, били отъ турко-татарски произходъ. Обаче тѣ скоро

се претопили у южнитѣ словени, на които дали името си и приели народността имъ. Затова българитѣ по народностъ сж словени. Всички пъкъ словени, докато сж живѣели заедно по горното течение на рѣкитѣ Висла, Днестъръ, Бугъ и Днепъръ, съставяли едно национално цѣло и имали почти еднакви правни и социални понятия. Обаче, следъ като се раздѣлили на отдѣлни народи и обособили въ отдѣлни държави, народното право на всѣки отъ тѣхъ продължавало да се развива въз основа на старитѣ словенски правни понятия и подъ влиянието на мѣстнитѣ условия и на съседнитѣ чужди народи, съ които тѣ сж били въ търговски, културни и политически отношения. Поради това, правото е различно и у разнитѣ словенски народи. Но въпрѣки това, то има и много общи и еднакви черти, защото словенитѣ съзнавали общия си произходъ и правно, социално и културно си влияели.

Българитѣ, следъ като се настанили на Балканския полуостровъ и образували българската държава, а особено следъ като сж приели християнството и въ края на IX вѣкъ се изнамѣрила българската писменостъ и докато били покорени отъ турцитѣ, упражнявали голѣмо влияние върху правния, социалния и културния животъ почти на всички словени, па дори и на инороднитѣ ромжни и маджари. Българитѣ особено голѣмо влияние упражнили върху южнитѣ словени, които първоначалното си политическо, правно, културно и социално възпитание получили въ българската държава. Поради това, всички южни словени културно, правно и социално се развивали при еднакви мѣстни условия и подъ еднакви външни влияния и затова имали еднакви правни и социални възгледи. Разбира се, правнитѣ и социалнитѣ понятия, както и националнитѣ чувства на южнитѣ словени въ миналото сж били много по-близки, отколкото сж сега, и затова тѣхната правна история почти е една и сжща.

Българитѣ сж имали сжщо така влияние и върху рускитѣ словени, които заедно съ християнството и писмеността приели отъ тѣхъ и много правни, социални и културни понятия. Българитѣ толкова силно сж повлияли върху другитѣ словенски народи, щото първоначалниятъ руски лѣтописецъ дори счита България за праотечество на всички словени и въ най-стария руски правенъ паметникъ Руская правда има много старобългарски думи. Но и другитѣ словенски народи

сжщо взаимно сж си влияли. Така, въ началото на XIV в. Чехия културно влияла на Полша, а последната чрезъ Литва и Малорусия влияла на Великорусия. Поради всичко туй правото на словенскитѣ народи било сродно. Сжщо и българското право, което по произходъ е словенско, е сродно и сходно съ онова на другитѣ словенски народи. Поради това историята на българското право е въ близки и сродни отношения съ историята на руското, полското, чешкото и сърбо-хърватското право и съставя нераздѣлна часть отъ историята на словенското право.

Спомагателни науки на историята на българското право. — Спомагателна наука на историята на българското право е оная наука, която къмъ нея е въ отношение на взаимна помощъ при изучаване на общия имъ предметъ. Така че и спомагателната наука изучава сжщия предметъ, които изучава и историята на българското право, но само отъ друга страна и отъ друго гледище. Следователно, не би била вѣрна дефиницията, че спомагателна наука на историята на българското право е оная наука, която ѝ помага при изучаване на предмета ѝ. Защото въ такъвъ случай всички науки би били спомагателни науки на историята на българското право, а пъкъ не е възможно да си служимъ съ всички.

Спомагателнитѣ науки на историята на българското право се дѣлятъ на две категории: спомагателни науки въ тѣсенъ смисълъ или юридически спомагателни науки и спомагателни науки въ широкъ смисълъ или исторически спомагателни науки.

Юридически спомагателни науки на историята на българското право сж правнитѣ науки и социологията съ нейнитѣ клонове. Тѣзи науки сж основата на историята на българското право, защото имагъ голѣмо значение за събирането и комбинирането на правнитѣ материали въ едно цѣло и за тѣхното вѣрно тълкуване и разбиране. Затова безъ основното познаване на тия спомагателни науки българскиятъ правенъ историкъ или не би билъ такъвъ, или пъкъ би билъ само обикновенъ събирачъ на правноисторически материалъ. Историята на българското право не може успѣшно да се изучава безъ основното познаване на правнитѣ науки и социологията,

защото последнитѣ изучаватъ единъ и сжщъ предметъ съ нея, но само отъ друга страна и отъ друго гледище.

Исторически спомагателни науки на историята на българското право сж всички ония науки, които сж такива и на историята изобщо. Отъ тѣхъ пъкъ по-важни сж следнитѣ: палеографията¹⁾, дипломатиката²⁾, сфрагистиката³⁾, хералдиката⁴⁾, нумизматиката⁵⁾, филологията⁶⁾, генеалогията⁷⁾, биографията⁸⁾, хронологията⁹⁾ географията¹⁰⁾ и етнографията¹¹⁾.

Система на изложението на историята на българското право. — Правнитѣ норми, възъ основа на които българскиятъ народъ уреждалъ своитѣ правоотношения, постоянно сж се развивали и измѣнявали. За да може пъкъ по-лесно да се проследи тѣхния развой, нужно е тѣ да се изложатъ въ известна система. Системата на историята на българското право още не е установена и затова всѣки авторъ може да има своя система. Обаче въ правната история изобщо общоприети сж следнитѣ три системи:

1) Палеографията изучава произхода, развоя и формата на буквитѣ въ разнитѣ времена.

2) Дипломатиката изучава развоя и свойствата на документитѣ. Тя главно се занимава съ опредѣлянето достовѣрността на историческитѣ документи и се нарекла така по името на най-главнитѣ писмени документи — дипломитѣ.

3) Сфрагистиката изучава художествения развой и разнитѣ форми на печатитѣ, които се слагали върху документитѣ и съ които се потвърдявала достовѣрността имъ.

4) Хералдиката изучава правилата, по които се изработвали и носили гербоветѣ.

5) Нумизматиката изучава формитѣ, надписитѣ и системата на монетитѣ, паритѣ и медалитѣ.

6) Филологията изучава законитѣ на образуването и развоя на езика.

7) Генеалогията се занимава съ системното събиране на известията за произхода, наследството и сродството на семействата и родоветѣ.

8) Биографията описва живота и дейността на лицата.

9) Хронологията се занимава съ изучаването на разнитѣ начини за пресмѣтане на времето у разнитѣ народи и съ умението за произвеждане тия пресмѣтания на нешето пресмѣтане на времето.

10) Географията (земеописанието) въ широкия смисълъ на думата изучава земята.

11) Етнографията сжщо въ широкия смисълъ на думата изучава народитѣ и племената.

Първата система се състои във дълбата на историята на българското право на външна и вътрешна. Външната история изучава изворитѣ, а вътрешната — образуването и развоя на правнитѣ норми и институтитѣ. Смисльтъ на една такава дълба на историята на българското право се крие главно въ това, че не е възможно едновременно и съвмѣстно да се изложи историята на изворитѣ и историята на правното развитие. При това, изучаването на изворитѣ е твърде сложна и мъчна работа, за която сж нужни специални изследвания. Тази система сега е изоставена въ правноисторическата наука.

Втората система се състои въ излагането историята на българското право по периоди. Споредъ тази система, въ всѣки периодъ на историята на българското право поотдѣлно се излага историята на изворитѣ и историята на цѣлокупното право. държавно, наказателно, гражданско, процесуално и пр., както то се е развило въ тоя периодъ. Главна основа за прилагане на тази система е, че правото, което се е развило въ известенъ периодъ, е различно отъ правото, което се е развило въ предшествувания или следващия периодъ и че при съвокупното изучаване на цѣлото правно развитие въ известенъ периодъ по-ясно могатъ да се представятъ всичкитѣ негови особености и отличителни черти, които го различаватъ отъ правното развитие въ другитѣ периоди.

Третата система изучава историята на българското право по части, като всѣка частъ се излага отдѣлно отъ началото на нейното развитие и до края. Споредъ тази система, най-първо се изучава историята на изворитѣ и следъ това разнитѣ части на историята на българското право: държавно, гражданско, наказателно и процесуално отъ началото и до края, раздѣлени или не на периоди. Предимството на тази система предъ другитѣ се състои въ това, че ясно и лесно може да се проследи развитието на правнитѣ норми, институтитѣ и социалнитѣ отношения на известна частъ на историята на българското право отъ началото на нейното развитие и до края, безъ тя да бжде прекъсвана отъ нѣкоя друга частъ.

Българитѣ поради разни географски, културни и политически причини не сж могли да създаватъ такава система на правото, каквато сж имали другитѣ културни европейски народи. При това поради покоряването на българския

народъ отъ византийцитѣ въ началото на XI в. (1018 г.) и отъ турцитѣ въ края на XIV в. (1393 г.) развоятъ на българското право на два пѣти било прекъснато. Поради всичко това въ излагането историята на българското право не може да се приложи първата система, която при това е и изоставена въ правноисторическата наука, нито втората, защото поради липса на достатъчно известия за всѣки отдѣленъ периодъ много части не биха били пълни. Затова ние ще се придържаме о третата система, като, доколкото това е възможно, ще отбелязваме, кои правни норми, институти и социални отношения въ кой периодъ на историята на българското право сж се образували и развили.

Периоди въ историята на българското право. —

Периодъ въ историята на българското право е онази частъ отъ време, която трѣбва да изтече, за да може едно ново социално положение да предизвика пораждането на едно ново правно явление. Така че периодитѣ на правното развитие на българския народъ не само се съвпадатъ съ ония на неговото социално развитие, но още последнитѣ предшествуватъ първитѣ. Измѣнитѣ се социални условия създаватъ нови обичаи, новъ моралъ и ново право, които замѣстватъ старитѣ обичаи, моралъ и право. Затова историята на българското право може правилно да се раздѣли на периоди, само ако се иматъ предъ видъ отношенията между правнитѣ явления и социалнитѣ положения на българския народъ, и само едно такава дѣление може да се приеме отъ всички автори. При тая периодизация на историята на българското право, разбира се, нѣматъ значение владѣщитѣ династии, формата на държавното управление, продължителността на времето и пр.

Въ живота на българския народъ, най-важни социални промѣни, които сж предизвикали промѣни и въ правното му развитие, сж тѣзи: настаняването на прабългаритѣ на Балканския полуостровъ и основаването на българската държава; покоряването на българитѣ отъ византийцитѣ въ навалото на XI в. (1018 г.); покоряването имъ отъ турцитѣ въ края на XIV в. (1393 г.) и освобождението въ срѣдата на втората половина на XIX в. (1878 г.) на една частъ отъ българския народъ отъ турското владичество и основаването на новата българска държава. Възъ основа на тѣзи важни социални и правни

промѣни, историята на българското право може да се раздѣли на следнитѣ три главни периода:

Първиятъ периодъ—отъ срѣдата на втората половина на VII в. до началото на XI в. (679—1018 г.); вториятъ периодъ отъ началото на XI в. до края на XIV в. (1018—1393 г.) и третиятъ периодъ отъ края на XIV в. до срѣдата на втората половина на XIX в. (1393—1878 г.). Споредъ това дѣление, първиятъ периодъ на историята на българското право почва отъ основаването на българската държава въ срѣдата на втората половина на VII в. (679 г.) и трае то покоряването ѝ отъ византийцитѣ въ началото на XI в. (1018 год.). Защото следъ като прабългаритѣ се настанили на Балканския полуостровъ и покорили и обединили южнитѣ словени къмъ българската държава, у новообразуваната се български народъ настъпило ново социално и правно положение, което траяло непрекъснато, докато византийцитѣ го покорили въ началото XI в. (1018 год.).

Правнитѣ норми пъкъ, възъ основа на които южнитѣ словени уреждали своитѣ правоотношения до основаването на българската държава и включването имъ въ нея, спадатъ въ историята на словенското право. Въ тази история се излагатъ правнитѣ понятия, институтитѣ и социалнитѣ отношения на всички словени отъ момента, когато тѣ сж станали известни въ историята, до момента, когато сж се раздѣлили на отдѣлни народи и обособили въ отдѣлни държави. Сжщо така не се числятъ къмъ историята на българското право и правнитѣ норми, възъ основа на които прабългаритѣ сж уреждали своитѣ правоотношения до настаняването имъ на Балканския полуостровъ и основаването на българската държава.

Вториятъ периодъ обема времето на византийското владичество въ България и второто българско царство. Византийскиятъ императоръ Василий II, когато въ началото на XI в. покорилъ българитѣ, оставилъ ги да се управляватъ непосредствено отъ мѣстнитѣ си народни управници и възъ основа на народнитѣ си правни понятия. Поради това България била единъ видъ чрезъ персонална уния присъединена къмъ византийската империя. Но въпрѣки това, българитѣ подъ дългото византийско владичество постепенно усвоявали византийскитѣ правни понятия. Затова втората българска

държава билъ организирана по образа на византийската империя и правното и социално положение на българския народъ останало почти сжщото, каквото било и въ време на византийското владичество. Поради туй тѣзи две епохи съставятъ единъ периодъ въ историята на българското право.

Третиятъ периодъ обема времето на турското владичество въ България. Социалното и правно положение на българитѣ съвършено се измѣнило, следъ като тѣ били покорени отъ турцитѣ. Въ тази епоха българскиятъ народъ, лишень отъ политическата си независимостъ, непосредствено се управлявалъ отъ мѣстнитѣ си старейшини и уреждалъ своитѣ правоотношения главно възъ основа на обичайното си право. Затова именно времето на турското владичество въ България съставя отдѣленъ периодъ въ историята на българското право.

Въ срѣдата на втората половина на XIX в. (1878 г.), следъ като една частъ отъ българския народъ се освободи отъ турското владичество и се основа новата българска държава, почва новъ периодъ въ развитието на българското право, който не може да се причисли къмъ историята на българското право. Въ тоя периодъ, като приложение къмъ нея, може да се изложи кодификацията на българското частно и публично право. Въ този новъ периодъ цѣлиятъ правенъ, социаленъ и културенъ животъ на българския народъ се развива изключително подъ влиянието на западната култура. А пъкъ българитѣ правно, социално и културно сж се развивали подъ влиянието — то се е запазило и до сега — на византийцитѣ и турцитѣ и въ тритѣ периода на историята на българското право. Поради това въ развитието на българското право се явява известна непоследователностъ и отклонение. Да се избѣгне това и да се присадятъ новитѣ правни и социални възгледи на западната култура на исторически здрава почва е целъ и задача на историята на българското право.

Литература на историята на българското право. —

Отъ много срѣдневѣковни европейски народи и почти отъ всички словени най-рано българитѣ сж се организирали въ народъ и държава. Отъ запазенитѣ паметници се установява, че въ българската държава още въ първитѣ ѝ вѣкове е имало установени правни норми и въ нея се появила и развила словенската писменостъ, която по-после отъ България се разпространила въ всички словенски страни. Заедно съ българ-

ската писменостъ се разпространили между другитѣ словенски народи и българскитѣ правни и социални понятия и изобщо българската култура. Но въпрѣки това, историята на българското право е най-младата и нейната литература е най-бедната не само отъ правнитѣ истории и литератури на всички културни европейски народи, но още и на всички словенски народи. Причината пѣкъ на това е лошото политическо и социално положение на българския народъ. Въ края на XIV в. (1393 г.) българитѣ били покорени отъ турцитѣ и останали подъ тѣхното владичество почти до края на XIX в. (1878 г.). Презъ това време тѣ сж били лишени не само отъ политическата си независимостъ, но още и отъ културната си самостоятелностъ. Следъ като България била покорена отъ турцитѣ, по-голѣмата частъ отъ българскитѣ книжевници избѣгали въ другитѣ словенски страни, а пѣкъ останалитѣ се прибрали въ манастиритѣ, дето въ турско време главно се е пазѣла и култивирала българската писменостъ. Въ българскитѣ градове, както и въ много отъ българскитѣ села, постепенно се е въвеждала грѣцката писменостъ. Поради това развитието на българската книжевностъ било спрѣно.

Българската народна наука изобщо и литературата на историята на българското право специално почнали да се развиватъ презъ втората половина на XIX вѣкъ. Силенъ потокъ тѣ получили следъ като България се освободила отъ турско владичество, а особено следъ като се основалъ българскиятъ университетъ въ София, въ който историята на българското право почнала да се преподава като самостоятелна наука презъ лѣтното полугодие на 1901—1902 академическа година. Но историята на българското право, и преди да почне да се преподава като самостоятелна наука въ Софийския университетъ, имаше свои работници, между които по-видни сж: П. В. Оджаковъ, професоръ Г. Т. Данаиловъ и С. С. Бобчевъ.

Прѣвъ П. В. Оджаковъ почна да работи върху историята на българското право. Той направи и първия опитъ да я изложи системно въ едно цѣло. За тази цѣль той почна да издава труга си История на българското право (Опитъ за научно изследване обичайното и писаното българско право и битие, т. е. народния животъ отъ най-стари времена и до днесъ). Отъ този неговъ трудъ излѣзоха само две части: Часть обща, книга първа, обозрение господарствения и обичайнаго права на българскитѣ племена, 1894 г. и часть право

Професоръ Г. Т. Данаиловъ въ студията си: „Единъ паметникъ на старото българско право (Законъ соудный людѣмъ) историко-догматична студия“ излага въ общи черти историята на българското процесуално, наказателно, гражданско и военно право за първия ѣ периодъ. Сжщиятъ написа и други много ценни студии по история на българското право.

Най-сериозенъ опитъ да изложи историята на българското право въ едно системно цѣло направи С. С. Бобчевъ съ книгата си: „История на старобългарското право (лекции и изследвания)“ отъ 1910 г., въ която излага историята на българското право отъ настаняването на словенитѣ на Балканския полуостровъ до покорението на българитѣ отъ турцитѣ. Авторътъ дѣли книгата си на въведение, източници, държавно, сждебно, наказателно и гражданско право. Сжщото съчинение въ съкратена форма и подъ заглавие: „Съкратенъ учебникъ по история на българското право“ бѣ издадено презъ 1919 г. При това С. С. Бобчевъ написа и много други студии по история на българското право.

ЧАСТЪ ПЪРВА.

ИЗВОРИ.

УВОДЪ.

Извори на историята на българското право. — Извори на историята на българското право сж материалитѣ, които сж потрѣбни за нейното съставяне. Тия извори изобщо се дѣлятъ на известия и остатъци.

Известия сж ония сведения, които се получаватъ чрезъ други лица съ излагане на събитията устно, писмено или чрезъ изображение. Затова тѣ се дѣлятъ на известия устни, писмени и чрезъ изображение.

Остатъци сж изворитѣ, които свидетелствуватъ за проявата на известна човѣшка дейность, на която тѣ сж последиствие. Остатъцитѣ сж части на събитията, за които тѣ известяватъ. Отъ тѣхъ сведения се получаватъ само чрезъ тълкуване и умозаключение. Остатъцитѣ се дѣлятъ на остатъци въ тѣсенъ смисълъ и паметници.

Но въпрѣки тази общеприета класификация на изворитѣ на историята изобщо и специално на историята на правото, ние дѣлимъ изворитѣ на историята на българското право на извори въ тѣсенъ смисълъ или юридически извори и извори въ широкъ смисълъ или исторически извори.

Юридически извори или извори въ тѣсенъ смисълъ сж ония извори, чиято главна целъ е била да запазятъ споменъ за известенъ сжществуващъ правенъ животъ на българския народъ, или на първо мѣсто това свидетелствуватъ. Къмъ тия извори се числятъ: законитѣ, сборницитѣ на правнитѣ обичаи, правилницитѣ, юридическиятъ съчинения, хрисовулитѣ, международнитѣ договори, формуляритѣ, разнитѣ актове и пр.

Исторически извори или извори въ широкъ смисълъ сж ония извори, които сж такива и на българската история съ

тази само разлика, че за историята на българското право иматъ по-големо значение ония отъ тѣхъ, които съдържатъ известенъ правенъ материалъ и сж въ връзка съ правния животъ на българитѣ. Къмъ историческитѣ извори се числятъ пѣсенитѣ, пословицитѣ, приказкитѣ, надписитѣ, хроникитѣ, историитѣ, житията, биографиитѣ, писмата, съвременнитѣ обичаи и пр.

Тази класификация на изворитѣ на историята на българското право не е строго научна, защото не е възможно да се прокара точна граница между дветѣ имъ категории и защото често едни и сѣщи извори сж и юридически и исторически. Но въпрѣки това, ние пакъ се придържаме о нея, защото има методологично значение.

ГЛАВА ПЪРВА

ЮРИДИЧЕСКИ ИЗВОРИ.

Общъ погледъ върху юридическитѣ извори. — Българитѣ, както се потвърждава отъ запазенитѣ паметници, сж имали установени правни норми и понятия, възъ основа на които сж уреждали своитѣ правоотношения. Но тѣзи правни норми и понятия не сж били писмени и не сж били събрани въ единъ сборникъ; такъвъ поне още не е откритъ. Въ първия периодъ на историята на българското право не е известно дали българскитѣ владѣтели сж издавали закони. Известието на Суидасъ за Крумовитѣ закони (803—814 г.) не е исторически фактъ, а легенда, съставена въ Византия, може-би, преди Суидасъ (X в.) и съ целъ да се изтъкнатъ неджзитѣ, отъ които тя тогава (IX в.) страдала и на които е дължала своитѣ военни поражения, а князь Крумъ — своитѣ победи. Отъ втория периодъ на историята на българското право сж запазени само нѣколко хрисовули и международни договори.

Христианството е главната причина, за да не се развие въ България самостоятелно законодателство. Българитѣ го приели преди още да достигнатъ до такова културно развитие, щото да чувствуватъ нужда отъ писменно законодателство и преди да почнатъ да правятъ разлика между понятията

право, вѣра и моралъ. И затова тѣ заедно съ християнството и като негова нераздѣлна частъ сж приели отъ Византия и нейното свѣтско и църковно законодателство, което сж прилагали, както въ оригиналъ на грѣцки езикъ, така и въ преводъ на български.

Българитѣ отъ края на XIV в., когато били покорени отъ турцитѣ, почнали да уреждатъ своитѣ правоотношения и въз основа на турското законодателство. При това турскитѣ законодателни и официални власти сж издавали и разни правни актове и наредби за уреждане правоотношенията на българитѣ, както помежду имъ, така и къмъ държавата и държавнитѣ власти. Съобразно съ това, юридическитѣ извори на историята на българското право се дѣлятъ на домашни и чужди.

1. Домашни юридически извори.

Църковни хрисовули. — Християнскитѣ български владѣтели, като подражавали на византийскитѣ императори, съ писмени актове сж подарявали на манастиритѣ, църквитѣ и висшето духовенство разни държавни недвижими имоти и приходи отъ отдѣлни лица и разни населени мѣста, които по нѣкога по пространство сж били колкото сегашнитѣ околии. Тѣзи актове въ изворитѣ се наричатъ съ грѣцкия терминъ хрисовули (*χρυσόβουλος λόγος*, *χρυσόβουλου*, *χρυσόβουλοι*, *χρυσόβουλα*) или съ българския имъ преводъ *златопечатниос* слово или *златопечаталниос* слово. Тѣ се наричали така, защото сж били скрепявани съ златния царски печатъ, който се слагалъ на края на акта, дето често съ червено мастило се записвало и името на царя, който го издавалъ.

Българскитѣ царе ще да сж издали твърде много хрисовули, но отъ тѣхъ досега сж окрити и известни само вирпинскитѣ, зографскитѣ, орѣховскитѣ и рилскитѣ и витошкиятъ.

Вирпинскитѣ хрисовулъ е издаденъ отъ царъ Константинъ Асенъ Тихъ до 1277 г. Съ него се потвърждаватъ старитѣ права и привилегии и съ нови се надарява манастирътъ „Св. Георги“, който се намиралъ въ Вирпинското бърдо, близо до гр. Скопие.

Зографскитѣ хрисовулъ, съ който царъ Иванъ Александъръ подарилъ селото Хантакъ на манастира „св. Георги“,

нареченъ Зографски и находящъ се въ Света-гора, е издаденъ въ 1342 год.

Орѣховскитѣ хрисовулъ е издаденъ сжщо отъ царъ Иванъ Александъръ въ 1348 год. Съ него той подарява държавнитѣ приходи отъ разни села и дава разни права и привилегии на манастира „св. Никола“, нареченъ „Орѣховски“, който се намира въ землището на сегашното село Пещера, Радомирска околия.

Рилскитѣ хрисовулъ е издаденъ отъ царъ Иванъ Шишманъ въ 1378 год. Съ него се потвърждаватъ старитѣ права и привилегии и се даватъ и нови такива на манастира „св. Иванъ“, нареченъ Рилски, защото се намира въ планината Рила.

Витошкиятъ хрисовулъ е издаденъ отъ царъ Иванъ Шишманъ до 1382 год. Съ него се потвърждаватъ правата и привилегиитѣ на основания отъ неговия баща, царъ Иванъ Александъръ, манастиръ „св. Богородица“, който се намира въ сегашното село Драгалевци, разположено въ политѣ на планината Витоша, близо до гр. София.

Освенъ поменатитѣ петъ автентични български хрисовули, сж запазени и нѣколко неавтентични. Последнитѣ, макаръ и неавтентични, пакъ не сж безъ значение за историята на българското право, защото е възможно да сж съставени въз основа на изгубени автентични хрисовули и защото въ тѣхъ се възпроизвеждатъ съвременнитѣ правни понятия. Затова и неавтентичнитѣ хрисовули могатъ да служатъ за изворъ на историята на българското право, но следъ като предварително въз основа на езика и другитѣ данни бжде установено времето, когато тѣ сж били съставени. Въ всѣки случай, обаче, никога не трѣбва да се изпуска изъ предъ видъ, че тѣ не сж автентични.

Хрисовулитѣ сж правни актове, защото сж издадени отъ българската законодателна власть — царетѣ. Тѣ сж имали такова значение за старото българско право, каквото сега иматъ законитѣ и законодателнитѣ решения, съ които се даватъ на частни и правни лица разни права и привилегии. Българскитѣ хрисовули, макаръ и да не сж съвсемъ оригинални, защото сж съставени по образеца на византийскитѣ хрисовули, пакъ сж твърде важенъ изворъ за историята на българското право, понеже съдържатъ важни известия за

правото, което било въ сила и се прилагало въ старата българска държава.

Законъ соудный людѣмъ. — Законъ соудный людѣмъ е словенска правна компилация, съставена въз основа на XVII титулъ отъ Еклогата, въ който сж изложени законоположенията за престѣпнитѣ деяния и наказанията. Отъ другитѣ части на Еклогата, както и отъ други извори, сж заети само нѣколко законопостановления. Законъ соудный людѣмъ по съдържание е наказателенъ законъ, въ който сж предвидени не само свѣтски, но още и църковни наказания. Той е запазенъ въ две редакции: кратка и обширна. Първата има 32, а втората 77 статии. Приема се, че кратката редакция е по-стара, а пъкъ обширната е по-нова и е съставена въз основа на кратката, като къмъ нея сж прибавени нови законоположения.

Авторътъ на Законъ соудный людѣмъ не е известенъ. Нѣкои правни историци предполагатъ, че неговъ авторъ е св. Методий, други считатъ за такъвъ царь Симеона, а трети приематъ, че Законъ соудный людѣмъ е частна компилация, която е имала сила и значение на законъ. Последното мнение е по-блиско до истината. Но всички, които сж го проучили, мислятъ, че той първоначално е билъ съставенъ въ България и по-после пренесенъ въ другитѣ словенски страни. Това мнение е твърде правоподобно, но не е подкрепено съ исторически факти. Затова само въз основа на основни филологични проучвания може съ положителност да се установи, кога и де паметникътъ първоначално е билъ съставенъ.

Значението на Законъ соудный людѣмъ за историята на българското право се състои въ това, че отъ него съ положителност се установява, какво българитѣ сж си служили съ византийското законодателство не само въ оригиналъ на гръцки езикъ и въ преводъ на български, но още отъ него съставяли и компилации. При това българитѣ съ Законъ соудный людѣмъ сж си служили за уреждане на своитѣ правоотношения и затова той подъ заглавие Законъ соудный людѣмъ царя Константина Великаго билъ приложенъ къмъ Кърмчаята, въ която съставя 46-а глава.

Кърмчая. — Кърмчая или Кърмчая книга се нарича официалниятъ канонически сборникъ на православнитѣ словенски

църкви. Тя е наречена така още въ първото ѝ печатно издание, защото църквата се оподобява на корабъ, а пъкъ Кърмчаята на кормило. Сжщо и официалниятъ канонически сборникъ на цариградската гръцка църква се нарича Кормило. Кърмчаята не е оригинално правно произведение на словенскитѣ православни народи или само на единъ отъ тѣхъ; тя е словенски преводъ на византийското църковно и свѣтско законодателство и на нѣкои византийски религиозни съчинения. Основа на Кърмчаята съставя преведениятъ на словенски езикъ съкратенъ текстъ на номоканона отъ 14 титули, изпратенъ въ 1262 година отъ българския деспотъ Яковъ Свѣтославъ на киевския митрополитъ Кирилъ II.

Кърмчаята се раздѣля на четири отдѣла и има следното съдържание: раздѣление на източната и западната църква; кръщение на руситѣ и учредяване на московската патриаршия; значение на канонитѣ отъ синтагмата на Матей Властаръ; описание на всички вселенски и помѣстни събори; двата предговора на номоканона отъ 14 титули и каноническия отдѣлъ на сжщия номоканонъ; съдържанието на другия отдѣлъ; съкратения текстъ на номоканона отъ 14 титули, на който Аристинъ написалъ тълкувания; сборника на Иоана Схоластика отъ 87 глави; три новели на византийския императоръ Алекси Комнинъ; църковно-гражданския отдѣлъ на номоканона отъ 14 титули; Законъ судный людѣмъ; Прохиронътъ; Еклогата; статии за тайнството на брака, сродството, съпружеството, незаконнитѣ бракове и още нѣколко други статии съ религиозно съдържание.

Кърмчаята навсѣкжде не е вѣрно преведена и затова при употрѣбата ѝ трѣбва да се сравнява съ оригиналния гръцки текстъ. За да се избѣгне това, въ Русия още презъ първата половина на XIX вѣкъ е билъ издаденъ новъ официаленъ канонически сборникъ подъ заглавие: „Книга правилъ святахъ апостоловъ, святахъ събора вселенскихъ и помѣстныхъ и святахъ отцевъ“. Въ Сърбия има частенъ канонически сборникъ, издаденъ отъ епископъ д-ръ Никодимъ Милашъ подъ заглавие: „Зборникъ правила светихъ апостола, васионскихъ и помѣснихъ сабора и светихъ отаца, која су примљена православно црквомъ“. Той е преведенъ отъ гръцкия оригиналъ по Атинската синтагма и е претърпѣлъ две издания — първото въ Задръ отъ 1884 година и второто въ Нови Садъ

отъ 1886 година. Въ България сжщо има частенъ канонически сборникъ на словенски и гръцки езикъ, издаденъ отъ Д-ръ Стефанъ Цанковъ, протодиаконъ Иванъ Стефановъ и Пенчо Цаневъ подъ заглавие: „Правилата на св. православна църква съ гълкуванията имъ“, въ два тома, гр. София, 1912 и 1913 година.

Кърмчаята за пръвъ пжтъ е напечатана въ срѣдата на XVII вѣкъ въ Русия и оттамъ била разпространена въ всички православни словенски страни, па и въ България, кждето тя като свещена книга се е употрѣбявала навсѣкжде, дето въ турско време българитѣ сж си служили съ словенската писменостъ. Кърмчаята има голѣмо значение и за историята на българското право, защото тя имала влияние върху правосъзнанието на българския народъ, а особено върху българското обичайно право.

Международни договори. — българитѣ сж сключили твърде много международни договори съ всички съседни, па дори и по-далечни народи и държави, а особено съ Византия. Обаче въ пълния си текстъ или въ по-голѣми откъслечи сж запазени и до насъ сж дошли само следнитѣ шесть: тридесетгодишниятъ българо-византийски, първиятъ българо-дубровнишки, вториятъ българо-дубровнишки, българо-венецианскиятъ, българо-брашовскиятъ и българо-генуезкиятъ.

Тридесетгодишниятъ българо-византийски договоръ е сключенъ въ 814 или 816 година между князь Омортагъ и византийския императоръ Лъвъ V Арменецъ за миръ, опредѣляне на границитѣ и размѣна на пленицитѣ. По заповѣдь на князь Омортага, договорътъ билъ издѣлбанъ на камененъ стълбъ на гръцки езикъ, запазенъ е въ доста голѣмъ откъслекъ и е известенъ подъ името Сюлейманкьойски надписъ.

Първиятъ българо-дубровнишки договоръ е сключенъ въ 1230 година между царь Иванъ Асень II и Дубровнишката република за свободно пжтуване и търгуване на дубровнишкитѣ търговци въ България. Той е написанъ на български езикъ и по съдържание и форма твърде много прилича на босанско-дубровнишкия договоръ отъ 1189 година, сключенъ между босанския банъ Кулинъ и Дубровнишката република,

сжщо за свободно пжтуване и търгуване на дубровнишкитѣ търговци въ Босна.

Вториятъ българо-дубровнишки договоръ е сключенъ на 15 юний 1253 година между царь Михаилъ Асень и Дубровнишката република за съюзъ противъ сръбския краль Урошъ и за търговски права и привилегии между дветѣ договарящи държави. Този договоръ е написанъ на словенски езикъ, хърватска редакция.

Българо-венецианскиятъ договоръ е сключенъ на 4 октомврий 1352 година между царь Иванъ Александъръ и Венецианската република за свободно пжтуване, търгуване и юрисдикция на венецианскитѣ търговци въ България. Той е запазенъ и до насъ е дошълъ на италиански езикъ.

Българо-брашовскиятъ договоръ е сключенъ съ писмена грамота следъ 1369 година. Съ него царь Иванъ Страцимиръ признава привилегията и правото на жителитѣ на гр. Брашовъ, Трансилвания, свободно да пжтуватъ и търгуватъ въ държавата му. Грамотата е написана на български езикъ и има значение на международенъ договоръ.

Българо-генуезкиятъ договоръ е сключенъ на 27 май 1387 година между българския добруджански князь Иванко, синъ на Добротича, и Генуезката община. Съ него се уреждатъ правата и задълженията на подданицитѣ на договарящитѣ страни въ лично, правно и търговско отношение. Той е написанъ на латински езикъ.

Запазенитѣ и до насъ дошли български международни договори, макаръ и малко на брой, сж твърде важенъ изворъ за историята на българското право, защото въ тѣхъ има доста много известия не само отъ политически, търговски и финансовъ, но още и отъ чисто правенъ характеръ.

Синодикъ на царь Борила. — Синодикътъ на царь Борила е билъ преведенъ на български езикъ по заповѣдь на царь Борила и издаденъ на 11 февруарий 1211 година, когато въ гр. Търново заседавалъ свиканиятъ отъ него съборъ, на който ужъ сж били осждени и наказани българскитѣ еретици, богомилитѣ. Но освенъ преведенитѣ гръцки постановления противъ разни ереси и еретически учения въ източната църква и славословия на разни духовни лица, които се борили и страдали за възтържествуването на православието, въ българския преводъ на Синодика има и оригинални български

законоположения, които макаръ и по форма да сж религиозни, въ сжщностъ сж свѣтски наказателни законоположения. Тѣ сж издадени отъ царь Борила противъ неговитѣ политически противници, които съ всички срѣдства сж действували да го детрониратъ и да възкачатъ на българския престолъ царь Иванъ Асенъ II, когото царь Борилъ незаконно лишилъ отъ престола и заставилъ да емигрира. Царь Борилъ, въ духа на времето си, обвинилъ политическитѣ си противници въ кривовѣрство, богомилство и на свикания отъ него съборъ, който се състоялъ отъ негови привърженици, осждилъ ги и наказалъ.

Преди царь Борила сжщо така постжпилъ и сръбскиятъ великъ жупанъ Нѣманя (1169—1196 г.), който обвинилъ политическитѣ си противници въ кривовѣрство и свиканиятъ отъ него съборъ ги осждилъ на различни наказания и конфискуване на имотитѣ имъ. Византийскиятъ пѣкъ императоръ Алекси Комнинъ (1081—1118 г.), за да се закрепилъ на незаконно заетия отъ него императорски престолъ и за да се популяризира, обвинилъ монаха Василий въ кривовѣрство, богомилство и го наказалъ съ смъртъ чрезъ изгаряне на иподрома въ Цариградъ.

Синодиктътъ на царь Борила е важенъ изворъ на историята на българското право, защото оригиналнитѣ български законоположения съдържатъ важни известия за правнитѣ понятия на българитѣ и за тѣхнитѣ политически борби. При това къмъ първоначалния му текстъ въ разни времена сж били прибавени и разни оригинални известия за политическия, културния и правния животъ на българитѣ.

Обичайно право. — Съвременното българско право се дѣли на обективно и субективно право¹⁾. Обективното право пѣкъ се дѣли на законно и обичайно право. Законно право сж правнитѣ норми, които по установения редъ сж издадени отъ българската законодателна власть. Обичайно право сж правнитѣ правила, които у българския народъ въ неговата цѣлостъ или въ известна негова часть се образували автоматично чрезъ нѣкое правно увѣрение, изразено въ едно по продължително прилагане на практикѣ. Обаче старото бъл-

¹⁾ Обективно право сж издаденитѣ отъ законодателната власть правни норми, а субективно право сж правата, съ които гражданитѣ се ползватъ въ уреденитѣ общества.

гарско право не се дѣлило както съвременното, защото преди всичко въ старата българска държава не е сжществувала установена законодателна власть. При това, правото е една отъ първитѣ културни придобивки на българитѣ и то се образувало още преди тѣ да се организиратъ въ държава и народъ. Главниятъ изворъ на българското право сж били ежедневнитѣ икономични, социални, правни и изобщо културни нужди, които се развивали между друго и подъ влиянието на мѣстнитѣ климатични условия и географското положение на страната. Българскитѣ владѣтели, мѣстнитѣ управници, старейшинитѣ и българскиятъ народъ въ неговата цѣлостъ сж били само изразители на създаденитѣ отъ икономичнитѣ, социалнитѣ и културнитѣ нужди правни норми, които едновременно съ прилагането и разпространяването имъ сж придобивали и своята санкция. Така възникналото въ срѣдата на българския народъ право, макаръ и да не е било писано, пакъ имало сила и значение на законно право, защото друго право, особено въ езическо време, не е сжществувало въ България. Българитѣ съ писаното право, навѣрно, най-напредъ се запознали, когато сж приели християнството, заедно съ което и като негова нераздѣлна часть сж приели отъ Византия и нейното свѣтско и църковно писано право. Обаче и тогава българскиятъ народъ правоотношенията си, особено частнитѣ, уреждалъ главно възъ основа на своето народно неписано право. Между южнитѣ словени най-напредъ въ Винодолската областъ въ края на XIII в. (1288 г.) било събрано и написано действащото дотогава въ Винодолскитѣ общини неписано право. Следъ това въ срѣдата на XIV в. (1349 год.) голѣма часть отъ неписаното югословенско право било събрано и кодифицирано въ Душановия законикъ. Обаче българското неписано право въ тѣсния смисълъ на думата не е било събрано и написано и въ това положение го заварило турското нашествие. Подъ турското владичество, благодарение на автономията на църквата, на религиозната разлика между завоевателитѣ турци и покоренитѣ българи, а най-главно на религиозния характеръ на правото, както на първитѣ, така и на вторитѣ, българитѣ своитѣ правотншения уреждали главно възъ основа на неписаното си народно право, което се запазило до днесъ и което е известно подъ името българско обичайно право.

Значение на обичайното право за историята на българското право. — Българското обичайно право се е образувало въз основа на българското народно право и под влиянието на византийското и тюркското право. То е непосредствено продължение на българското право, което се е развило през третия периода на историята на българското право. От друга страна, то е и най-близко до действащото сега законно право, което, ако не изцъбло, както би тръбвало, сѣ въ известна степен се развива под неговото влияние. При това, благодарение на консерватизма изобщо на правото, въ българското обичайно право сж запазени много правни понятия и институти, които произлизатъ отъ дълбока старина и за които въ другитѣ извори на историята на българското право или съвсемъ нѣма известия или пъкъ сжществуващитѣ известия не сж достатѣчни. За да се запазятъ въ обичайното право толкова много следи отъ стари български правни норми и институти, това доста много се дължи и на еднаквостта на икономичнитѣ, социалнитѣ и културнитѣ условия и през третия периода на историята на българското право. Защото при еднакви икономични, социални и културни условия се създаватъ и еднакви правни норми и институти.

Обичайното право има значение за историята на българското право, не само защото въ него сж запазени много стари български правни понятия и форми, но и защото чрезъ него, като живо право, по-лесно могат да се обяснятъ старитѣ български правни норми и институти и по-ясно да се установятъ причинитѣ на тѣхното сжществуване. Поради това именно българското обичайно право е твърде важенъ изворъ на историята на българското право и затова, както у всички културни народи, така и у насъ, то се събира въ отдѣлни сборници.

Характерни черти на обичайното право. — Характерни черти на обичайното право сж: партикуларизмътъ, индивидуализмътъ, и консерватизмътъ.

Партикуларизмътъ е първа характерна черта на обичайното право. Той се състои въ неговата различност не само у народитѣ отъ различенъ произходъ, но още и у народитѣ отъ единъ и сжщъ произходъ. Така напр. арийскитѣ

народи, докато сж живѣли всички заедно въ централна Азия, сж имали почти еднакви правни, социални и религиозни понятия, както сж имали и единъ и сжщъ езикъ. Обаче, следъ като се изселили отъ старото си отечество и се разпръснали по разни направления, нѣкои отъ тѣхъ, поради по-благоприятни географски и климатични условия въ новото имъ отечество, правно и културно сж се развили по-рано отъ ония, които сж живѣли въ по-неблагоприятни географски и климатични условия. Гърцитѣ, италианцитѣ и галитѣ, които се заселили около Сръдиземно море и стѣпили въ разни сношения съ културнитѣ азиатски и африкански народи, правно и културно сж се развили по-рано отъ германцитѣ. Последнитѣ пъкъ сж се развили по-рано отъ словенитѣ, които не само сж живѣли въ по-лоши климатични и географски условия, но още сж били принудени и да отблъсватъ нашествията на разни азиатски варварски народи. Пакъ поради различнитѣ географски и климатични условия обичайното право е различно и у разнитѣ словенски народи.

Индивидуализмътъ е втора характерна черта на обичайното право. Развитието, както и индивидуализмътъ на обичайното право, е въ зависимостъ между друго и отъ географскитѣ и икономичнитѣ условия. И затова дори и въ разнитѣ части на единъ народъ, ако тѣ живѣятъ при различни икономични и географски условия, има различни правни обичаи. При това и лицата, които прилагатъ и къмъ които се прилага обичайното право, иматъ влияние върху неговото развитие. По-напредничавитѣ, недоволни отъ сжществуващитѣ и остарѣли правни понятия, се обявяватъ противъ тѣхъ и се стремятъ да ги замѣстятъ съ нови. Поради това между старитѣ правни понятия и новитѣ изниква борба, която винаги се свършва въ полза на по-напредничавитѣ. Въ това се състои и развитието, а сжщевременно и индивидуализацията на обичайното право, което по това и се различава отъ законното право. Защото, докато законътъ е общъ и единъ и сжщъ навсѣкжде, обичаятъ може да бжде различенъ въ разнитѣ мѣста. Индивидуализмътъ и различността на обичайното право получили изразъ и въ българскитѣ пословици: *Всѣко село и законъ; Въ всѣко село и адетъ; Въ всѣка къща и табихетъ; У всѣка хижа и законъ; У всѣко село и законъ; Всѣки*

градъ си има свой обичай. Но въпреки партикуларизма и индивидуализма на обичайното право, пакъ както въ разнитѣ части на единъ и сжщъ народъ, така и между народитѣ отъ единъ и сжщъ произходъ има общи и еднакви обичайни правни норми и понятия. Това пъкъ се дължи не само на еднаквостта на економичнитѣ, географскитѣ, социалнитѣ и културнитѣ условия, но още и на консерватизма на обичайното право.

Консерватизмътъ е трета характерна черта на обичайното право. Правнитѣ обичаи много бавно се измѣнятъ не само защото сж свързани съ религиознитѣ понятия, но и защото народитѣ твърде здраво се придържатъ о тѣхъ. Само вследствие на голѣми икономични, социални и културни промѣни народитѣ могатъ да се откажатъ отъ своитѣ правни обичаи и да ги замѣнятъ съ нови. Но и въ този случай това не става безъ колебание, съпротива, па дори и борба. Консервативниятъ характеръ на обичайното право се изразява и въ българскитѣ пословици: На вехто село новъ законъ не бива; На старо село новъ законъ; Вето село, новъ адетъ. Когато пъкъ поради измѣнитѣ се икономични, социални и културни условия възникнатъ нови правни понятия и норми, старитѣ такива веднага не изчезватъ, но като правни обичаи, обреди, символи и пословици продължаватъ да сжществуватъ успоредно съ новитѣ правни понятия, и като достойни за уважение предания, останали отъ предцитѣ, минаватъ отъ родъ на родъ и отъ поколѣние на поколѣние. Понеже устното предаване на правнитѣ норми не е достатъчна гаранция, че тѣ ще бждатъ запазени отъ субективнитѣ възгледи на разказвача и особено отъ влиянието на новитѣ правни възгледи, затова много народи, за да запазятъ неписанитѣ си правни норми неизмѣнени, сж прибѣгвали къмъ записването имъ. Така сж се явили първитѣ писани законици или правни сборници.

Правни преживѣлки. — Много стари български правни норми и форми, които сж били отмѣнени и замѣстени съ нови, сж се запазили въ съвременнитѣ обичаи и обреди, като преживѣлки, извършването на които обикновено се придружава и съпѣни. Българскитѣ обичаи и обреди, както и българското обичайно право, се отличаватъ съ партикуларизмъ

и индивидуализмъ и поради различнитѣ икономични, географски и културни условия, въ които се е развивалъ българскиятъ народъ, тѣ сж различни не само отъ ония на чуждитѣ народи, но дори и въ по-голѣмитѣ или по-малкитѣ български етнографски групи. Колкото известна българска етнографска група живѣе по-далеко отъ търговскитѣ и културни центрове и се намира по-далеко отъ чуждото влияние, толкова тя има по-живи и по-оригинални обичаи и обреди. И напротивъ, колкото тя е по-близо до културнитѣ центрове и е изложена на чуждо влияние, толкова и нейнитѣ обичаи и обреди сж по-малко оригинални и живи. За историята на българското право особено сж важни брачнитѣ обичаи и обреди, защото въ тѣхъ сж запазени ясни следи за разнитѣ форми на брака, презъ които той въ историческото си развитие е миналъ, безъ които сега едва ли биха могли да се обяснятъ материнството (матриархатътъ), екзогамията, полигамията, кражбата и купуването на жената, сродството, отношенията между съпрузитѣ и членовѣтъ на семейството и пр. Всички тия известия, като преживѣлки, сж запазени въ обичаитѣ, обредитѣ, пѣснитѣ, символитѣ, легендитѣ и пр. и затова тѣ сж важенъ изворъ на историята на българското право.

II. Чужди юридически извори.

1. Византийско законодателство.

Значение на византийското законодателство за историята на българското право. — Българитѣ сж приели християнството въ срѣдата на IX вѣкъ (865 г.). Но тогава тѣ още не сж правили разлика между понятието право, въ ра и моралъ и българското народно право не е съставяло самостоятелна област, както гръцкото и римското право, когато гърцитѣ и римлянитѣ приемали християнството. Напротивъ, българското народно право било смѣсено съ вѣрата, и затова българитѣ безъ никакво специално узаконение и като нѣщо твърде естествено заедно съ християнството сж приели отъ Византия и нейното свѣтско и църковно законодателство. Византийското законодателство първоначално е било въведено и се е прилагало въ България на гръцки езикъ, но следъ като се изнамѣрила българската писменостъ, то е било преведено на български. Действително, българскиятъ народъ

зантийското законодателство е продължавалъ да урежда своитѣ правоотношения, особено частноправнитѣ, възъ основа на народното българско право, обаче духовенството, което е съставяло българската интелигенция и което е имало въ рж-цетѣ си по-голѣмата частъ отъ управлението и правосъдието въ страната, служило си е съ византийското свѣтско и църковно законодателство. Последното е упражнило голѣмо влияние върху цѣлокупния правенъ, социаленъ и културенъ животъ на българитѣ, защото то е внесло нови правни понятия за брака, семейството, собствеността, владението, договоритѣ, задълженията, престжпленията, наказанията и пр.. Поради това то има голѣмо значение за историята на българското право. Обаче най-голѣмото негово значение се състои въ това, че то е спрѣло развитието на българското народно право и е попрѣчило на неговото събиране и кодифициране. Защото византийското законодателство за българитѣ е било свещено, съвършено, пълно и културно, каквото тѣ не само въ IX вѣкъ, когато сж го приемали, но и следъ това не сж могли да създадатъ. Византийското законодателство се е дѣлило на свѣтско и църковно.

Византийско свѣтско законодателство. — Византийското свѣтско законодателство, както е извѣстно, се е развило възъ основа на римското законодателство, което още преди християнската епоха бѣше завършило своето развитие, и Юлий Цезарь (100—44 г. пр. Хр.) се е занимавалъ съ идеята за неговото кодифициране. Три вѣка следъ неговата смъртъ то е било кодифицирано въ сборницитѣ: Codex Gregorianus (ок. 294 г. сл. Хр.), Codex Hermogenianus (314—324 г.) и Codex Theodosianus (438 г.). Първитѣ два сборника сж частни, а третиятъ е официаленъ и е обнародванъ отъ императора Теодосий II въ източната римска империя, Византия, и отъ Валентиана III въ западната римска империя. Въ Византия пѣкъ свѣтското законодателство било издадено въ сборницитѣ: Corpus juris civilis, Еклога, Земедѣлски законъ, Прохиронъ и Шестокнижие.

Corpus juris civilis е известната кодификация на римското право, която по заповѣдъ на византийския императоръ Юстинианъ I (527—565 г.) била извършена въ Византия презъ първата половина на VI в. (529—533 г.). Corpus juris civilis

Кодексъ¹⁾, Дигести или Пандекти²⁾, Институции³⁾ и Новели⁴⁾. Първитѣ три сж написани и издадени на латински езикъ, а четвъртата, Новелитѣ, и на грѣцки езикъ.

Corpus juris civilis има значение и за историята на българското право, защото много отъ законоположенията на Кодекса и Новелитѣ, като частъ отъ византийското църковно законодателство, въ оригиналъ на грѣцки езикъ и въ преводъ на български сж били прилагани въ България, и възъ основа на тѣхъ българитѣ сж уреждали своитѣ религиозни и свѣтски правоотношения.

Еклогата е кратъкъ систематиченъ сборникъ на византийскитѣ закони. Тя е обнародвана ок. 740 година отъ византийскитѣ императори Лъвъ III Исавъръ (717—741 г.) и неговиятъ синъ и съуправителъ Константинъ V Копронимъ (741—775 г.). Тя е издадена на грѣцки езикъ и е раздѣлена на осемнадесетъ титули, въ които системно се излага цѣлото тогава действащо византийско право. Изложенитѣ въ Еклогата законоположения се отличаватъ съ краткостъ, ясностъ, положителностъ, хуманностъ и напредничавостъ. Тази е била и главната целъ на нейнитѣ съставители.

За извори на Еклогата сж послужили Corpus juris civilis и по-рано издаденитѣ отъ императоритѣ Лъвъ III и Константинъ V законоположения. Възможно е съставителитѣ на Еклогата да сж били подъ влиянието на арабското право, което презъ VIII вѣкъ е било въ своя разцвѣтъ, Тогава именно е

¹⁾ Кодексътъ е сборникъ на всички закони (leges) които сж били въ сила; той е обнародванъ на 7 априль 529 г. Повторно той е билъ преработенъ и издаденъ въ 534 г. и това второ издание се е запазило.

²⁾ Дигеститѣ или Пандектитѣ сж сборникъ на извадки отъ юридическитѣ съчинения на римскитѣ юристи, които обясняватъ разни правни въпроси; тѣ сж обнародвани на 16 декемврий 533 г. Тѣ иматъ за правото такова значение, каквото Кодексътъ има за законодателството.

³⁾ Институциитѣ сж учебникъ по правнитѣ науки. Тѣ сж съставени по плана на институциитѣ на римския юристъ Gajus и затова се наричатъ съ името на неговитѣ „Institutiones“. Тѣ сж имали за задача да запознаятъ юриститѣ съ началата на правнитѣ науки и сж били обнародвани на 21 ноемврий 533 г.

⁴⁾ Новели (Novellae) се наричатъ ония постановления и закони които Юстинианъ е издалъ по гражданското, църковното и административното право следъ второто издание на Кодекса и до смъртъта му (565 г.); отъ тѣхъ не е билъ съставенъ официаленъ сборникъ.

живълъ и знаменитиятъ арабски юрист Абу-Ханефа (702—772 г.), чието правно учение се е отличавало съ особена мекост и хуманност въ прилагането на законитѣ и съ стремѣжъ къмъ философско обобщение на правнитѣ фактн. Той е прилагалъ критическия методъ въ изучване на правото. Безосновно ще да е мнението на нѣкои правни историци, че съставителитѣ на Еклогата сж били подъ влиянието на правнитѣ възгледи на южнитѣ словени, тогава вече окончателно настанени на Балканския полуостровъ, защото тѣ сж били още твърде малокултурни, а Еклогата е високо културно дѣло.

Еклогата има значение и за историята на българското право. Защото, когато българитѣ сж приели християнството (865 г.), тя е била официаленъ сборникъ на действащитѣ закони въ Византия, отдето е била пренесена и се е прилагала и въ България. По-късно, неизвестно отъ кого, кога и кжде, тя е била преведена на словенски езикъ подъ заглавие „Главизнъ Леона и Константина“ и била приложена къмъ Кърмчаята, въ която съставя 49-а глава. Освенъ това Еклогата е била изворъ и на български правни компилации.

Земедѣлскиятъ законъ сжщо първоначално е написанъ на грѣцки езикъ, обаче положително не е известно, отъ кого и кога е издаденъ. Известни византолози възъ основа на нѣкои общи черти съ Еклогата мислятъ, че той е издаденъ въ VIII вѣкъ и съставя частъ отъ законодателството на иконоборцитѣ византийски императори Лъвъ III Исавъръ и Константинъ V Копронимъ. Други пъкъ мислятъ, че той е съставенъ презъ VII вѣкъ и е частенъ сборникъ на народното византийско обичайно право или официаленъ сборникъ на сжщото право.

Земедѣлскиятъ законъ съдържа наредби за устройството и защитата на земедѣлскитѣ стопанства, а сжщо така и извѣстия за устройството на селската община, за частната собственост на членоветѣ ѝ, за общата собственост на цѣлата община върху пасбища, гори и мери и най-после за подѣлбата на общинскитѣ имоти между членоветѣ на общината.

За извори на земедѣлския законъ сж послужили правнитѣ понятия на византийцитѣ за устройството на земедѣлскитѣ стопанства, селската община и взаимнитѣ отношения на чиноветѣ на последната въ времето, когато той е билъ съставенъ. Обаче византолозитѣ мислятъ, че той е съставенъ

подъ влиянието на правнитѣ и социалнитѣ възгледи на южнитѣ словени. Това мнение не е подкрепено съ исторически факти и има характеръ на предположение. Възможно е арабското право да е упражнило известно влияние върху съставителитѣ на земедѣлския законъ, защото у арабитѣ аграрниятъ въпросъ е билъ уреденъ възъ основа на частната собственост и колонатътъ и едрото земевладение у тѣхъ не сж сжществували.

Земедѣлскиятъ законъ има значение и за историята на българското право, защото той въ България се е прилагалъ, както въ оригиналъ на грѣцки езикъ, така и въ преводъ на словенски. Обаче положително не е известно, кога, отъ кого и де той е билъ преведенъ на словенски езикъ, и затова едни автори подържатъ, че той е билъ преведенъ въ Русия, а други — въ България или Сърбия. Но безспорно е, че земедѣлскиятъ законъ се е прилагалъ въ България и въ преводъ на словенски езикъ, защото първоначално той е съставялъ частъ отъ старата Кърмчая (синодалната), която, нѣма измѣнение, е отъ български произходъ, и защото една югословенска компилация отъ него е приложена къмъ Душановия законикъ.

Прохиронътъ е съставенъ по заповѣдъ на византийския императоръ Василий I (867—886 г.) и е билъ обнародванъ въ 879 година. Той е билъ написанъ на грѣцки езикъ и обема цѣлото византийско свѣтско, църковно и военно право. Раздѣленъ е на четиридесетъ титули, въ които по редъ и твърде системно се излага цѣлото византийско законодателство. Прохиронътъ е съкращение на Corpus juris civilis и съ него се е възстановявало римското право, отъ което бѣ се отклонило законодателството на иконоборцитѣ. Неговата цель е била да направи римското право по-ясно и по-лесно и сжщевременно да отмѣни Еклогата; но втората си цель, която е била по-важна за него, той не е постигналъ, защото и следъ неговото издаване Еклогата продължила да се прилага паралелно и едновременно съ него.

Прохиронътъ е ималъ голѣмо значение, както за правото, така и за правната наука, защото възъ основа на него въ Византия се е развило законодателството и юриспруденцията. Но той сжщевременно има значение и за историята на българското право, защото въ България се е прилагалъ въ оригиналъ на грѣцки езикъ, когато тя е била подъ властъ

та на византийцитѣ, а следъ освобождението ѝ отъ византийското владичество той се е прилагалъ въ преводъ на български и подъ заглавие „Градски законъ“ е включенъ въ Кърмчаята, въ която съставя 48-а глава. При това неговитѣ законоположения за развода на брака, освобождението на децата отъ родителската властъ, свидетелитѣ, престѣпленията, наказанията и военната плячка сж пр prevedени по отдѣлно на словенски езикъ.

Шестокнижието е ръководство по византийското свѣтско право. То е съставено около 1345 година отъ Константинъ Арменопулосъ, сѣдия въ гр. Солунъ. Наречено е Шестокнижие, защото е раздѣлено на шестъ книги, въ които системно се излага цѣлото византийско законодателство. Целта на автора е била да попълни съ труда си празнинитѣ, които той като сѣдия и юристъ е намѣрилъ въ византийското законодателство. И действително, той е постигналъ целта си. Неговото съчинение твърде много се е ценило, както презъ последнитѣ години на византийската държава, така и презъ турското владичество.

За извори на Шестокнижието сж послужили Прохиронътъ, който е легналъ въ неговата основа, Еклогста, разнитѣ новели на византийскитѣ императори и най-добритѣ тогавашни ръководства по правото. Трудътъ на Арменопулосъ е ималъ голѣмо значение за правната наука. Той е замѣстилъ всички сѣдебни сборници въ Византия. Въ времето на турското владичество той е билъ официаленъ сѣдебенъ сборникъ на източната православна църква и духовенството, подъ чиято не само духовна, но и свѣтска юрисдикция е билъ българскиятъ народъ, си е служило съ Шестокнижието на Арменопулосъ за уреждане правоотношенията на българитѣ.

Византийско църковно законодателство.—Християнството е възникнало и се е развило въ римската империя, която въ първитѣ три вѣка отъ неговото появяване не го е признавала за самостоятелна религиозна организация и преследвала неговитѣ последователи, християнитѣ. Поради туй християнската църква се е развивала отдѣлно и независимо отъ държавата и самостоятелно е издавала постановления за устройството си и управлението и за уреждане на правоотношенията на членовѣтѣ ѝ, както помежду имъ, така и къмъ

нея като едно цѣло. Законодателната властъ на църквата е принадлежала на вселенскитѣ и помѣстнитѣ събори и на епископитѣ. Тѣ сж законодателствували въз основа на учението на Исуса Христа и неговитѣ ученици, на свещеното писание, преданието и учението на светитѣ отци на църквата. Издаванитѣ отъ църковната законодателна властъ законоположения се наричатъ канони. Така църковното право се е развивало съвсемъ независимо отъ римското държавно право. Въ началото на IV вѣкъ римскиятъ императоръ Константинъ Велики (323—337 г.) провъзгласилъ християнството за официална вѣра и на църковнитѣ канони била призната еднаква сила и значение съ държавнитѣ закони, но и тогава църквата пакъ е запазила своята самостоятелна законодателна властъ. И макаръ византийскитѣ и римскитѣ императори да сж издавали закони и по разни църковни въпроси, въ Византия и Римъ винаги сж правили разлика между държавната законодателна властъ и църковната и между държавнитѣ закони, които се наричали номи (*νόμοι*), и църковнитѣ закони, които се наричали канони.

Законодателството на църквата въ по-голѣмата му частъ е било привършено презъ VI вѣкъ и още тогава почнало и неговото кодифициране. Първоначално кодификацията на законитѣ ставала отдѣлно отъ кодификацията на законитѣ, издадени отъ византийскитѣ императори по разни църковни въпроси. Обаче по-късно и дветѣ тѣзи категории на църковни законоположения сж били събрани въ единъ сборникъ, нареченъ номоканонъ. Когато българитѣ приели християнството, въ източната църква законодателството бидо вече привършено и събрано въ номоканони. Отъ византийскитѣ номоканони въ оригиналъ на грѣцки езикъ и преводъ на български въ България били въведени и се прилагали следнитѣ: Номоканонътъ отъ 50 титули, Номоканонътъ отъ 14 титули и Азбучната синтагма на Матей Властаръ.

Номоканонътъ отъ 50 титули билъ съставенъ отъ Иоанъ Схоластикъ, който първоначално билъ адвокатъ, подире превитеръ въ Антиохия и по-после патриархъ въ Цариградъ. Той въ срѣдата на VI вѣкъ съставилъ систематиченъ сборникъ на общепризнатитѣ църковни канони, като ги раздѣлилъ на 50 титули. Труда си той нарекълъ „Сборникъ на боже-

ственитѣ и свещени канони, раздѣлени на 50 титули“. Сж- щиятъ съставилъ и сборникъ отъ законоположенията на юсти- ниановитѣ новели, които се отнасяли до разни църковни въ- проси. Въ началото на VII вѣкъ неизвестенъ авторъ за по- лесна употреба съставилъ отъ двата сборника единъ, въ който означилъ канонитѣ съ цифри, а законитѣ изцѣло прибавилъ къмъ съответния титулъ. Този сборникъ билъ нареченъ но- моканонъ, защото билъ съставенъ отъ номи (законали) и канони.

Номоканонътъ на Иоана Схоластика има значение и за историята на българското право, защото следъ кръщението на българитѣ той е билъ въведенъ въ България и въ ориги- налъ на грѣцки езикъ и преводъ на български се е при- лагалъ за уреждане правоотношенията на българския народъ. Предполага се, че още св. Методий го е превелъ на бъл- гарски въ Панония и подире неговитѣ ученици го пренесли въ България. Но е безспорно вѣрно, че следъ изнамирането на българската писменостъ въ края на IX вѣкъ (885 г.) той е билъ преведенъ на български езикъ, защото автономната бъл- гарска църква, която си служила съ българската писменостъ, не е могла да сжществува безъ най-важнитѣ законоположения за нейното устройство и управление. Отъ България този но- моканонъ билъ пренесенъ въ Русия и другитѣ словенски страни, дето до началото на XIII вѣкъ билъ въ сила, а въ България възможно и по-късно.

Номоканонътъ отъ 14 титули най-първо се явилъ презъ втората половина на VII вѣкъ въ Цариградъ подъ заглавие Канонически сборникъ. Той се състои отъ две части — систематична и хронологична. Въ систематичната частъ канонитѣ споредъ съдържанието имъ сж раздѣлени на 14 титули, всѣки отъ който е подраздѣленъ на глави. Кано- нитѣ съ еднакво съдържание не сж записани цѣли, а сж озна- чени само съ цифри. Въ хронологичната пѣкъ частъ канонитѣ сж изложени въ хронологиченъ редъ и въ пълния имъ текстъ. Въ втората половина на VII вѣкъ неизвестенъ авторъ отъ систематичната частъ на сборника на канонитѣ отъ 14 титули и сборника на законитѣ по църковни въпроси нареченъ „Col- lectio constitutionum ecclesiasticarum“ или „Collectio tripartita“ (нареченъ така, защото билъ раздѣленъ на три отдѣла и съ- държалъ всичкитѣ закони по църковнитѣ въпроси, които се

намиратъ въ *Corpus juris civilis*) е съставилъ номоканона отъ 14 титули. Първоначално се е предполагало, че неизвестниятъ авторъ е цариградскиятъ патриархъ Фотий; обаче, споредъ нѣкои автори, той само го преработилъ и допълнилъ и то къмъ края на IX в. (883 г.). Номоканонътъ отъ 14 титули по- ради добрата му система, пълнота и яснотъ е билъ много удобенъ за употреба, и затова е измѣстилъ и замѣстилъ всички други канонически сборници. На голѣмия цариградски съборъ, който е станалъ въ началото на X вѣкъ (920 г.) и въ който сж взели участие представители на цѣлата църква, той билъ тържествено провъзгласенъ за задължителенъ канони- чески сборникъ за цѣлата християнска църква. За да бжде по-ясенъ и по-лесенъ за употреба, той е билъ съкратенъ и на съкращения му текстъ Алекси Аристинъ и Зонара сж на- писали тълкувания.

Номоканонътъ отъ 14 титули сжщо има значение и за историята на българското право, защото още въ нѣрвата му редакция отъ първата половина на VIII вѣкъ той е билъ пре- веденъ на словенски езикъ по всѣка вѣроятностъ въ Бълга- рия и подиръ пренесенъ въ Русия, дето билъ въ употреба до края на XIII вѣкъ. Въ началото на XIII вѣкъ неговиятъ съкратенъ текстъ заедно съ тълкуванията на Аристина и Зонара повторно билъ преведенъ на словенски езикъ — дали въ България или Сърбия, това положително не се знае — и единъ екземпляръ отъ тоя преводъ въ срѣдата на XIII вѣкъ (1262 г.) се е пазилъ въ българската търновска патриаршия. Тогава, по заповѣдь на българския деспотъ Яковъ Свѣтославъ, е билъ снетъ единъ преписъ отъ търновския екземпляръ на помоканона отъ 14 титули и изпратенъ на киевския митропо- литъ Кирилъ, който на събора отъ 1274 година го обявилъ за задължителенъ за цѣлата руска църква. При това послед- ниятъ словенски преводъ на номоканона отъ 14 титули е ва- женъ и за туй, че е легналъ въ основата за Кърмчаята, която и сега е въ сила въ България.

Азбучната синтагма на Матей Властаръ е била издадена въ 1335 година. Тя е наречена така, защото е раздѣлена на 24 титули, колкото букви има црѣцката азбука. Всѣки титулъ се дѣли на толкова глави, колкото сж имената, които почватъ съ известна буква. Цѣлата синтагма е раздѣлена на 303 гла-

ви, въ всѣка отъ които първо сж записани всички канони и подиръ съответнитѣ закони.

Азбучната синтагма е едно сполучливо систематично ръководство по църковното право, и затова тя била много разпространена и популярна въ Византия и подиръ въ Турция. Тя сжщо има значение и за историята на българското право, защото десетъ години следъ обнародването ѝ, къмъ края на първата половина на XIV вѣкъ (1347—1348 г.), вѣроятно по разпоредба на царъ Душана, тя е била преведена на словенски езикъ. Въ началото пѣкъ на XV вѣкъ (1402—1413 г.) словенскиятъ ѝ преводъ билъ съкратенъ на една трета часть отъ цѣлото съчинение, като били запазени само най-важнитѣ канони и почти всички закони. Азбучната синтагма е била много разпространена и популярна и между южнитѣ словени. Това се установява и отъ запазенитѣ доста много преписи, както отъ цѣлия, така и отъ съкращения текстъ на словенския ѝ преводъ.

2. Турско законодателство.

Значение на турското законодателство за историята на българското право. — Турцитѣ, когато сж се настанили на Балканския полуостровъ и покорили България, сж имали свое законодателство, което се прилагало за уреждане правоотношенията и на покоренитѣ българи, доколкото това допускала мухамеданската вѣра. Тѣ сжщо донесли на Балканския полуостровъ и свои народни правни, социални и културни понятия и институти, които се въвеждали и между българитѣ. Поради това турцитѣ сж упражнили известно влияние върху правосъзнанието на българския народъ. Но и турцитѣ, както изобщо и всички завоеватели, сж били изложени на правното и културното влияние на българитѣ и другитѣ балкански християнски народи и тѣ сж приели отъ тѣхъ много повече правни и социални институти, отколкото имъ дали. По тоя начинъ турцитѣ и българитѣ въ правно и културно отношение взаимно сж си влияели. Затова много правни и социални понятия и институти, които на пръвъ погледъ изглеждатъ турски, въ сжщностъ сж български и обратно. При това турцитѣ съ правни актове потвърдили много български свѣтски и религиозни институти и сж оставили бъл-

гаритѣ, както и другитѣ немухамедански народи да уреждатъ своитѣ правоотношения възъ основа на народното имъ право. Така че въ турскитѣ законодателни и правни актове сж запазени много български правни, социални и културни понятия и институти. Въ това именно се състои значението на турското законодателство за историята на българското право.

Турски правни сборници и актове. — Турцитѣ заедно съ вѣрата приели отъ арабитѣ и тѣхното законодателство. Характерна черта пѣкъ на арабското право е неговата тѣсна връзка съ вѣрата. Арабскитѣ юристи, както по-късно и турскитѣ, учили, че правото е свещено. Когато турцитѣ приели отъ арабитѣ мухамеданската вѣра, арабското право имало богата литература. Най-видни арабски юристи сж били Абу Ханефа (702—770 г.), Абу Абдула Малекъ (716—801 г.), Мухамедъ ибни Идрисъ — аль — Шефи (772—826 г.) и Абу Абдула Ахмедъ ибни Ханбалъ (786—863 г.). Тѣ сж основали правни школи и всѣки отъ тѣхъ ималъ своя самостоятелна правна система. Турцитѣ се придържатъ о правната система на Абу Ханефа, който билъ най-видниятъ арабски юристъ.

Цѣлото арабско законодателство се съдържа въ Корана¹⁾ и Сонната²⁾, които заедно се наричатъ шериятъ,

¹⁾ Коранътъ е свещена книга на мухамеданитѣ и съдържа религиозни, граждански, наказателни, политически, административни и стопански законоположения и разни правила за общественя и частния животъ. Всички тѣзи постановления не сж изложени системно, нито пѣкъ се отличаватъ съ пълнота и съвършенство. Мухамеданитѣ вѣрватъ, че Богъ чрезъ архангела си Гавриилъ въ разни времена изпращалъ на Мухамеда разнитѣ части на Корана. Първоначално постановленията на Корана се пазѣли въ паметъта на ученицитѣ на Мухамеда и се предавали устно. Обаче много отъ тѣхъ сж били записани още презъ живота на Мухамеда. Цѣлиятъ Коранъ билъ написанъ около две години следъ смъртъта на Мухамеда (634 г.). Но понеже въ разнитѣ страни различно се четѣлъ и се появили разни варианти, затова въ времето на халифа Османъ (650 г.) било предприето ново поправено издание, а старитѣ и невѣрни издания били унищожени.

²⁾ Сонната е допълнение на Корана и въ мухамеданското законодателство заема второ мѣсто. Тя съдържа преданията за разнитѣ решения и поучения на Мухамеда по разни въпроси, които не се споменуватъ въ Корана или пѣкъ въ него само сж зачекнати. Тѣзи предания не сж били записани, и ученицитѣ на Мухамеда ги помнѣли и устно предавали. Тѣхниятъ брой постоянно се увеличавалъ и достигналъ до стотина хиляди; по подире тѣ били намалени на нѣколко десетки хиляди.

което пъкъ значи правъ, истински пжтъ, законодателство. Тѣхниятъ пъкъ авторъ Мухамедъ се нарича шар и законодатель. Шериатътъ въ Турция останалъ като главно законодателство до края на първата половина на XIX вѣкъ. Въз основа на него се уреждали привоотношенията на мухамеданскитѣ народи. Шериатътъ безспорно упражнилъ известно влияние и върху правосъзнанието на българския народъ; обаче за историята на българското право иматъ по-голъмо значение издаденитѣ отъ турскитѣ султани правни актове и закони, а именно; Хатти-шерифъ, Хатти-хумаюнъ Наказателенъ законъ, Граждански законъ, Берати и Фермани.

Хатти-шерифътъ е издаденъ отъ султанъ Абдулъ Меджидъ. Неговото обнародване е станало твърде тържествено на 3 ноемврий 1839 година ст. ст. въ обширната равнина Гюлхане, съседна до султанскитѣ палати на Топъ-капу. Тамъ въ присѣдствието на всички турски висши сановници и чуждестранни дипломатически представители великиятъ везиръ Рашидъ паша прочелъ хатти-шерифа, съ който се поставяла основа на новото турско законодателство и се обезпечавали имотътъ, животътъ и честта на всички турски подданици безъ разлика на вѣра и народностъ.

Хатти-шерифътъ има значение и за историята на българското право, защото съ него се подобрявало правното и социалното положение и на българитѣ християни и защото следъ него и въз основа на него се засилило възраждането на българския народъ.

Хатти-хумаюмътъ е издаденъ сжщо отъ Абдулъ Меджидъ на 18 февруарий 1856 година ст. ст. Съ него се потвърдяватъ и разширяватъ признатитѣ съ Гюлханския хатти-шерифъ права на християнскитѣ народи въ турската империя, разбира се и на българитѣ, признаватъ се привилегиитѣ на християнското духовенство, приравняватъ се християнитѣ турски подданици по права и задължения съ мухамеданитѣ, освещава се публичността на сждопроизводството, военната повинностъ става задължителна и за християнитѣ, подобрява се данъчната система и пр.

Хатти-хумаюмътъ сжщо има значение и за историята на българското право, защото съ него освенъ че се подобрявало социалното и правното положение на българитѣ въ турската

империя, но още въз основа на него се развилъ българскиятъ църковенъ въпросъ, който има твърде голѣмо значение за националното подигане, културния развой и политическото освобождение на българския народъ.

Турскиятъ наказателенъ законъ е издаденъ въ 1840 година и следъ това билъ допълненъ и повторно издаденъ въ 1858 година. Съ него се внасяло смекчение въ първоначалнитѣ строги турски наказания. Той се прилагалъ еднакво къмъ всички турски подданици безъ разлика на вѣра и народностъ. Въ България той е билъ въ сила и следъ освобождението ѝ отъ турското владичество и до издаванетоъ въ 1896 година на сегашния български наказателенъ законъ. Турскиятъ наказателенъ законъ поради полувѣковното му прилагане въ България оказалъ известно влияние върху правосъзнанието на българския народъ.

Турскиятъ граждански законъ, нареченъ още и Меджеле, е издаденъ на 9 мартъ 1869 година ст. ст. Отъ тогава той се е прилагалъ за уреждане правоотношенията и на българитѣ, у които останалъ въ сила и следъ освобождението имъ отъ турското владичество. Нѣкои негови законоположения и сега още сж въ сила въ България, което показва, че и той е упражнилъ известно влияние върху правосъзнанието на българитѣ.

Бератитѣ сж дипломи и изобщо документи, съ които отъ името на султана се давали права и привилегии на известни лица. Притежателитѣ на берати се наричали бератли и. Съ берати въ Турция се признавали и потвърдявали правата и привилегиитѣ и на висшето дрховенство: патриарситѣ, архиепископитѣ и пр.

Бератитѣ сж важенъ изворъ и за историята на българското право. Отъ тѣхъ се установява, че българското висше духовенство въ Турция е изпълнявало не само религиозни, но още и сждебни и административни функции и се е ползувало съ разни права и привилегии.

Ферманитѣ сж укази, издавани отъ султана, или разпореждания на Високата порта, издавани отъ името на султана. Съ фермани сж били потвърдявани или сж се давали нови права и привилегии на разни частни и юридически лица.

Ферманитѣ сжщо сж важенъ изворъ и за историята на българското право, защото въ България много градове, села манастири и частни лица сж притежавали фермани и сж се ползували съ разни права и привилегии.

ГЛАВА ВТОРА.

ИСТОРИЧЕСКИ ИЗВОРИ.

Общъ погледъ върху историческитѣ извори. —

Историческитѣ извори сж много почече отъ юридическитѣ и понеже последнитѣ сж твърде малко, затова българскиятъ правенъ историкъ е принуденъ въ голѣми размѣри да си служи съ първитѣ. Много известия за българитѣ сж запазени отъ чужденци и на чужди езици, а особено отъ византийцитѣ и на грѣцки езикъ. Византийскитѣ известия за българитѣ сж много ценни и затова по-обстойно се спираме на тѣхъ. Нѣкои известия за българитѣ съобщаватъ латинскитѣ историци Йорданъ (Jordanes VI в.), Хинкмаръ (Hincmar 806—822 г.), Сигебертъ Гемблаценски (Sigebertus Gemblacensis 1030—1112 г.) и Павелъ Дяконъ (Paulus Diaconus 720—800 г.); арабскитѣ пжтешественици и историографи Аль-Масуди, Ибнъ-Фодланъ и Ибнъ-Даста; турскиятъ географъ Хаджи Калфа и турскиятъ пжтешественикъ Евлия Челеби. Обаче тѣзи известия сж много кратки и затова не ще говоримъ специално за тѣхъ. Сжщо така не ще се спремъ и върху известията за българитѣ на европейскитѣ пжтешественици, които въ време на турското владичество сж пжтували презъ България за Цариградъ, Азия а особено за Палестина, защото тѣзи известия освенъ че сж твърде кратки, но още непосредствено не се отнасятъ къмъ историята на българското право.

Понеже историческитѣ извори сж запазени не само отъ българи и на български езикъ, но още отъ чужденци и на чужди езици, затова и тѣхъ дѣлимъ на домашни и чужди.

I. Домашни исторически извори.

Устни известия. — Устни известия сж запазенитѣ въ поезия и проза сведения за преживѣлитѣ лично или отъ други лица събития. Въ устнитѣ известия сж запазени све-

дения за най-старитѣ правни и социални понятия на българитѣ, които сведения устно сж се предавали отъ поколѣние на поколѣние и отъ родъ на родъ, като достойни за уважение предания, останали отъ предцитѣ. Тѣзи сведения въ писменитѣ известия или никакъ не сж забелязани, или само се споменуватъ. Устнитѣ сведения сж запазени въ пѣснитѣ, приказкитѣ и пословицитѣ.

Българскитѣ народни пѣсни сж продуктъ на народния духъ. Въ тѣхъ сж отразени разнообразнитѣ страни на духовния и материалния животъ на българския народъ. Между правото, което е една отъ най-важнитѣ прояви на духовния животъ на българския народъ, и българската народна поезия има тѣсна връзка. Въ българскитѣ народни пѣсни сж запазени най-старитѣ правни и социални възгледи на българитѣ. Въ тѣхъ има вѣрни сведения за разнитѣ фази, презъ които е миналъ бракътъ въ историческото му развитие; безспорни данни за метриархата, патриархата, экзогамията, полигамията, кражбата и купуването на жената; за отношенията между съпрузитѣ, членоветѣ на семейството, родителитѣ и децата; сведения за частноправни отношения, престжпленията, наказанията, сждопроизводството, сждоустройството, историческитѣ събития, па дори и за международнитѣ отношения. Така че българскитѣ народни пѣсни сж пълненъ изразъ на цѣлокупния културенъ животъ на българския народъ и съдържатъ вѣрни сведения за неговото културно, правно и социално развитие отъ най-дълбоката старина и до днесъ. Затова тѣ сж твърде важенъ изворъ на историята на българското право, и може-би последната ще бжде толкова по-вѣрна, колкото повече черпи материалъ отъ народнитѣ пѣсни.

Българскитѣ народни приказки сжщо сж продуктъ на народната фантазия. Сюжетитѣ си тѣ взиматъ или отъ митоветѣ за боговетѣ или отъ разнитѣ предмети, които възбуждатъ народната фантазия, или отъ историческитѣ факти, чието историческо основание постепенно се е измѣнило или съвсемъ унищожило. Българскиятъ народъ много приказки е заелъ и отъ съседнитѣ народи; но тѣзи приказки съ вѣковкото имъ предаване отъ поколѣние на поколѣние сж получили български народенъ характеръ. Тѣй като българскитѣ народни приказки изобразяватъ правното, културното и нравственото ра-

звитие на българския народъ и въ най-отдалечената му епоха, тѣ иматъ значение и за правната история на българския народъ.

Българскитѣ народни пословици сжшо сж продуктѣ на народния духъ. Нѣкои отъ тѣхъ по произходъ сж оригинални български, а други сж заети отъ чужди народи, особено отъ турцитѣ. Пословицитѣ сж кратки изречения и за по-лесно запомване сж нагодени въ ритми и по хармония на звуковетѣ. Съ тѣхъ накжсо се изказватъ разни вѣрвания, заключения, мисли, правила и пр. Въ форма на пословици сж изразени и много български правни понятия. Българскиятъ народъ, вглеждайки се внимателно въ разнитѣ правилни и неправилни фази на правнитѣ отношения, които сж засѣгали неговитѣ интереси, създаде е доста много пословици съ правно съдържание, въ които непосредствено се отразява неговото съзнание за правда и неправда и за разни правни понятия. Така сж се образували пословицитѣ: Криво седи, право сжди; Сжди ме, после губи ме; Правината въ тѣмница, а кривината царица; Людѣтѣ се вързватъ за езика, а воловетѣ за рогаветѣ; Болерина на конь язди, а сиромаша пешкомъ ходи и пр.

Писмени известия. — Писмени известия сж сведенията, които още въ началото сж били изразени въ писмена форма. Тѣ не сж подложени, както устнитѣ известия, на измѣнения и по-лесно се провѣрватъ. Действително, и писменитѣ известия при преписването имъ и преработването могатъ да претърпятъ известни измѣнения; но щомъ се открие оригиналниятъ имъ текстъ, всичко се установява. Къмъ домашнитѣ български писмени известия се числятъ: надписитѣ, *Responsa Nicolai papae ad consulta Vulgarorum*, летописитѣ, хроникитѣ, историитѣ, житията, биографиитѣ, писмата, докладитѣ, мемуаритѣ, по-временниятъ печатъ и пр.

Надписитѣ сж най-старитѣ български писмени известия. Българитѣ въ първия периодъ на историята на българското право записвали върху високи каменни стълбове всички важни държавни актове, за да се знаятъ, помнятъ и прилагатъ. Такива каменни надписи сж били издигнати не само въ българската столица, но и въ по-важнитѣ български градове, па

дори и на българската държавна граница. Открититѣ до сега български каменни надписи сж отъ първата половина на IX в. и отъ времето на българскитѣ владѣтели Омортагъ (814—832 г.) и Маламиръ (832—837 г.). Отъ времето на царь Симеона сж запазени само двата Наришки надписи (904 г.). Всички тѣзи надписи сж написани на грѣцки езикъ. Но освенъ каменнитѣ надписи, открити сж и други български надписи на български езикъ, които сж написани въ разни съчинения. Отъ последнитѣ най-важенъ е Именикътъ на първитѣ български князе, който първоначално ще да е билъ написанъ на камененъ стълбъ и на грѣцки и прабългарски езикъ, но покъсно, навѣрно въ времето на царь Симеона, е билъ преведенъ на български само грѣцкиятъ му текстъ, а прабългарскиятъ билъ запазенъ.

Каменнитѣ надписи сж важенъ писменъ изворъ на историята на българското право, защото сж официални български актове и защото съдържатъ много важни известия за старото българско държавно, административно и международно право.

Responsa Nicolai papae ad consulta Vulgarorum сж отговори на папа Николай I на въпроситѣ, съ които презъ 886 година българитѣ се обърнали къмъ него. Въпроситѣ на българитѣ и отговоритѣ на папата не сж история, но иматъ голѣмо историческо значение. Въпроситѣ на българитѣ, както и отговоритѣ на папата ще да сж били написани на латински или поне на грѣцки езикъ, но и пакъ ги причисляваме къмъ домашнитѣ български писмени известия, защото сж отъ български произходъ. Българитѣ, една година следъ като приели християнството отъ Византия и признали духовната власть на цариградския патриархъ, отъ страхъ да не подпадатъ и подъ политическата власть на Византия, се отказали отъ източната цариградска църква и се обърнали къмъ западната римска църква съ неоправданата въ последствие надежда, че папата ще признае българската църква за самостоятелна начело съ патриархъ. Главно за тази цель тѣ сж изпратили въ Римъ специални пратеници, които между друго отъ името на българския владѣтель поднесли на папата и единъ списъкъ отъ 106 въпроси. Българскитѣ въпроси не сж запазени. За тѣхното съществуване и съдържание се знае отъ отговоритѣ на папата, въ които тѣ изцѣло или само отчасти сж възпроизведени. По форма съдържанието имъ е религиозно; но по-

неже българитѣ тогава не сж правили разлика между понятията право, вѣра и моралъ, затова въ тѣхъ има и много въпроси съ правно, социално и политическо съдържание.

Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum е най-важниятъ изворъ на историята на българското право за първия ѝ периодъ, защото съдържатъ много ценни известия отъ правенъ, социаленъ и политически хирактеръ, каквито въ другитѣ извори отъ сжщата епоха нѣма, и защото тѣзи известия сж оригинални български и непосредствено произлизатъ отъ самитѣ българи.

Лѣтописитѣ сж исторически бележки, които безъ изборъ и безъ връзка помежду имъ се събиратъ отъ лѣтописцитѣ и се нареждатъ по хронологически редъ. Лѣтописнитѣ известия сж кратки, но обикновено сж достовѣрни. Отъ старитѣ български лѣтописи сж запазени и до насъ сж дошли само следнитѣ: Видение на пророкъ Исаяя; Лѣтописната бележка на монаха Исаяя, въ която се говори за извършенитѣ отъ турцитѣ опустошения въ Македония следъ победата имъ противъ югословенскитѣ владѣтели при с. Чирменъ; Лѣтописната бележка, съ която неизвестенъ авторъ съобщава за турскитѣ нашествия отъ 1296 до 1413 година. Отъ по-ново време пъкъ сж известни тѣзи: Лѣтописътъ на попъ Йофча отъ Трѣвна; Лѣтописътъ на Женда Вичовъ отъ Котелъ; Запискитѣ на попъ Койчо Икономовъ и попъ Никола х. Койчевъ отъ Трѣвна и Лѣтописнитѣ бележки на даскалъ Христофоръ Никовичъ.

Въ хроникитѣ кратко се излагатъ миналитѣ събития, като обикновено се почва отъ сътворението на свѣта и свършва въ времето на авторитѣ имъ. Хрониститѣ черпятъ сведения отъ историитѣ и по-старитѣ хроники, отъ които безъ критическа провѣрка взиматъ всичко онова, което имъ е потребно за целта. Тѣ трудоветѣ си допълватъ и съ известия, които сами сж преживѣли или научили отъ съвременницитѣ си. Хрониката заема срѣдно мѣсто между лѣтописа и историята.

Оригинални български хроники нѣма, или поне досега не сж открити. Защото българитѣ, преди да почувствуватъ нужда отъ записване на историческитѣ събития, били достигнати отъ християнството и тогава заедно съ последното тѣ приели отъ Византия и хроникитѣ, които първоначално ще да сж ги четѣли въ оригиналъ на грѣцки езикъ и следъ

това и въ преводъ на български. Така, въ времето на царъ Симеона (892—927 г.) презвитеръ Григорий превелъ хрониката на Иоанъ Малала. Неизвестенъ авторъ презъ сжщото това време превелъ хрониката на Георги Амартола. Въ срѣдата на XIV вѣкъ и въ времето на царъ Иванъ Александъръ (1331—1371 г.) били преведени хроникитѣ на Константинъ Манасия, Симеонъ магистъръ и логотетъ и Иоанъ Зонара.

Историята заема по-висока степенъ въ историографията отъ лѣтописитѣ и хроникитѣ, защото историкътъ работи възъ основа на изворитѣ, които предварително критически провѣрява. Историята въ България не се е развила, но сѣ пакъ сж били написани и оригинални български исторически съчинения, отъ които нѣкои се запазили и до насъ сж дошли. Така, за първия периодъ на историята на българското право е важна Беседата на презвитеръ Козма противъ богомилитѣ, която е била написана на български езикъ презъ първата половина на X вѣкъ и въ която сж запазени твърде важни известия за правния и социалния животъ на българитѣ презъ тази епоха. За втория периодъ на историята на българското право важни сж оригиналнитѣ български исторически бележки, които въ разни времена сж били приложени къмъ Синодика на царъ Борила. За третия периодъ на историята на българското право иматъ значение българската история на Паисий, написана въ 1762 година, и българската история на Спиридонъ иеросхимонъ, написана въ 1792 година. За сжщия периодъ важни домашни исторически извори сж Мати България отъ Неофитъ Петровъ Бозвели и Историческитѣ спомени на Д-ръ Ив. Селимински.

Житията на светии, или хагиографията, въ България сж пренесени отъ Византия. Предметъ на житията е животътъ и дейността на разнитѣ християнски мъченици, изпосници и други благочестиви люде, които се отличили съ примѣрния си християнски жовотъ. Българитѣ твърде охотно сж чели, писвали и преписвали житията, както на народнитѣ български светии, така и на чуждитѣ. Отъ запазенитѣ жития на български светии, написани отъ българи и чужденци, най-важни сж житията на св. св. Кирилъ и Методий, св. Климентъ Охридски, св. Наумъ Охридски, св. Ив. Рилски, св. Иоакимъ Сарандапорски, св. Иларионъ Мъгленски, св. Теодосий Търновски, патриархъ Евтимий, св. Петка, св. Георги Кратовски и пр.

Въ житията на българските светии сж запазени доста правни и социални понятия на българитѣ, а сжщо така и доста важни известия за държавното устройство и управление на българската държава. И затова тѣ сж важенъ изворъ на историята на българското право.

Биографията сѣ е развила отъ надгробнитѣ надписи и слова и е едно по-обширно описание на живота и дейността на лицето, за което се отнася. Тя въ гръцката и римската литература достигнала до голѣмо съвършенство. Въ срѣднитѣ вѣкове биографии се писвали главно на видни духовни лица и много малко на политици и държавници. Въ срѣдно-вѣковна България българитѣ биографи е имало, но български биографии е нѣмало, или поне такива не сж запазени. Българинътъ Григорий Цамблакъ е написалъ хубава биография на сръбския кралъ Стефанъ Дечански, а пъкъ българинътъ Константинъ Костенечки е написалъ научна биография на сръбския деспотъ Стефанъ Лазаревичъ, въ която излага и съвременната история на сърбитѣ, турцитѣ, византийцитѣ и другитѣ народи, които сж били въ политически и международни отношения съ сърбитѣ. Затова и неговиятъ трудъ е най-доброто историческо съчинение въ старата сръбска литература. Въ нова България има доста биографии и автобиографии. Отъ вторитѣ по-важни сж автобиографията на Софроний Врачански, Пърличевъ, Блъсковъ, митрополитъ Натанаилъ, Ненчовъ, Йорданъ Неновъ и др.; а отъ биографиитѣ тѣзи на Раковски, Ботева, Л. Каравелова, Чомакова, Иларионъ Макариополски и др.

Писма съ политическо и правно съдържание българскитѣ владѣтели, държавници и духовни началници безспорно сж писали до чуждитѣ владѣтели, държавници и духовни лица. Но отъ тѣхъ сж запазени само три писма на царъ Симеона до византийския държавникъ Львъ магистъръ и писмата на царъ Калояна до папа Инокентий III. За писмата на царъ Симеона до цариградския патриархъ Николай Мистикъ и до византийския императоръ Ромънъ Лакапинъ се знае само отъ отговоритѣ на последнитѣ. За историята на българското право не е безъ значение преписката на Раковски, Найдень Геровъ, Чомаковъ, Славейковъ и пр.

Докладитѣ на католическитѣ духовни началници въ България сжщо сж важенъ изворъ. Българитѣ сж останали православни въпрѣки сношенията си съ римската католическа

църква въ времето на князь Бориса (852—888 г.) и царъ Калояна (1197—1207 г.). Католици въ България сж били главно дубровнишкитѣ търговци, които сж имали търговски кантори и колонии въ по-голѣмитѣ български градове, и саксонскитѣ колонисти, наречени латини и саси, които се занимавали съ рударство и сж населявали българскитѣ рударски центрове—Кратово, Чипоровци и др. Саксонскитѣ колонисти останали католици и следъ като се побългарили. Въ първитѣ два вѣка на турското владичество българскитѣ католици сж били подъ ведомството на босанската католическа църква; обаче въ началото на XVII вѣкъ (1621 г.) българската католическа църква била призната за самостоятелна начело съ архиепископъ, подъ чието духовно ведомство била Ромъния и частъ отъ южна Унгария.

Българскитѣ католически архиепископи докладвали на папата и централното управление на католическата пропаганда за състоянието и разпространението на католицизма въ България. Тѣ пишели докладитѣ си и писмата на латински, италиански и българо-хърватски езикъ. Обаче въпрѣки това ние причисляваме докладитѣ имъ къмъ домашнитѣ извори на историята на българското право, защото тѣ сж писани въ по-голѣмата си частъ отъ българитѣ и въ България.

Докладитѣ и писмата на българскитѣ католически архиепископи сжщо сж важенъ изворъ на историята на българското право за третия ѝ периодъ, защото въ тѣхъ има автентични известия за правното, социалното, икономичното и културното положение на българитѣ отъ края на XVI до края на XVIII вѣкъ.

Мемуаритѣ по характера си приличатъ на биографиитѣ, а особено на автобиографиитѣ, защото и въ тѣхъ авторитѣ имъ излагатъ събитията, които тѣ лично сж видѣли и преживѣли, или въ които тѣ сж били съучастници. Мемуаритѣ се явяватъ, когато човѣчеството достигнало до по-високо културно развитие. Тѣ се явили въ III вѣкъ въ Гърция и първъ гръцкия държавникъ Аратосъ написалъ мемуари. Старитѣ българитѣ не сж знаели за мемуаритѣ. Последнитѣ се явяватъ въ България въ третия периодъ на историята на българското право и въ време на турското владичество. Мемуаритѣ, при всичко че не сж лишени отъ субективнитѣ възгледи на авторитѣ имъ, сѣ пакъ сж важенъ изворъ, защото съдържатъ доста известия за правното, социалното, политическото и

изобщо културното положение на българитѣ подѣ турското владичество.

Списания, вестници и брошури се явяватъ въ България за пръвъ пжтъ въ срѣдата на XIX вѣкъ (1844 г.). Тѣхната цель била не само да направятъ достояние на българския народъ съвременнитѣ събития и открития на науката, но още и да разпространятъ между него идеитѣ на тѣхнитѣ редактори или партиитѣ, чиито органи сж били. Но особено много тѣ се намножили въ време на църковния въпросъ и на революционнитѣ комитети. Тогава въ кратко врѣме (1858—1870 г.) подѣ особени имена вестницитѣ и списанията достигнали до 70 и се издавали въ Цариградъ, Букурещъ, Браила, Руссе, Болградъ, Гюргево, Смирна и Бѣлградъ.

Известия чрезъ изображения. — Известия чрезъ изображения сж ония сведения, които се извличатъ отъ изображения на исторически личности и мѣстности, изрисувани събития, изписани предмети и пр. Такива български домашни известия сж изображенията на българскитѣ царе, боляри и войници въ ръкописитѣ, манастиритѣ, църквитѣ, печатитѣ, монетитѣ и пр.

Запазенитѣ български известия чрезъ изображения, макаръ и да сж малко, пакъ сж цененъ изворъ за историята на българското право, защото безъ тѣхъ сега не би се знаело, напримѣръ, какво е било официалното облѣкло на българскитѣ царе и боляри, какъ сж били въоржжени българскитѣ войници, какъ се обличали българскитѣ чорбаджии въ турско врѣме и пр. При това въ тѣхъ има сведения за устройството на българската държава, за културното развитие и икономичното положение на българския народъ.

Остатъци въ тѣсенъ смисълъ. — Остатъци въ тѣсенъ смисълъ сж изворитѣ, които сж преживѣли съвременнитѣ си събития и сж се запазили, безъ да иматъ предъ видъ бждещитѣ поколѣния и безъ да иматъ за цель да запазятъ споменъ на потомството за станалитѣ събития. Такива остатъци сж следнитѣ: човѣшкитѣ тѣлесни остатъци, езикътъ, орждията, обичаитѣ, нравитѣ и учрежденията, произведенията на науката, изкуствата и занаятитѣ, актветѣ и протоколитѣ.

Човѣшкитѣ тѣлесни остатъци главно сж запазени подѣ могилитѣ, които само въ сегашна България се наброяватъ повече отъ десетъ хиляди. Словенитѣ, както и други народи, върху тѣлеснитѣ остатъци на умрѣлитѣ издигали могили, чиято височина била въ зависимостъ отъ положението, което умрѣлиятъ заемалъ въ обществото. Сжщо тѣ сж издигали могили и върху гробоветѣ на своитѣ полководци. Въ много отъ разкопанитѣ могили въ България сж намѣрени човѣшки скелети, кости и разни прибори: кола, орждия, сждове и пр. Отъ предметитѣ, които се указватъ въ могилитѣ, може да се сжди, въ коя мѣстность е станало сражение и де е билъ убитъ и погребенъ нѣкой виденъ полководецъ.

Езикътъ, въ случая българскитѣ, е богатъ изворъ на историята на българското право, защото въ него е изобразено културното и правното развитие на българския народъ, както и чуждото влияние, което той изпиталъ. Отъ думитѣ съ правно значение: царъ, князь, сждия, законъ, обичай, кражба, грабежъ, сждъ, право, правда и пр. се установява, какво е било правното развитие на българския народъ въ известна епоха. Речницитѣ пъкъ сж най-добритѣ способъ за узнаване върния смисълъ на думитѣ.

Съвременнитѣ обичаи, нрави и институти сжщо сж важенъ изворъ на историята на българското право, защото въ тѣхъ, като преживѣлки, сж запазени много правни понятия, които произхождатъ отъ твърде отдалечени епохи.

Произведенията на науката, изкуствата и занаятитѣ, понеже сж въ тѣсна връзка съ културното развитие на българския народъ, свидетелствуватъ, какво е било то въ разнитѣ епохи на неговия исторически животъ.

Актоветѣ и протоколитѣ сжщо сж важенъ изворъ, защото въ тѣхъ се числятъ родословитѣ на владѣтелитѣ и боляритѣ, кодекситѣ на патриаршиитѣ, архиепископиитѣ, митрополиитѣ, манастиритѣ и църквитѣ; протоколитѣ и актоветѣ на еснафитѣ, корпорациитѣ, събранията, съборитѣ и пр.

Паметници. — Паметници сж остатъцитѣ, които сж предназначени да запазятъ споменъ у потомството за миналитѣ поколѣния и станалитѣ събития. Тѣ се дѣлятъ на надписи и документи.

Надписи и монументи сж ония остатъци, които нѣматъ

характеръ на известия, а такива сж надгробнитъ надписи, надписитъ на монетитъ и медалитъ, надписитъ на църквитъ, крепоститъ, пограничнитъ окопи, пограничнитъ стълбове и пр.

Документи сж писменитъ актове, които служатъ за исторически свидетелства и сж издадени по установенитъ форми. Върността на тѣхното съдържание се установява съ само-ржния подписъ на издателя имъ и съ неговия печатъ, или само съ печата му. Такива паметници сж хрисовулитъ, грамотитъ и пр.

II. Чужди исторически извори.

Византийски историци. — Византийскитъ историци продължаватъ традицитъ на класичитъ историци Иродотъ, Тукидидъ, Полибий и др., на които и подражаватъ по форма, съдържание и стилъ. Тѣ предназначаватъ трудоветъ си за интеллигенцията и иматъ ясна представа за значението на историята и длъжноститъ на историка. Затова твърде грижливо събирали и обработвали материала за предмета си, като дори събирали сведения и отъ проститъ войници, които сж били очевидци на събитията, или сж участвували въ тѣхъ. Тѣ сж се ползували и отъ историческитъ трудове на персийскитъ и арменскитъ историци. Мнозина отъ византийскитъ историци сж били висши държавни чиновници, взимали участие въ събитията, които описватъ, и се ползували отъ византийската държавна архива. Но въпрѣки всичко това, тѣ не винаги сж успѣвали да се добератъ до истината и затова даватъ и невѣрни, па дори и противоречиви известия. Но изобщо византийскитъ историци се стремѣли върно да изложатъ събитията и да бждатъ обективни и безпристрастни, като нѣкои отъ тѣхъ и изрично изтъкватъ, че историкътъ преди всичко трѣбва да бжде безпристрастенъ и достовѣренъ. Ако пъкъ нѣкои отъ тѣхъ не сж успѣли да бждатъ такива, това се дължи на деспотския натискъ, подъ който тѣ сж писали, [както и на тѣхнитъ лични симпатии и антипатии. Обаче и въ такъвъ случай тѣ сж полагали усилия да прикриятъ своитъ чувства.

Византийскитъ историци пишатъ съвременната история на Византия и почватъ оттамъ, дето тѣхнитъ предшественици сж спрѣли. Тѣ сж съвремененно засѣгатъ и историята на наро-

дитъ, съ които византийцитъ сж били въ приятелски или неприятелски отношения. Понеже българитъ сж били най-близки съседи на византийцитъ и сж били съ тѣхъ въ постоянни приятелски или неприятелски отношения, затова византийскитъ историци даватъ твърд много известия отъ политически, правенъ и социаленъ характеръ и за българитъ. Историята на българското право и изобщо българската история щѣше да бжде много непълна безъ известията на византийскитъ историци и затова тѣ сж твърде цененъ нейнъ изворъ. Отъ византийскитъ историци най-обширни и най-ценни известия за българитъ съобщаватъ Прокопий¹⁾, Агатиасъ²⁾, Менандръ³⁾,

¹⁾ Прокопий се е родилъ къмъ края на V вѣкъ въ Кесария Палестинска и умрѣлъ около 562 година. Той билъ юристъ и професията си упражнявалъ въ Цариградъ, дето скоро станалъ известенъ, и въ срѣдата на първата половина на VI в. (527 г.) билъ повиканъ за юрист-консултъ и съветникъ на Велизарий, когото придружилъ въ военнитъ му походи противъ вандалитъ въ Африка, противъ перситъ въ Азия и противъ готитъ въ Италия.

Прокопий е знаменитъ византийски историкъ. Той написалъ три исторически съчинения: „История за войнитъ въ осемъ книги“, „Тайна история“ и „За постройкитъ“. Въ първия си трудъ описва войнитъ на византийцитъ противъ перситъ, виндалитъ и готитъ; въ втория осжда деспотическото управление на императоръ Юстиниана и императрица Теодора, а въ третия говори за постройкитъ, които императоръ Юстинианъ построилъ въ разнитъ части на империята си.

Историческитъ трудове на Прокопия, а особено първиятъ, сж важни за историята на българското право, защото въ тѣхъ той пръвъ означава словенитъ съ собственото имъ име и дава доста обширни известия за първоначалнитъ имъ жилища въ Дакия, за нашествията имъ въ Балканскитъ византийски области, за военнитъ имъ походи, опустошенията, жестокоститъ, военната вещина, общественото устройство, управлението, вѣрата, нравитъ, обичаитъ, служенето въ византийската войска и настаняването на Балканския полуостровъ. Прокопий говори още и за отношенията на прабългаритъ къмъ византийцитъ

²⁾ Агатиасъ се е родилъ около 536 година въ Мирини (Мала-Азия) и умрѣлъ въ 582 година. Той, още дете, заедно съ баща си се заселилъ въ Цариградъ. И Агатиасъ билъ юристъ, но не ще да е обичалъ професията си и затова първо се занимавалъ съ поезия, а подире съ историография. Той продължилъ историята на Прокопий и написалъ историческото си съчинение „За царуването на Юстиниана въ петъ книги“, въ което описва историческитъ събития, които сж станали въ Византия между годинитъ 554 и 558, и войнитъ на византийцитъ противъ готитъ, вандалитъ, франкитъ и перситъ.

Теофилактъ Симоката⁴⁾, Константинъ VII Порфирогенитъ⁵⁾, Йосифъ Генесий⁶⁾, Иоанъ

Трудътъ на Агатиасъ е важенъ за историята на българското право, защото и той знае за словенитъ, означава ги съ собственитъ имъ имена „словени“ и „анти“ и споменува, че антътъ Дабрагеца и словенинътъ Суарунъ служили като наемници въ византийската войска. Сжщиятъ доста обширно говори и за отношенията на прабългаритъ къмъ византийцитъ и за нашествията имъ на Балканския полуостровъ.

³⁾ Менандъръ се е родилъ въ Цариградъ въ срѣдата на VI вѣкъ. И той билъ юристъ обаче не е обичалъ професията си, нито когато я изучавалъ, нито когато я упражнявалъ. Менандъръ на млади години живѣлъ волно и охолно, обаче по-късно, когато го притиснала бедността, се е предалъ на научни занятия съ цель да спечели пари. Менандъръ продължилъ историята на Агатиасъ, на когото подражавалъ, и написалъ историческото си съчинение, въ което излага събитията, които сж станали между годинитъ 528 и 532.

При вснчко че съчинението на Менандра се е запазило само въ откъслечи, пакъ то е важно за историята на българското право, защото авторътъ познава словенитъ, нарича ги съ собственото имъ име, говори за отношениата имъ съ аваритъ, за нашествията имъ въ византийскитъ балкански области; казва, че тѣ сж имали князе, още когато сж живѣли на северъ отъ р. Дунавъ. Сжщиятъ съобщава и за отношенията на византийцитъ и прабългаритъ, още когато последнитъ сж живѣли въ старо-о си отечество — Приазовска България.

⁴⁾ Теофилактъ Симоката е роденъ въ Египетъ и живѣлъ въ времето на византийския императоръ Ираклий (610—640 г.). Той първоначално се занимавалъ съ природнитъ науки и пишелъ писма съ научно съдържание. Обаче по-късно се посветилъ на историографията и написалъ съчинението си „Истории въ осемъ книги“, въ което описва царуването на византийския императоръ Маврикий. Теофилактъ Симоката пише на изкуственъ езикъ, обаче събитията вѣрно предава и затова неговата история е най-ценниятъ изворъ за епохата, която описва.

Трудътъ на Теофилактъ Симоката е важенъ и за историята на българското право, защото и той познава словенитъ, още когато сж живѣли на северъ отъ р. Дунавъ, означава ги съ собственото имъ име, съобщава за нашествията имъ въ византийскитъ балкански области, за войнитъ имъ противъ византийцитъ и за участието имъ въ аварскитъ военни походи. Най-после, той е авторътъ на легендата, че словенитъ сж били миролюбивъ и музикаленъ народъ.

⁵⁾ Константинъ VII Порфирогенитъ билъ синъ на византийския императоръ Лъвъ VI и внукъ на Василий I. Той се родилъ въ 905 год. и царувапъ отъ 912 до 959 година. Ималъ наклонность къмъ научнитъ занятия, затова и като императоръ повече се занимавалъ съ науката. Той реорганизиравъ висшата школа въ Цариградъ и съ това далъ силень потикъ за възобнова и развитие на висшитъ науки въ Византия.

Камениата⁷⁾, Лъвъ Дяконъ⁸⁾, Михаилъ Псе-

Константинъ VII Порфирогенитъ се счита за авторъ на доста много научни съчинения, но за историята на българското право важни сж само „De administrando imperio“, „De ceremoniis aulae byzantinae“ и „De Thematibus“. Въ съчинението „De ceremoniis aulae byzantinae“ се описватъ обредитъ, които се извършвали въ византийския императорски домъ при раждането, женитбата, смъртътъ, приемането чуждитъ пратеници и пр. Въ него между друго се описватъ и обредитъ, които се извършвали при приемането на българскитъ пратеници въ Цариградъ.

Въ съчинението „de Thematibus“ се говори за административнитъ области въ византийската империя. Темата първоначално била военна административна областъ, а по-късно станала и политическа административна областъ. Само имената и разпредѣлението на темитъ е отъ X вѣкъ и времето на автора, а всичко друго се отнася за епохата на Юстиниана (527—565 г.) и за преди 400 години.

Въ съчинението „De administrando imperio“ Константинъ Порфирогенитъ дава разни известия за народитъ, които сж живѣли на северъ, изтокъ и западъ отъ византийската империя. Въ сжщото съчинение той дава разни известия и за южнитъ словени, като, безъ да посочи изворитъ, отъ които се ползува, говори за времена много по-стари отъ своитъ. Затова известията му за южнитъ словени, а особено ония за отношенията на българитъ къмъ сръбскитъ и хърватскитъ племена, не сж напълно достовѣрни и преди тѣ да бждатъ употребени, трѣбва критически да се проверятъ.

⁶⁾ Йосифъ Генесий произхождалъ отъ видно цариградско семейство. Баща му Константинъ въ времето на византийския императоръ Михаилъ III билъ началникъ на императорската стража и логотетъ. Генесий билъ ученъ човѣкъ и по заповѣдь на императора Константинъ VII Порфирогенитъ написалъ историческото си съчинение „Четири книги на царуваня“ или царуването на Лъва V (813—820), Михаила II (820—829), Теофила (829—842), Михаила III (842—867) и Василия I (857—885). За написване на труда си авторътъ се ползувалъ както отъ устни, така и отъ писмени извори.

Трудътъ на Генесий има значение и за историята на българското право, защото авторътъ съобщава за войнитъ на князь Крума противъ византийцитъ, за условията на мира, които той предлагалъ на византийския императоръ Михаилъ I Рангаве, за поражението на претендента на византийския императорски престолъ Тома отъ князь Омортага, за заплашването на князь Бориса, че ще обяви война на византийцитъ, за кръщението на българитъ и пр.

⁷⁾ Иоанъ Камениата е родомъ отъ гр. Солунъ, дето билъ свещеникъ. Той описва завладяването на родния си градъ Солунъ отъ началника на арабскитъ пирати въ островъ Критъ — Лъвъ Триполитски, Иоанъ Камениата по професия не е билъ историкъ, нито пъкъ за това ималъ нужната подготовка, но пакъ историческитъ факти, които съобщава, сж вѣрни, защото описва това, което той самъ е видѣлъ.

лосъ⁹⁾, Никита Акоминатъ¹⁰⁾, Георги Акро-

Съчинението на Иоанъ Камениата има значение и за историята на българското право. Според неговото описание, етнографският състав на Македония въ началото на X в. билъ такъвъ, какъвто билъ и въ началото на XX в. и тогава българската граница не е била далеко отъ гр. Солунъ. При това Иоанъ Камениата установява, че близкитъ до гр. Солунъ македонски словени били подъ административната власт на солунскитъ византийски управници, а пъкъ другитъ били подъ властта на българитъ и на тѣхъ плащали данъкъ. И едниятъ и другитъ македонски словени живѣели въ села, които се сношавали. Българитъ търгували съ гр. Солунъ. Македонскитъ словени неохотно помагали на гр. Солунъ и се стремѣли да го завладѣятъ.

⁹⁾ Львъ Дяконъ се е родилъ около 950 година въ Калои, въ Азия, и още твърде младъ отишълъ въ Цариградъ, дето билъ ржкоположенъ за дяконъ. Той е авторъ на едно историческо съчинение, въ което въ десетъ книги излага историческитъ събития, които въ Византия сж станали между годинитъ 959—975. Авторътъ описва съвременнитъ си събития и за написване на труда си се е ползувалъ на първо мѣсто отъ личнитъ си наблюдения и устнитъ сведения, които събиралъ отъ очевидци и съучастници на събитията.

Трудътъ на Львъ Дяконъ е твърде важенъ изворъ на историята на българското право, защото авторътъ въ него говори за произхода и нравитъ на българитъ, за топографията на България, за българо-византийскитъ отношения презъ първата половина на X в., за войнитъ на руситъ и византийци ꙗ противъ българитъ, за покорението на източна България отъ византийския императоръ Иоанъ Цимиски и за поражението на византийския императоръ Василий II въ 986 година отъ българитъ въ Ихтиманскитъ проходи.

⁹⁾ Михаилъ Пселосъ се е родилъ въ 1018 година въ Никомидия. Родителитъ му били бедни, но благородни люде. По физиономията си той приличалъ на баща си, а по интелигентността — на майка си, която имала голѣмо влияние, па и участие въ неговото възпитание и образование. Но голѣмитъ си познания, както и високото си положение въ обществото той дължи на необикновенитъ си умствени дарби. Михаилъ Пселосъ, още когато билъ на шеснадесетъ години, привърши учението си по общообразователнитъ предмети. Следъ това при много трудни условия успѣлъ да привърши висшитъ си науки. Той ималъ голѣма наклонностъ къмъ философията и ораторството. Но сщевременно изучилъ и правнитъ науки, защото тѣ въ негово време откривали широкъ просторъ за дейностъ на способнитъ и амбициознитъ люде. Адвокатството е било първата му самостоятелна работа и благодарение на необикновеното си красноречие скоро станалъ твърде известенъ и популяренъ адвокатъ. Обаче той дълго време не е упражнявалъ адвокатската си професия, защото въ времето на византийския императоръ Михаилъ Пафлагонски (1034—1041 г.) билъ назначенъ за съдия въ Филадельфия, а пъкъ наследникътъ на последния Михаилъ Колафати

полита¹¹⁾, Георги Пахимеръ¹²⁾, Никифоръ

(1041—1042 г.) го повикалъ за свой секретаръ. Тази служба открила на способния и амбициозния Пселосъ широкъ просторъ за напредъкъ и Византия. Императоръ Константинъ мономахъ (1042—1054 г.) го назначилъ за професоръ по философия въ новооснованата академия въ Цариградъ. Пселосъ като професоръ билъ въ стихията си. Той билъ много популяренъ професоръ и го слушали не само византийци, но още и араби и западноевропейци. Но Пселосъ не е останалъ дълго време професоръ, защото императорътъ го повикалъ за съветникъ. Туй обаче не е било по волята му и затова въ 1054 година се постригалъ за монахъ и приелъ името Махаилъ; свѣтското му име пъкъ било Константинъ. Въ следната година (1055) се оттегилъ въ известния тогава манастиръ на планината Олимпъ въ Витиния (Мала-Азия), дето е билъ монахъ и византийскиятъ ученъ и държавникъ Иоанъ Ксифилинъ, който му е билъ приятель отъ детинство. Обаче неговиятъ широкъ духъ не е могълъ да се побере въ тѣсната монашеска келия и неговата амбициозна природа била несъвмѣстима съ монашеската скромностъ. Затова скоро напусналъ манастира и другаритъ си монаси и се завърналъ въ Цариградъ, дето макаръ и манахъ взималъ живо участие въ общественитъ дѣла и държавното управление и нѣколко пѣти билъ натоварванъ съ разни държавни и политически мисии.

Михаилъ Пселосъ е важна историческа личностъ не само като голѣмъ общественикъ и държавникъ, но главно като плодовитъ книжевникъ. Той ималъ широки познания по всички клонове на науката и написалъ многобройни научни съчинения по философия, богословие, право, медицина, физика, математика, астрономия, философия, педагогика и история. При това Пселосъ написалъ и оставилъ и многобройни слова, писма, ораторски упражнения, разии студии и стихотворения. Много отъ литературнитъ творения на Михаилъ Пселосъ още не сж известни, а пъкъ отъ известнитъ всички не сж издадени.

Отъ съчиненията на Михаилъ Пселосъ за историята на българското право е важна само неговата история, която отъ издателя ѝ К. Н. Сата е озаглавена „Столѣтие на византийската история“. Въ нея той най-обширно говори за възстанието на българитъ въ 1040 година противъ византийцитъ начело съ Дѣляна, за сществуването на династия въ България, за привързаността на българитъ къмъ нея, за Алусиана, сина на царъ Арона, за българскитъ царе Самуилъ и Аронъ, за ослѣпяването на Дѣляна отъ Алусиана, за осуetyаването на възстанието и за пленяването на Дѣляна

¹⁰⁾ Никита Акоминатъ се родилъ въ срѣдата на XII в. въ Хона (Фригия) и произхождалъ отъ богатъ родъ. Той образуването си получилъ въ Цариградъ, дето и постъпилъ за чиновникъ по гражданското ведомство и стигналъ до най-висшето стѣпало на чиновническата иерархия — министъръ-председатель.

Григора¹³⁾ и Иоанъ Кантакузинъ¹⁴⁾.

Никита е авторъ и на една история, която се състои отъ двадесетъ и една книги и въ която се излагатъ събитията въ Византия отъ 1180 до 1206 години. За написване на труда си той главно се ползувалъ отъ собственитѣ си наблюдения и устнитѣ известия на очевидци, но ималъ предъ видъ и писмени извори.

Никита е твърде достовѣренъ историкъ и историческитѣ събития описва съ голѣма обективностъ. Неговата история е твърде цененъ изворъ на историята на българското право, защото въ нея автентично и достовѣрно се описва въстанието на българитѣ въ 1186 година противъ византийцитѣ начело съ царетѣ Петъръ и Асенъ, войнитѣ за освобождение на България отъ византийското владичество, убийството на царъ Асена отъ болярина Иванко, съвмѣстното царуване на Петра и Калояна, убийството на първия и сждбата на Иванко.

¹¹⁾ Георги Акрополита се е родилъ въ 1217 година въ Цариградъ и образуването си получилъ въ императорския дворецъ въ Никея. Той твърде скоро се отличилъ въ дипломатическата си служба и на двадесетъ и седмата си година билъ великъ логотетъ, т. е. министъръ председателъ. Акрополита е билъ не само виденъ византийски държавникъ и дипломатъ, но още и отличенъ историкъ. Той между друго е написалъ и едно отлично историческо съчинение, въ което твърде обективно описва историческитѣ събития въ Византия презъ първата половина на XIII в. (1203—1261 г., въ които и той лично взималъ участие като държавникъ, дипломатъ и полководецъ).

Трудътъ на Георги Акрополита е твърде цененъ изворъ и за историята на българското право защото има достовѣрни известия за възобновяването на българската държава въ края на XII в. (1186 г.) начело съ царетѣ Петъръ и Асенъ, за царуването и борбитѣ на царъ Калояна съ латинитѣ и гърцитѣ, за царуването на царъ Борила, за династическитѣ борби въ България, за царуването на царъ Иванъ Асена II, за успѣхитѣ на България въ негово време, за упадъка на България въ времето на царетѣ Калиманъ I, Михаилъ Асенъ и Калиманъ II, за възобновението на българската патриаршия въ 1235 година и най-после за избора на царъ Константинъ Тихъ и оженването му за Ирина, внука на царъ Иванъ Асенъ II и дъщеря на византийския императоръ Теодоръ Ласкарисъ II.

¹²⁾ Георги Пахимеръ се е родилъ въ 1242 год. въ Никея и въ 1261 година, когато византийцитѣ завладѣли Цариградъ, той заедно съ много други видни византийци се завърналъ въ Цариградъ и благодарение на добрата си научна подготовка заелъ високи политически и църковни служби. Георги Пахимеръ е твърде плодovitъ писателъ и написалъ редица съчинения. За насъ обаче е важна историята му, въ която описва политическитѣ събития въ Византия презъ втората половина на XIII в., т. е. отъ 1255 до 1308 година.

Византийски хронисти. — Византийскитѣ хронисти се явили презъ VI, а възможно и презъ V, па дори и презъ IV в. сл. Хр. Тѣ пишатъ обща история и почватъ отъ създаването на свѣта до тѣхно време. По-голѣмата частъ отъ тѣхъ сж били

Историята на Георги Пахимеръ е важенъ изворъ и за историята на българското право, защото той говори за неприятелскитѣ българо-византийски отношения въ времето на царъ Константинъ Тихъ, за споразумението му съ византийцитѣ и оженването му за Мария, племенница на византийския императоръ Михаилъ VIII Палеологъ, за нашествието на татаритѣ въ България, за борбитѣ между царъ Константинъ Тухъ и болярина Мицо, за притенциитѣ на българитѣ върху градоветѣ Месемврия и Анхиало, за убийството на българския деспотъ Светославъ, за царъ Ивайло, за убийството на царъ Константинъ Тихъ, за царъ Иванъ Асенъ III, за царъ Георги Тертеръ, за завръщането на Тертеровата жена въ България, за лъже-Ивайло, за царъ Смилецъ, за убийството на татарина Чака и патриарха Иоакима, за боляритѣ Елтимира и Радослава, за царъ Светослава, за военнитѣ му действия противъ Византия и пр.

¹³⁾ Никифоръ Григора се е родилъ въ 1295 г. въ Ираклия на Черно море и умрѣлъ около 1359 година. Първоначалното си образование получилъ въ родния си градъ, но се усъвършенствувалъ при знаменити учени въ Цариградъ. Следъ това Никифоръ Григора станалъ чиновникъ въ византийския императорски дворецъ и се ползувалъ съ довѣрието и благоволенieto на императора Андроникъ II Палеологъ (1282—1328 г.). Той билъ единъ отъ ученитѣ люде на времето си, ималъ обширни познания по богословие, философия, астрономия, история и филология. Написалъ е много научни трудове, отъ които най-важенъ е „Византийска история въ тридесетъ и седемъ книги“, въ които издага историческитѣ събития въ Византия отъ 1204 до 1359 година.

Трудътъ на Никифоръ Григора е важенъ изворъ и за историята на българското право, защото въ него той говори за победата на царъ Калояна противъ латинитѣ и пленяването на Балдуина, за произхода на българитѣ, за победата на царъ Иванъ Асена II противъ епирския владѣтель Теодоръ Комнинъ, за съюза между царъ Иванъ Асена II и византийския императоръ Иванъ Ватаци, за признаването на търновската българска патриаршия, за болярина Мицо, за царъ Константинъ Тихъ, за неприятелскитѣ действия на царъ Константинъ Тихъ противъ византийцитѣ, за царъ Ивайло, за Иванъ Асенъ III, за царъ Георги Тертеръ I, за срещата и договора на царъ Михаилъ II съ Андроника III въ Димотика, за посолството и договора на царъ Михаила II съ императора Андроника II, за страха на Андроника III, че българитѣ ще завладѣятъ Цариградъ, за военния походъ на царъ Михаила II противъ Византия и договора му съ Андроника III, за българосръбското сражение при Велбуждъ и убийството на царъ Михаила II, за избора на царъ Иванъ Александра и нашествието му въ Византия, за военния походъ на Андроника III противъ България и войната му съ Иванъ Александра, за бъл-

монаси и тръдоветъ си обикновено предназначавали, както за тѣхнитѣ другари, монаситѣ, така и за широкитѣ народни маси. Затова тѣ пишатъ на популяренъ езикъ и не обръщатъ голѣмо внимание на формата и съдържанието на трудоветѣ си. Въ хроникитѣ преобладава църковниятъ духъ, на който главно се дължи тѣхната популарностъ. Тѣ сж били разпространени

гаровизантийския договоръ и оженването на сина на царь Иванъ Александра за дъщерята на императора Андроника, за обявяването на Хреля за независимъ, за Момчила и обявяването му за самостоятеленъ, за поражението на Момчила и най-после за омжването на Мария, дъщеря на царь Иванъ Александра, за императора Андроника IV, синъ на императора Иоанъ V Палеологъ.

⁴¹⁾ Иоанъ Кантакузинъ произхождалъ отъ знатенъ византийски родъ и въ времето на византийския императоръ Андроникъ III (1328—1341 г.) билъ великъ domestikъ и управителъ на Тракия. Обаче следъ смъртта на последния той билъ лишенъ отъ поста си и затова въ 1341 година се провъзгласилъ за византийски императоръ съ столица гр. Димотика. Следъ дълги и катастрофални за империята граждански войни и борби той успѣлъ въ 1347 година да завладѣе византийската столица Цариградъ и да бжде признатъ за императоръ и настойникъ на малолѣтнитѣ деца на императора Андроникъ III. Обаче следъ осемъ години (1355 г.) синътъ на последния, законниятъ наследникъ на византийския императорски престолъ Иоанъ V Палеологъ произвелъ държавенъ превратъ, детрониралъ го и го заставилъ да приеме монашеството. Кантакузинъ, като монахъ, се отдалъ на научни занятия и между друго написалъ и съчинението си „История“, въ което описва събитията въ Византия отъ 1320 до 1362 година.

Трудътъ на Иоанъ Кантакузинъ е важенъ изворъ и за историята на българското право, защото авторътъ въ него говори за смъртта на царь Светостава, за наследника му царь Георги Тертеръ II, за завладяването на гр. Пловдивъ отъ последния, за поражението му отъ императора Андроникъ III, за смъртта му, за избора на царь Михаила II, за войнитѣ му противъ византийцитѣ, за оженването на царь Михаила за вдовицата на царь Светослава и сестра на императора Андроника III, за българовизантийския договоръ за миръ, за гостуването на царь Михаилъ у императора Андроникъ II, за споразумението имъ, за българската военна помощ на Андроника II, за нашествието на българитѣ въ Византия и претенциитѣ на царь Михаила, за поражението на царь Михаила при Велбуждъ, за детронирването на царь Шишмана и избора на царь Иванъ Александра, за българовизантийската война и българовизантийския договоръ за миръ, за сгодяването на дъщерята на Андроника за сина на царь Иванъ Александра, за оженването на Асена Михаила, синъ на царь Ивана Александра, за Мария, дъщеря на византийския императоръ Андроника, за искането на царь Иванъ Александра византийцитѣ да му предадатъ емигранта царь Шишманъ, за отказа

не само въ Византия, но и въ много други азиатски и европейски страни, дето тѣ сжщо сж били преписвани и превеждани.

Хрониститѣ не сж имали много ясна представа за значението на историята и длъжноститѣ на историка; затова тѣ твърде малко се грижели, както за събирането и избора на материала, така и за обработването му. По-голѣмата частъ отъ тѣхъ безъ критика и провѣрка сж черпили материалъ отъ историческитѣ съчинения и хроникитѣ, съ които разполагали, като дори често и буквално ги преписвали. Тѣ обикновено въ една частъ отъ трудоветѣ си следвали единъ изворъ и твърде рѣдко се ползували и отъ други второстепенни извори.

Византийскитѣ хронисти, при всичко че нищо свое и оригинално не сж прибавяли въ трудоветѣ си, пакъ иматъ твърде голѣми заслуги за историографията, защото, като преписвали чуждитѣ трудове, тѣ сж запазили много изгубени вече съчинения на историци и хронисти и защото сж допълвали празнинитѣ съ съвременнитѣ тѣмъ исторически съчинения.

Византийскитѣ хронисти сжщо така иматъ голѣмо значение и за историята на българското право, защото даватъ твърде много известия за политическия, правния и социалния животъ на българитѣ. Най-важни известия за българитѣ даватъ хрониститѣ: Теофанъ¹⁾, анонимниятъ неговъ

имъ, за възобновяването на българовизантийския договоръ за миръ, за военния походъ на царь Иванъ Александра противъ византийцитѣ и мира съ тѣхъ, за искането на царь Иванъ Александра кралъ Душанъ да убие императора Иванъ Кантакузинъ, за българовизантийския договоръ, за военния походъ на царь Иванъ Александра противъ византийцитѣ и договора му за миръ съ Кантакузина, за князь Момчила и неговото поражение и за преговоритѣ между императора Иоанъ Кантакузинъ и царь Александъръ за общи действия противъ турцитѣ и най-после за предричането отъ първия опасността за балканскитѣ народи отъ турцитѣ.

¹⁾ Теофанъ се родилъ въ срѣдата на VIII вѣкъ (ок. 741 г.) въ Цариградъ и произхождалъ отъ видно цариградско семейство. Той билъ единственъ синъ на богатитѣ си родители и на двадесетата си година се сгодилъ за набожната дъщеря на единъ византийски патриций. Обаче веднага следъ вѣнчаването си и безъ да съживѣятъ като съпрузи и двамата се постригали за монаси.

Теофанъ билъ смѣлъ защитникъ на иконопочитанието и откритъ противникъ на иконобореца византийски императоръ Львъ V Арменецъ. Затова билъ осъденъ на двегодишенъ тъмниченъ затворъ и следъ

продължител (Theophanes continuatus²), патри-

като го излежал, бил заточенъ въ островъ Самотраки, дето и умрѣлъ на шестдесетата си година (ок. 817 г.).

Теофанъ се занимавалъ съ богословие и религиозни въпроси; обаче приятельтъ му Георги Сингелъ умрѣлъ, безъ да успѣе да довърши хрониката си, и на присмъртния си часъ го помолилъ да я продължи. Теофанъ изпълнилъ молбата му и продължилъ хрониката му отъ Диоклетиана, дето той билъ спрѣлъ, до византийския императоръ Михаилъ I Рангаве, или отъ 284 до 813 година.

Хрониката на Теофана има голѣмо значение за историографията, защото възпроизвежда много изгубени извори и защото служила за изворъ на по-къснитѣ хроники, нѣкои отъ които почватъ именно отъ тамъ, дето той спрѣлъ.

Хрониката на Теофана е важна и за историята и българското право, защото съдържа известия за прабългаритѣ, за заселването на Аспаруха съ ордата си въ Мизия, за основаването на балканската българска държава, за развоя ѝ въ времето на князь Тервеля, за междусобициитѣ въ България презъ втората половина на VIII вѣкъ, за българовизантийскитѣ войни презъ сжщото това време, за победитѣ и нашествията на византийския императоръ Константинъ V Копронимъ въ България, за победитѣ и нашествията на българкитѣ князе Кардамъ и Крумъ въ Византия, за военнитѣ походи на византийския императоръ Никифоръ I противъ България, за предложенията за миръ на князь Крума къмъ последния, за победитѣ на князь Крума противъ византийцитѣ, за предложенията му за миръ къмъ византийския императоръ Михаилъ I Рангаве, за българската обсада на Цариградъ и пр.

²) Продължителитѣ на Теофана (scriptores post Theophanem или Theophanes continuatus) сж нѣколко хроники, които по заповѣдъ и съ съдействието на византийския императоръ Константинъ VII Порфирогенитъ продължили хрониката на Теофана и описали историческитѣ събития въ Византия за единъ и половина вѣкъ, т. е. отъ 813 до 961 г., и епохитѣ на византийскитѣ императори Лъвъ V Арменецъ, Михаилъ II, Теофилъ, Михаилъ III, Василий I, Лъвъ VII, Александъръ, Константинъ VII Порфирогенитъ, Романъ I и Романъ II.

Хрониката на продължителитѣ на Теофана има голѣмо значение за византийската историография, но тя сжщо така има значение и за историята на българското право, защото дава доста много известия за правния животъ на българитѣ. Така, тя известява за предложението за миръ на князь Крума къмъ византийския императоръ Михаилъ I Рангаве, за отхвърленото му отъ византийския държавенъ съветъ, за българовизантийската война въ времето на князь Крума, за пораженията на византийцитѣ, за тридесетгодишния българовизантийски договоръ за миръ, за победата на князь Омортага противъ претендента на византийския императорски престолъ Тома, за възобновяването на тридесетгодишния българовизантийски договоръ за миръ въ времето на князь Бориса, за покръстването на последния, за отстъпването отъ

архъ Никифоръ³) Георги монахъ⁴), Симеонъ

византийцитѣ областта Загория, за завладяването на гр. Одринъ отъ князь Крума, за заселването на одринскитѣ жители въ заддунавска България, за завръщането имъ въ Византия, за действията на византийския императоръ Василий I да отклони българитѣ отъ западната църква и ги обедини съ цариградската, за обявяването отъ царъ Симеона война на византийския императоръ Лъвъ VI, за нашествието и поражението на царъ Симеона отъ маджаритѣ, за победата на царъ Симеона противъ византийцитѣ при Българофигонъ, за нарушение на българовизантийския договоръ за миръ отъ византийския императоръ Александъръ, за първата обсада на Цариградъ отъ царъ Симеона, за българовизантийския договоръ за миръ, за второто нашествие на царъ Симеона въ тракийскитѣ византийски области, за завладяването отъ последния на гр. Одринъ, за поражението на византийцитѣ при рѣката Ахелой и Катасирти, за второто завладяване на гр. Одринъ отъ царъ Симеона, за втората обсада на Цариградъ отъ сжщия, за свиждането на царъ Симеона съ византийския императоръ Романъ Лакапинъ, за българовизантийския договоръ за миръ, за военния походъ на българитѣ противъ хърватитѣ, за смъртъта на царъ Симеона, за българовизантийския договоръ за миръ въ времето на царъ Петра и най-после за двата опита на българитѣ за детрониране на царъ Петра и замѣстване първо съ по-малкия му братъ Иванъ и подиръ съ по-стария — монаха Михаилъ.

³) Патриархъ Никифоръ произхождалъ отъ видно цариградско семейство. Той първоначално билъ секретаръ на императора Константинъ VI и като такъвъ взелъ участие въ VII вселенски съборъ (787 г.). Но следъ това се отказалъ отъ държавната служба и се отдалечилъ въ едно пусто и диво мѣсто на тракийския брѣгъ на Боспора, дето построилъ манастиръ и се занимавалъ съ класическата и църковна литература. Следъ смъртъта на цариградския патриархъ Тарасий Никифоръ (805—815 г.) билъ избранъ за неговъ замѣстникъ. Но понеже твърде енергично ѝ смѣло защитявалъ учението за почитане на иконитѣ, билъ сваленъ отъ патриарския престолъ (815 г.) и изпратенъ на заточение, дето въ 829 година се поминалъ като монахъ. Патриархъ Никифоръ се отличилъ съ богословскитѣ си съчинения, но сжщевременно той написалъ и едно историческо съчинение, известно подъ името „Кратка история“. Въ нея той описва историческитѣ събития въ Византия отъ края на Маврикиевото царуване до оженването на византийския императоръ Лъвъ IV.

Хрониката на патриархъ Никифоръ е важенъ изворъ и за историята на българското право, защото авторътъ ѝ известява за участието на словенитѣ въ похода на аваритѣ противъ Цариградъ, за възстанието на Кубрата противъ аваритѣ, за освободението на прабългаритѣ отъ аварската политическа власт, за договора за миръ, сключенъ между прабългаритѣ и византийцитѣ, за отечеството на прабългаритѣ, за разпадането на приазовската българска държава, за основаването на балканската българска държава, за сключения между князь Тервель и

магистър⁵⁾, Лъвъ Граматик⁶⁾ Иоанъ Скилица⁷⁾.

императоръ Юстинианъ II, за наградата на първия, за нарушение на договора отъ втория, за българо-византийскитѣ войни отъ втората половина на VIII вѣкъ, за заселването на аьлгарскитѣ слозени въ Азия, за междусобицитѣ въ България и пр.

4) Георги монахъ е роденъ въ Александрия, живѣлъ въ срѣдата на IX вѣкъ и билъ монахъ въ Нитрийската пустиня. Монашкото му име е Георги. Но понеже въ предговора на труда си, като говори за себе си, употребява думата „ἀιμαρτολός“ (грѣшенъ), последната дума почнала да означава неговата личност. Георги амартола е авторъ на едно историческо съчинение, което е известно подъ заглавието: „Кратка хроника, събрана отъ разни хронографи и тълкуватели и съставена отъ Георги амартола“. И той, както повечето отъ хрониститѣ, почва отъ сътворението на свѣта и стига до смъртта на византийския императоръ Теофилъ (842 г.). Но по-късно разни автори въ разни времена къмъ труда му приложили разни прибавки, та тоя трудъ сега свършва до 948 година.

Цельта на автора била да напише една по-съвършена и по-вѣрна история, защото споредъ него предшественицитѣ му не сж били написали вѣрни истории. За да постигне цельта си, той направилъ обширни изследвания и проучилъ, както най-старитѣ писатели, така и по-новитѣ, а особено използвалъ Теофана.

Хрониката на Георги амартола, като изворъ на историята на българското право, има второстепенно значение, защото известията за българитѣ, които той съобщава, черпи отъ другитѣ хронисти, които ги съобщаватъ дори по-обширно. Негово пѣкъ оригинално известие е, че византийскитѣ императоръ Юстинианъ II отстъпилъ на българския князь Тервель византийската област „Загория“. Сжщиятъ по-обширно и по-подробно отъ другитѣ хронисти съобщава, че въ времето на византийския императоръ Теофилъ (829—842 г.) се завърнали въ Византия одринскитѣ пленници, които князь Крумъ въ 813 година бѣше заселилъ въ заддунавска България. Възможно е Георги амартола да е взелъ това последно известие отъ нѣкое друго историческо съчинение, но сжщо така е възможно той да е първъ неговъ авторъ, защото той е билъ съвременникъ на императоръ Теофилъ и на събитието. При това предполага се, че той е оригиналниятъ авторъ на историческитѣ известия, за които говори въ края на труда си отъ 813 до 842 година.

Но най-голѣмото значение на хрониката на Георги амартола се състои въ това, че и тя, както и оная на хрониста Малала, рано станала известна на българитѣ и била преведена на български езикъ.

5) Симеонъ магистъръ и логотетъ е роденъ въ Цариградъ, произхождалъ отъ видно и богато византийско семейство и живѣлъ презъ втората половина на X вѣкъ. И той, както мнозина други византийски писатели, заемалъ държавна служба и бивалъ натозарванъ съ важни политически и дипломатически мисии. Симеонъ се занимавалъ и съ науката, написалъ разни съчинения повечето съ религиозно съдържание

Геоги Кедринъ⁸⁾, Иоанъ Зонара⁹⁾, Константинъ Моносий¹⁰⁾.

и умрѣлъ въ дълбока старостъ. Но за историческата наука е важна неговата хроника, която почвала отъ сътворението на свѣта и стигала до смъртта на византийския императоръ Романъ Лакапинъ (948 г.). Отъ нея е издадена само последната частъ.

Хрониката на Симеона магистъръ и логотетъ безспорно има значение за византийската историография, но тя сжщо така има значение и за историята на българското право, защото въ нея има известия и за българитѣ. Нѣкои отъ тѣзи известия той заелъ отъ други извори, а други той прѣвъ съобщава. Така, и Симеонъ съобщава за завръщането въ Византия на одринскитѣ пленници, които князь Крумъ въ 813 г. бѣше заселилъ въ заддунавска България. Той сжщо съобщава за нашествията на българитѣ въ срѣдата на X вѣкъ (ок. 850 г.) въ византийскитѣ европейски области, за покръстването на българитѣ и за първитѣ войни (894—896 г.) на царъ Симеона противъ византийцитѣ.

Хрониката на Симеона магистъръ и логотетъ презъ XIV вѣкъ и въ времето на царъ Иванъ Александра била преведена на български езикъ.

6) Лъвъ Граматикъ е живѣлъ презъ втората половина на X и първата половина на XI вѣкъ. Подъ неговото име е известна една византийска хроника, но той не ще да е нейниятъ истински авторъ, а само ще да е преписалъ и допълнилъ труда на нѣкой за сега неизвѣстенъ авторъ.

Хрониката на Лъвъ Граматикъ сжщо почва отъ сътворението на свѣта и стига до смъртта на византийския императоръ Романъ Лакапинъ. Нейното значение се състои въ това, че е запазила важни известие на по-стари и сега изгубени исторически съчинения. Тя има малко значение за историята на българското право, защото възпроизвежда известията за българитѣ, които се намиратъ въ хрониката на Симеона магистъръ и логотетъ и между които има и нѣкои доста важни.

7) Иоанъ Скилица произхождалъ отъ Тракийската област въ Мала Азия, заемалъ високо положение въ Византия и въ времето на византийския императоръ Алекси Комнинъ (1081—1118 г.) билъ началникъ на императорската стража. Той живѣлъ прѣвъ XI в. и презъ втората половина на сжщия вѣкъ написалъ хрониката си, въ която се описватъ историческитѣ събития въ Византия отъ 811 до 1079 година. Иоанъ Скилица продължава хрониката на Теофана.

Хрониката на Иоанъ Скилица е твърде важна за византийската историография, защото възпроизвежда нѣкои вече изгубени извори. Но тя сжщо така е много важна и за историята на българското право, защото Иоанъ Скилица прѣвъ и най-обширно описва българовизантийскитѣ войни отъ края на X и половината на XI вѣкъ, поражението на българитѣ отъ византийцитѣ, държавното устройство и управление на първото българско царство, унищожението на българската държава

Византийска хагиография. — Хагиографията се явила във Византия във срѣдата на IV вѣкъ, особено много се развила

и покорението на българитѣ отъ византийцитѣ, първото възстание въ 1040 година на чело съ Дѣляна и второто възстание въ 1073 година на чело съ скопския велможа Георги Войтехъ. При това Иоанъ Скилица съобщава и много други известия изъ живота на българитѣ.

9) Георги Кедринъ, навѣрно, билъ монахъ, защото нѣма положителни известия за неговата личностъ, произходъ и животъ. Той е живѣлъ презъ втората половина на XI и началото на XII вѣкъ. Презъ последното време той написалъ хрониката си, която почва отъ сътворението на свѣта и стига до възкачването на Исакъ Комнинъ на византийския императорски престолъ.

Главни извори на Георги Кедринъ сж били Георги монахъ, Теофанъ, продължителитѣ на Теофана, Симеонъ магистъръ и логотетъ и още нѣкои други изгубени вече извори. Отъ 811 и до 1057 година той буквално преписва хрониката на Иоанъ Скилица.

Важността на хрониката на Георги Кедринъ за историята на българското право се състои въ това, че съ нея си служимъ особено за запознаване съ българовизантийскитѣ войни отъ края на X и началото на XI вѣкъ, защото хрониката на Иоанъ Скилица още изцѣло не е издадена.

10) Иоанъ Зонара е живѣлъ въ края на XI вѣкъ и презъ първата половина на XII вѣкъ. Той първоначално билъ началникъ на императорската стража и директоръ на императорската канцелария, а по-късно се постригалъ за монахъ и се отдалечилъ въ св. Гликерия, единъ отъ Принцовитѣ острови. Тамъ по настояване на кѣкои свои приятели той написалъ известната си хроника „Съкращение на историитѣ“. Тя била написана въ срѣдата на XII в., почва отъ сътворението на свѣта и стига до възкачването на Иоанъ Комнинъ на византийския императорски престолъ. Хрониката на Иоанъ Зонара не само поради богатото си съдържание, но още и поради добрата си система превъзходствува всички византийски хроники, защото авторътъ за написване на труда си предприелъ обширни научни изследвания и запазва известна самостоятелностъ къмъ изворитѣ си, които действително съкращава и преработва, но сжщността имъ запазва и вѣрно предава.

Иоанъ Зонара се е ползувалъ не само отъ всички запазени и известни исторически съчинения, но и отъ много неизвестни и вече изгубени, които той, преработени, възпроизвежда въ труда си. Въ това именно и се състои заслугата на хрониката на Иоанъ Зонара за историографията.

Макаръ Иоанъ Зонара да не съобщава нѣкои нови и неизвестни данни за българитѣ, пакъ трудътъ му има значение за историята на българското право, защото обяснява нѣкои тъмни и неясни извори.

Хрониката на Иоанъ Зонара поради богатото си съдържание и добрата система била твърде много разпространена въ срѣднитѣ вѣкове.

отъ VIII до X в. и повторно процѣтѣла презъ XIII, XIV и XV вѣкове. Предметъ на византийската хагиография сж подвизитѣ на умрѣлитѣ за и въ името на християнската вѣра стари християни и животътъ и дейността на видни духовни лица и монаси.

Византийската хагиография има голѣмо значение за византийската политическа, църковна и културна история, но тя сжщо така има значение и за българската правна история, защото въ нѣкои византийски жития има ценни известия за държавното право на българитѣ. Отъ тѣхъ най-важни сж: Чудесата на св. Димитрий Солунски и историята на петнадесеттѣ тивериополски (струмишки) мъченици.

Византийска кореспонденция. — Кореспонденцията на византийскитѣ императори, държавници и цариградски патриарси съ българскитѣ владѣтели, висши духовни лица и държавници е единъ отъ важнитѣ извори за историята на българското право. Въ тази кореспонденция има известия не само за съвременнитѣ отношения между византийци и българи, но още и за държавното устройство и управление на България. Важни въ това отношение сж писмата на цариградския патриархъ Николай Мистикъ до царъ Симеона, до българския

Но и по-късно въ вѣка на възраждането на наукитѣ тя високо била ценена и преведена на латински, френски и италиански езици. Въ срѣдата на XIV в. (1344 г.) тя била преведена на сръбски подиръ и на другитѣ словенски езици.

11) Константинъ Манасий е живѣлъ презъ първата половина на XII вѣкъ и написалъ разни съчинения въ стихове и проза. За насъ е важна неговата хроника, която е известна подъ заглавието: „Кратка история“ и която почва отъ сътворението на свѣта и свършва въ 1081 година, когато е умрѣлъ византийскитѣ императоръ Никифоръ Вотаниати. Тя е твърде кратка и първоначално била написана въ 6733 стиха, но следъ смъртта на автора ѝ била преработена въ проза.

Хрониката на Константинъ Манасий била много популярна и послужила за изворъ на по-новитѣ хроники. За историята на българското право и изобщо за българската история тя има значение, защото въ срѣдата на XIV в. по поръжка на царъ Иванъ Александъръ била преведена на български езикъ и защото първоначалниятъ български преводачъ или нѣкой отъ преписвачитѣ попълнилъ българския преводъ съ известия отъ българската история, които заелъ отъ другитѣ византийски хроники.

архиепископъ и до най-видния съветникъ на царь Симеона; писмата на българския охридски архиепископъ Теофилактъ до разни високопоставени лица въ Цариградъ, както и до подвѣдомственитѣ му български епископи,

ГЛАВА ТРЕТА

КРИТИКА И ТЪЛКУВАНЕ НА ИЗВОРИТѢ.

Критика на изворитѣ. — Изворитѣ, преди да се използватъ, трѣбва предварително внимателно да се изследватъ, защото много отъ тѣхъ въ сжщностъ не сж такива, каквито на пръвъ погледъ се виждатъ. Нѣкои извори не сж пълни, ясни, точни и вѣрни; други сж противоречиви, лъжливи, па дори и фалшифицирани. Поради туй изворитѣ, преди да се употребятъ, трѣбва критично да се проучатъ и да се установи тѣхната автентичностъ, достовѣрностъ, оригиналностъ, авторътъ имъ, времето и мѣстото на издаването и доказателната имъ сила. Следъ това правноисторическитѣ известия да се разпредѣлятъ на съответниѣ имъ мѣста, споредъ тѣхното съдържание и времето на създаването имъ.

Най-първо трѣбва да се установи автентичността, истинността на изворитѣ, защото има и неистински извори. Така, Крумовитѣ закони не сж истински, т. е. не сж издадени отъ князь Крума. Тѣ сж легенда, съставена въ Византия, може би, съ цель да се обяснятъ причинитѣ за победитѣ на князь Крума, както и причинитѣ за поражението на византийцитѣ. Законоположението пкъ на Крумовитѣ закони за изкореняването на лозята е отъ тракийски произходъ. Зографскиятъ хрисовулъ на царь Калимана I отъ 1192 година сжщо не е автентиченъ, истински, защото Калиманъ царувалъ по-късно (1241—1247 г.) и защото е написанъ на по-новъ български езикъ, въ който има и турски думи. Критиката установява, че Вирпинскиятъ хрисовулъ не е автентиченъ. Съмнителна е и автентичността и на Рилския хрисовулъ. Колкото се касае за неговия печатъ, вече отъ всички се признава, че не е автентиченъ. Положително е установено, че и Веда словена на Ст.

И. Верковичъ не е автентична. Отъ тѣзи нѣколко примѣра ясно се установява, че има и неавтентични, неистински извори.

Въ срѣднитѣ вѣкове, па дори и сега още за религиозни и спекулативни цели често сж бивали фалшифицирани и тѣлеснитѣ човѣшки остатъци, печатитѣ, монетитѣ и произведенията на изкуствата и занаятитѣ. Особено много и често сж бивали фалшифицирани дипломитѣ и хрисовулитѣ на владѣтелитѣ. Това е станало причина да се създаде специална наука, наречена дипломатика, която има за задача да установи и отдѣли истинскитѣ отъ фалшивитѣ документи.

Второ, трѣбва да се установи достовѣрността на изворитѣ, защото единъ изворъ може да бжде автентиченъ, но да не е и достовѣренъ, т. е. да не съобщава вѣрни извѣстия. Така, Беседата на презвитеръ Козма противъ еретицитѣ е автентиченъ, но не и достовѣренъ изворъ, поне колкото се отнася до известията му за еретицитѣ въ България и тѣхното учение. Защото презвитеръ Козма еретици нарича политически противници на царь Петра I, на които приписва учението на павликянитѣ, както то е изложено въ съчинението на Петъръ Сикелийски, отъ което презвитеръ Козма, безпорно, се е ползувалъ. Синодикътъ на царь Борила сжщо не е достовѣренъ, колкото се отнася за известията му за съществуването и разпространението на богомиската ересъ въ България, защото тогава, въ началото на XIII вѣкъ, богомили еретици въ България е нѣмало, а имало политически противници на незаконния български владѣтель царь Борилъ, когото тѣ искали да детрониратъ и на българския царски престолъ да възкачатъ законния български владѣтель царь Иванъ Асенъ II. Известията си за богомилската ересъ авторитѣ на Синодика сж почерпили отъ съчинението на Ефтимий Зигавинъ „Паноплия“, отъ което титултѣтъ противъ богомилитѣ е преведенъ на български езикъ. Сжщо не сж достовѣрни и известията на българското католическо духовенство, че българитѣ, които въ XVI, XVII и XVIII вѣкове сж приели католицизма, сж били еретици, павликяни. Вижда се, че авторитѣ на тѣзи известия считатъ българитѣ, които сж извършвали богослужението и религиознитѣ си обреди на български езикъ и върху развалинитѣ на стари църкви, за еретици, павликяни или защото не

сж запознати съ правното, социалното и културното положение на българския народъ подъ турцитѣ, или пъкъ отъ религиозна ревностъ. Защото вѣрно е, че православнитѣ българи въ по-голѣмата си частъ и следъ като били покорени отъ турцитѣ и подчинени на цариградската грѣцка патриаршия, продължавали да си служатъ съ брлгарския езикъ и на него да извършватъ богослужението и религиознитѣ обреди. Понеже пъкъ турцитѣ не сж позволявали да се строятъ нови църкви и поправятъ старитѣ, затова българитѣ извършвали богослужението и религиознитѣ обреди върху църковнитѣ развалини. Че това е било така, установява Адамъ Венеръ, който въ пжтописа си отъ началото на XVII вѣкъ (1616 г.) казва, че българитѣ нѣмали ни църкви, ни свещеници, а богослужението си извършвали при едни низки изправени кръстове, които стояли обикновено на височинитѣ. Молебена си тѣ отслужвали съ нѣколко думи, но въпрѣки това тѣ сж били добри и рѣвностни християни. При това въ другитѣ чужди и домашии извори отъ сжщата епоха и дори сжщото мѣсто, дето българското католическо духовенство писвало докладитѣ си, не се говори, че имало българи еретици, павликяни, нито пъкъ въ България сж запазени нѣкакви следи за тѣхъ. Отъ изложеното е ясно, че нѣкои извори съдържатъ невѣрни известия, които могатъ да се откриятъ и отстранятъ чрезъ анализирането имъ и чрезъ сравнение.

Нѣкои извори сж запазени не само въ оригиналъ, но още и въ преписи, компилации, съкращения и разширения. Други пъкъ извори сж запазени само въ преписи, които се намиратъ въ разни отношения помежду си, защото нѣкои отъ тѣхъ сж преписани отъ оригинала, а други отъ преписитѣ му. Така, Паисиевата история е запазена въ оригиналъ и въ около 40 преписи и преправки. Последнитѣ пъкъ сж праправени и преписани не само отъ оригиналъ, но и отъ преписитѣ му. Нѣкои извори сж запазени въ обширна и кратка редакция. Въ тоя случай не винаги обширната редакция е оригинална, защото възможно е, тя да е съставена въз основа на кратката редакция чрезъ прибавка на нови известия. Така, счита се, че кратката редакция на *законъ соудный людмъ* е по-стара и оригинална и че обширната е по-нова и е съставена чрезъ прибавка на нови законоположения къмъ кратката редакция.

Сведенията винаги трѣбва да се черпятъ отъ оригиналния изворъ или отъ най-близкия до него, защото тѣ сж най-достовѣрни.

Много често не е известенъ авторътъ на нѣкой изворъ. За да се открие пъкъ той, анонимниятъ изворъ се сравнява по начина на изложението, стила и думитѣ съ известнитѣ вече трудове на сжщия авторъ. Случва се авторътъ на нѣкой изворъ да се открие и отъ сведенията, които той самъ дава въ него за себе си. Ако анонимниятъ изворъ е запазенъ въ ржкопись, въ такъвъ случай се сравнява почеркътъ. Така, проф. Йорданъ Ивановъ, въз основа подписа на Паисий въ една безспорно негова разписка, установи, че намѣрениятъ отъ него въ Зографския манастиръ ржкопись на Паисиевата история е нейната първообразна черновка.

Сжщо чрезъ сравнение могатъ да се откриятъ и монограмитѣ, съ които сж се подписвали нѣкои автори. Професоръ Л. Ковачевичъ, като сравнилъ монограма, който се намира на нѣкои български монети, съ сжщия монограмъ въ Орѣховския български хрисовулъ, който безспорно е издаденъ отъ царъ Иванъ Александъръ, установи, че монограмътъ на анонимнитѣ монети е на сжщия царъ Иванъ Александъръ и че тѣ сж ковани отъ последния.

Времето и мѣстото на издаването на много извори сжщо не е извѣстно, защото въ срѣднитѣ вѣкове не е било обичай да се означава, кога и де известенъ актъ е извършенъ. Така, въ българскитѣ каменни надписи, въ първия българо-дубровнишки договоръ, Вирпинския и Витошкия хрисовули не е означено, де и кога тѣ сж съставени и издадени. За да се опредѣли, кога единъ изворъ е издаденъ, той се сравнява съ датиранитѣ извори, съ които по характера си и отдѣлнитѣ признаци е еднакъвъ. Времето и мѣстото на издаването на известенъ изворъ може да се установятъ и въз основа на даннитѣ, които въ него се намиратъ. Така, отъ даннитѣ, които се намиратъ въ българскитѣ каменни надписи, се установява, кога и де сж съставени. Ако пъкъ не е възможно точно да се опредѣли, кога единъ изворъ е издаденъ, въ такъвъ случай се опредѣля, кога той най-рано и кога най-късно е билъ издаденъ.

Датата на единъ изворъ може да се установи и отъ неговото отношение къмъ другъ датиранъ изворъ. Така, датирано писмо, съ което се отговаря на недатирано, опредѣля

приблизително, кога последното е писано, Датата на единъ изворъ може да се опредѣли сжщо, ако въ него се говори за нѣкое известно вече събитие, или за нѣкое астрономическо явление. Царь Симеонъ въ първото си писмо до магистъръ Львъ говори и за слънчевото затъмнение, което е станало поминалата година. Възъ основа на пълното известие, проф. В. Н. Златарски установява, че царь Симеонъ написалъ първото си писмо къмъ края на лѣтото на 895 година, защото слънчевото затъмнение, за което се говори въ писмото, е станало на 17 юний 893 год.

Доказателната сила на изворитѣ е въ зависимостъ отъ тѣхната автентичностъ и достовѣрностъ. Тя е по-голяма, когато се подкрепя отъ повече автентични и достовѣрни извори, но и единъ само изворъ може да бжде пълно доказателство, че известно събитие е станало, ако той е достовѣренъ и отъ фактитѣ се подкрепя. Възможно е другитѣ извори отъ сжщото време и мѣсто по разни причини да премълчаватъ известенъ исторически фактъ, но отъ това още не следва, че той не е сжществувалъ. Когато изворитѣ си противоречатъ по нѣкой исторически фактъ, тогава се провѣряватъ противоречията имъ и се приематъ само достовѣрнитѣ факти. Съмнителнитѣ и несигурнитѣ извори се изключватъ.

Твърде важна, а сжщевременно и твърде мжчна работа е да се разпредѣлятъ полученитѣ правноисторически извори споредъ съдържанието имъ, времето и мѣстото, тъй като правнитѣ известия за българитѣ сж разхвърлени по разнитѣ домашни и чужди извори и въ умѣлото имъ събиране и разпредѣление по съдържание, време и мѣсто се състои цѣлата вещина на българския правенъ историкъ.

Тълкуване на изворитѣ. — За правилно разбиране на изворитѣ не е достатъчно само да се знае критически провѣрението имъ текстъ, но още е нужно да се установи истинския имъ смисълъ, т. е. да се узнае истинското имъ съдържание. А това може да се постигне чрезъ тълкуване (*interpretatio*) на изворитѣ.

Тълкуването е нужно, както за юридическитѣ, така и за историческитѣ извори. Отъ последнитѣ най-голяма нужда отъ тълкуване иматъ остатъцитѣ, защото тѣ сж единъ видъ нѣми извори и отъ тѣхъ сведения могатъ да се получатъ само

чрезъ тълкуване. Остатъцитѣ, когато сж запазени, както напр. църквата Св. София, лесно могатъ да се изтълкуватъ и извлѣкатъ сведения, но твърде е трудно да се изтълкуватъ и получатъ сведения, когато тѣ сж запазени въ развалини, както напр. развалинитѣ при Абоба — Плиска; защото въ последния случай само възъ основа на тѣхъ трѣбва да се направи заключение за първоначалното имъ състояние и да се извлѣкатъ сведения. За да се постигне пъкъ това, често се прибѣгва и до помощта на спомагателнитѣ науки.

Не по-малко мжчноти се срѣщатъ и при тълкуването на писменитѣ и устнитѣ известия, чиито истински смисълъ може да се установи чрезъ граматичното или логичното имъ тълкуване.

Грамматичното тълкуване се състои въ това, щото смисълътъ на изворитѣ да се узнае и проучи отъ думитѣ, съ които авторитѣ си послужили, за да изкажатъ своитѣ мисли. Обаче думитѣ на изворитѣ така трѣбва да се разбератъ, както сж ги разбирали и авторитѣ имъ и читателитѣ или слушателитѣ, за които тѣ сж били предназначени. Изобщо, за да се разбере вѣрно смисълътъ на изворитѣ, трѣбва основно да се знае езикътъ, на който тѣ сж написани или изказани, а сжщо така основно да се знае и значението на думитѣ, както тѣ се употрѣбавали въ разнитѣ времена и мѣста. Така напр., съ помощта на граматичното тълкуване на изворитѣ се узнава, че предложението за миръ на князь Крума къмъ византийския императоръ Михаилъ I Рангаве въ 812 година се състои отъ две части. Първата часть съдържа договора, който князь Тервель въ 705 година сключилъ съ византийския императоръ Юстинианъ II; а втората часть съдържа условията за миръ, които князь Крумъ предложилъ на византийския императоръ Михаилъ I Рангаве. Обаче често не може да се узнае истинския смисълъ на изворитѣ отъ употрѣбенитѣ въ тѣхъ думи и въ такъвъ случай се прибѣгва къмъ логичното имъ тълкуване.

Логичното тълкуване се състои въ установяване смисъла на изворитѣ отъ цѣлото имъ съдържание — една мисълъ е въ тѣсна връзка съ другитѣ — и отъ обстоятелствата, които сж въ тѣсна вътрешна връзка съ изворитѣ и които могатъ да бждатъ отъ твърде различенъ характеръ. Така, напр., съ помощта на логичното тълкуване се установява,

че въ така нареченитѣ Крумови закони не се говори за обезпечаване на просяцитѣ, а за подкупа на чиновницитѣ.

Истинскиятъ смисълъ на изворитѣ може да се установи и като тѣ се сравнятъ съ ония съвременни тѣмъ извори, които известяватъ за сжщото събитие. Много исторически факти, за които неясно се говори въ изворитѣ или сж съмнителни, вѣрно могатъ да се обяснятъ, като се сравнятъ съ сжщитѣ факти у народитѣ, съ които българитѣ сж били на еднакво културно развитие. При това за правилното разбиране на изворитѣ на историята на българското право още трѣбва да се има предъ видъ и кувтурното развитие на българския народъ, защото неговото правно развитие е вървѣло успоредно съ културното му развитие. Колкото той културно билъ по-развитъ, толкова и неговото право било по-напредничаво, и обратнo — колкото той билъ по-малокултуренъ, толкова и неговото право било по-примитивно.

ЧАСТЪ ВТОРА.

ДЪРЖАВНО ПРАВО.

ОТДѢЛЪ I.

ДЪРЖАВНО УСТРОЙСТВО.

УВОДЪ.

Предметъ на историята на българското държавно право. — Предметъ на историята на българското държавно право сж правнитѣ норми и понятия, споредъ които била организирана и се управлявала старата бъргарска държава. Затова историята на българското държавно право се дѣли на два отдѣла: устройство и управление. Прадметъ на историята на българското държавно право сж и социалнитѣ отношения на българския народъ, доколко тѣ сж били въ връзка съ неговия държавноправенъ животъ. Прабългаритѣ донесли първоначалнитѣ държавноправни норми и първитѣ понятия за социалнитѣ отношения отъ приазовска България, дето тѣ дълго времѣ били организирани въ държава. Сжщо и южнитѣ словени, които влѣзли въ състава на българската държава, както преди, така и следъ заселването си на Балканския полуостровъ имали свои народни правни понятия за държавна и социална организация. Обаче първоначалнитѣ български държавноправни понятия постоянно се развивали и измѣнявали поради културното развитие на българския народъ, поради мѣстнитѣ географски условия и взаимното влияние на прабългаритѣ и словенитѣ, па и на съседнитѣ народи. Сжщо били измѣнени и социалнитѣ отношения на българския народъ въ историческото имъ развитие.

Основане на българската държава. — Българската държава се основала презъ втората половина на VII вѣкъ

(679 г.). Основали я приазовскитѣ българи, които били отъ туркотатарски произходъ и които презъ първата половина на VII вѣкъ и въ времето на владѣтеля имъ Кубратъ имали обширна държава по севернитѣ брѣгове на Черно и Азовско морета и по долното течение на рѣкитѣ Днепъръ, Донъ и Кубань. Обаче следъ смъртъта на Кубрата и въ срѣдата на VII вѣкъ хазаритѣ ги нападнали, победили и покорили. Приазовскиятъ български владѣтель Батбайанъ, най-стариятъ синъ на Кубрата, призналъ върховната властъ на хазаритѣ и се задължилъ да имъ плаща данъкъ. Но неговитѣ четирима братя отказали да направятъ сжщото и съ малки части отъ прабългаритѣ напуснали отечеството си и се прѣснали по разни направления. Единъ отъ тѣхъ, а именно Аспарухъ, съ своята часть се упжилъ на югъ къмъ Византия, която отъ по-рано му е била известна, защото приазовскитѣ българи съ нея сж били въ разни политически, военни и международни отношения. Аспарухъ въ движението си на западъ преминалъ рѣкитѣ Днепъръ и Днестъръ и най-първо се установилъ въ южна Бесарабия, дето и се укрепилъ съ запазения и до сега Южнобесарабски окопъ. Отъ тамъ той се премѣстилъ въ сегашна Молдава и се установилъ покрай р. Дунавъ въ околността на сегашния гр. Галацъ, дето сжщо се укрѣпилъ съ Галацкия окопъ. Следъ това той завладѣлъ дунавския островъ Певки (Pisica), който ще да е единъ и сжщъ съ стария островъ Певки (Peuce), преминалъ по гарванския носъ въ Дубруджа и се установилъ въ околността на сегашния градъ Исакча, стария Noviodunum, дето при сегашното село Николицелъ построилъ военния си лагеръ и се укрепилъ съ Николицелския окопъ. Отъ тукъ Аспарухъ предприемалъ военни нашествия въ Мизия, която била подъ властта на византийцитѣ. Византийскиятъ императоръ Константинъ IV Погонатъ, за да ограничи нашествията на българитѣ въ Мизия, а възможно и за да ги покори, предприелъ воененъ походъ противъ тѣхъ, но билъ победенъ и се завърналъ въ Цариградъ, безъ да постигне целта си. Следъ това Аспарухъ съ ордата си се премѣстилъ на югъ, заселилъ се въ Мизия и построилъ военния си лагеръ на Каспичанското издигнато плато при сегашното село Абоба, дето била и първата българска столица Плиска. Аспарухъ покорилъ словенитѣ, които намѣрилъ въ Мизия, и отъ тѣхъ

северитѣ изселилъ отъ старитѣ имъ жилища предъ Верегавския проходъ на Стара-планина и ги заселилъ на изтокъ, като имъ възложилъ да пазятъ страната отъ византийцитѣ. Други пъкъ седемъ словенски племена заселилъ на югъ и западъ и ги задължилъ да пазятъ южнитѣ и западнитѣ български области отъ аваритѣ. Покоренитѣ отъ прабългаритѣ мизийски словени били длъжни да имъ плащатъ данъкъ и да имъ помагатъ въ военнитѣ походи. Аспарухъ, следъ като увеличилъ военнитѣ си сили съ покоренитѣ словени и органиралъ държавата си, почналъ да преминава Стара-планина и да навлиза въ Тракия, дето унищожавалъ византийскитѣ градове и села и пленявалъ жителатѣ имъ. Поради това византийскиятъ императоръ Константинъ IV Погонатъ въ 679 година се е принудилъ да сключи съ българитѣ договоръ за миръ, съ който се задължавалъ да имъ плаща и годишенъ данъкъ. Този договоръ има голѣмо политическо и международно значение, защото съ него Византия признала България за самостоятелна и независима държава.

Наименование на българската държава. — Българската държава въ разнитѣ епохи различно се именува, защото терминологията не е установена въ изворитѣ. Действително, отъ различнитѣ наименования на българската държава още не може да се заключи и за нейния характеръ, но все пъкъ отъ тѣхъ се установява, че тя представлявала едно политическо организирано цѣло. Най-чести и най-обикновени наименования на българската държава били: България, княжество, земя, царство и държава.

Българската държава била основана отъ българитѣ и затова се нарекла България. Въ византийскитѣ извори тя се нарича Вулгария (*Bouλγαρία*), въ латинскитѣ България (*Bulgaria*), а въ арабскитѣ — Бурджанъ. Заедно съ разпространението на българската държавна властъ се разпространявало и географското пространство на България. Южнитѣ словени, които били присъединени къмъ българската държава и които се наричали словени, почнали да се наричатъ българии. Страната пъкъ, въ която тѣ живѣли, първоначално се наричала Словения или Словении, а следъ това се нарекла България. Но въпрѣки това думата България въ смисълъ на българска държава или пъкъ въ смисълъ на земя,

въ която живѣятъ българи, въ най-старитѣ български паметници не се срѣща. Тя се срѣща по-късно и то повече въ преводитѣ отъ гръцки езикъ.

Думата княжество (*княжение*) въ смисълъ на държава се срѣща още въ Именика на първитѣ български князе. Сжщо така тя се срѣща и въ по-новитѣ български писмени паметници. Въ новобългарския езикъ думата княжество се употрѣбява вмѣсто държава.

Думата царство е латинска и българитѣ я взели отъ римскитѣ колонисти на Балканския полуостроцъ или романизиранитѣ тракоилирийци, които византийския императоръ титулували *caesar*, а пъкъ българитѣ го титулували *цѣсаръ* и *царъ*, както по-късно почнали да се титулуватъ и български владѣтели. Обаче още преди последнитѣ да приематъ тази титла въ българския езикъ и литература бѣше се образувала думата царство, която както въ старата, така и въ новата литература и езикъ значи държава. Думата царство въ народнитѣ пѣсни се употрѣбява много често и сжщо значи държава.

Националенъ български терминъ на държавата е земя или българска земя. Въ такъвъ смисълъ терминътъ земя се употрѣбява въ Беседата на презвитеръ Козма, въ Синодика на царя Борила, Душановия законикъ и много други български, сръбски и руски паметници. Така струмската област се нарича и струмска земя. Думата земя и до сега е запазила старото си значение и въ говоримия български езикъ значи и държава. Найдень Геровъ въ речника си казва, че думата земя значи и държава. Въ народнитѣ пѣсни тя почти изключително се употрѣбява въ смисълъ на държава.

Въ най-старитѣ български писмени паметници думата държава значи това, което значи и гръцката дума *κράτος* — сила, власть. Въ българскитѣ хрисовули, Душановия законикъ, както и въ много други български и сръбски паметници тя значи област или власть върху часть отъ държавната територия или недвижимитѣ имоти въ цѣлостъ. Последното ѝ значение се е запазило и до сега въ нѣкои български диалекти. Въ сегашна западна България думата държава значи цѣлокупния недвижимъ имотъ, който нѣкой притежава. Тя доста късно и постепенно почнала да се употрѣбява въ сегашното ѝ литературно значение.

Елементи на българската държава. — Българската държава се състояла отъ три елемента: територия, народъ и власть, и по тѣхъ тя се различавала отъ другитѣ обществени организации. Българската държава заемала известно землище, което по пространство въ разнитѣ времена било различно и което имало опредѣлени граници, съ които тя се дѣлила отъ другитѣ държави. Българската държавна територия се считала собственостъ на българския народъ или по-добре на българския владѣтель, който съ нея билъ свързанъ материално и затова съ всички сръдства и сили я защитавалъ отъ чуждо посѣгане. Въ българската държава е имало люди, които действително по количество въ разни времена и епохи сж били различни, но съставлявали едно организирано цѣло. Въ нея имало и власть, която съединявала българския народъ въ едно политическо организирано цѣло и която принудително налагала изпълнението на общитѣ правни норми. Така че територия, народъ и власть били основнитѣ елементи на българската държава безъ, които тя не е могла да сжществува. Затова и историята, на българското държавно право се дѣли на три части: територия, народъ и власть.

ГЛАВА ПЪРВА

ТЕРИТОРИЯ

Територия на българската държава. — Територията била първиятъ основенъ елементъ на българската държава. Тя първоначално се намирала въ долна Мизия и се простирала на югъ до Стара-планина, на изтокъ до Черно море, на западъ до равнината задъ р. Искъръ, дето сега още се намиратъ следи отъ три старобългарски погранични окопи, и на северъ ще да е обемала голѣма часть отъ днешна Ромжния. Отъ тукъ българитѣ въ разни времена разширявали държавната си територия, като покорявали и обединявали къмъ държавата си югословенскитѣ области. Българската държава въ разцвѣта на политическата си мощъ се простирала на изтокъ до Черно море и р. Днепъръ, на северъ обемала часть

южна Русия, Бесарабия, Ромжния и източна Унгария, на западъ граничела съ р. р. Дунавъ, Драва, Адриатическо море и Хърватско и на югъ се простирала до Бѣло и Средиземно морета. Обаче, тя въ тѣзи си граници не е останала за винаги, защото още въ X вѣкъ маджаритѣ и печенегитѣ завладѣли заддунавскитѣ ѝ области съ изключение на Срѣмъ, който се е запазилъ като българска областъ до началото на XI в. Покорението на България отъ византийцитѣ най-много намалило българската държавна територия, защото следъ това за винаги били изгубени грѣцкитѣ, тесалийскитѣ, епирскитѣ и албанскитѣ български области. Хърватитѣ въ началото на XII вѣкъ се обединили въ една държава съ маджаритѣ. Сърбскитѣ и босненскитѣ югословенски племена се обособили въ отдѣлни и самостоятелни държави още въ срѣдата на XII вѣкъ и преди България да бжде освободена отъ византийското владичество. Така че България, следъ като въ края на XII вѣкъ (1186 г.) се освободила отъ византийското владичество, главно се простирала въ Мизия, Тракия и Македония и граничела на северъ съ р. Дунавъ, на западъ съ р. р. Морава, Ибъръ, Дринъ и Албания, на югъ съ Тасалия и Бѣло море и на изтокъ съ Черно море.

Югословенски области. — Българската държавна територия се разширявала главно чрезъ покорение и обединение на югословенскитѣ области, които въ срѣдата на първата половина на VII вѣкъ и половина вѣкъ, преди да се основе българската държава, се образували на Балканския полуостровъ и заемали цѣлото пространство отъ р. Дунавъ до Срѣдиземно море и отъ Адриатическо до Черно море. Броятъ, както и границитѣ на югословенскитѣ области не сж известни, въ всѣки случай обаче тѣ сж били доста много на брой и доста малки по пространство. Най-добри сведения сж запазени за македонскитѣ и сърбохърватскитѣ югословенски области. Агиографътъ на св. Димитрий Солунски, като описва борбитѣ и усилията на македонскитѣ словени да завладѣятъ гр. Солунъ и чудесата на св. Димитрий да го спаси отъ тѣхъ, дава доста много известия за македонскитѣ словенски области. Константинъ Порфирогенитъ сжщо дава доста обширни известия за черногорскитѣ, босненскитѣ, сърбскитѣ и хърватскитѣ югословенски области съ цель да защити правата на визан-

тийцитѣ върху сжщитѣ области и да отблъсне претенцитѣ на българитѣ върху тѣхъ.

Не сж известни всички югословенски области, които сж влѣзли въ състава на българската държава. Известно е, че въ Мизия се намирили областитѣ на северитѣ и седемтѣ словенски племена. Сжщо тамъ се намирили Тимошката, Браничевската и Моравската области. Въ западната частъ на първото българско царство се намирили областитѣ Сърбия, Босна, Захълмие, Требиния, Дукля, Неретва и Хърватско. Въ Македония сж известни областитѣ Драговития, Сагудатия, Ринхиния, Смоленска, Струмска, Берзития и Ваюнития. Въ Тесалия се намирала областъта Велзития. Въ Тракия е известна само словенската областъ Драговития, а въ Пелопонесъ се простирали областитѣ на словенскитѣ племена езерци и милинги.

Възможно е и византийското административно дѣление на Балканския полуостровъ да е имало известно значение за състава и разпредѣлбата на югословенскитѣ области.

Собствено и общо наименование на югословенскитѣ области. — Всѣка отъ югословенскитѣ области имала свое собствено име и се наричала, напр., Драговития, Сагудатия, Сърбия, Босна и пр. Югословенскитѣ области се именуvalи по свойството на землището, дето се намирили, по името на рѣкитѣ, покрай които се простирали, по старото историческо име на областъта, по името на най-видното племе въ областъта или пъкъ по името на владѣтелската династия. Имената на югословенскитѣ области сж запазени главно въ византийскитѣ извори, въ които, твърде е възможно, да не сж върно и правилно забелязани. Затова сега положително не може да се знае, какъ самитѣ словени сж наричали своитѣ области.

Югословенскитѣ области често се наричали и съ едно общо име Словения и Словении. Въ византийскитѣ извори отъ VII и до X вѣкъ тѣ се наричатъ въ множествено число Словении, Славинии или Славини; въ арабскитѣ извори по грѣцкото произношение тѣ се именуvalтъ Сакалиба, а въ латинскитѣ извори се наричатъ Sclavēnia, Sclavonia и Sclavinia. Когато пъкъ югословенскитѣ области били обединени къмъ българската държава, тогава името Славиния било замѣстено съ името България. Обаче въпрѣки това цѣлиятъ Балкански полуостровъ до 15 в.

въ латинскитѣ извори се нарича съ едно общо име *Sclavinia*. Албанскитѣ реги и сега още наричатъ словенската земя *šk'enija* отъ *Sclavinia* и *šk'inkea* отъ *Sclavonica*. Но следъ като турцитѣ завладѣли Балканския полуостровъ, името Славиния изгубило първоначалния си обемъ и неговъ остатъкъ отъ XVIII вѣкъ е сегашна малка Славония, която се простира между долното течение на рѣкитѣ Сава и Драва.

Политическа самостоятелностъ на югословенскитѣ области. — Всѣка отъ югословенскитѣ области била самостоятелна и независима държава, имала опредѣлени граници и се управлявала отъ отдѣленъ владѣтель. Агиографътъ на св. Димитрий Солунски счита всѣка македонска словенска областъ за самостоятелна и независима политическа единица. И другитѣ византийски извори сжщо считатъ всѣка югословенска областъ за самостоятелна държавица. Затова всѣка отъ тѣхъ независимо и самостоятелно встѣпвала въ разни отношения, както съ другитѣ словенски области, така и съ чуждитѣ държави. Югословенскитѣ области въ първото българско царство запазили своята индивидуалностъ и непосредствено се управлявали отъ мѣстнитѣ си управници.

Южнитѣ словени политически и военно сж били слаби, защото сж били раздѣлени на малки политически единици. Поради това тѣ сж били покорявани отъ хунитѣ, готитѣ, аваритѣ, българитѣ и пр. Покорението имъ пѣкъ отъ чуждитѣ народи има голѣмо национално и политическо значение. Въ национално отношение то е важно, защото историята смѣсва южнитѣ словени съ завоевателитѣ имъ и съ името на последнитѣ ги споменува. Въ политическо отношение сжщо така то има голѣмо значение, защото поради чуждото владичество тѣ не сж могли да се организиратъ въ държава. Когато пѣкъ южнитѣ словени политически сж били свободни, тогава често нѣколко словенски области сключвали съюзъ за общи политически и военни действия; но щомъ целта се постигала или не, съюзътъ преставалъ да сществува и всѣка отъ съюзенитѣ области продължавала да сществува като отдѣлна политическа единица и независимо да се управлява отъ своя мѣстень управникъ. Въ всѣки случай обаче въ съюзитѣ на

югословенскитѣ области, както и въ съзнанието на южнитѣ словени за общия имъ произходъ, вѣра и социално устройство лежи основата за обединението имъ въ една държава.

Обединение на югословенскитѣ области къмъ българската държава. — Между южнитѣ словени не се явило нѣкое лице съ планъ да обедини югословенскитѣ области въ една държава, нито пѣкъ нѣкоя областъ успѣла толкова да се засили, щото да стане центъръ, около който да се присъединятъ другитѣ югословенски области. Това било извършено отъ приазовскитѣ българи, които имали по-прогресивни държавноправни понятия и по-добра военна организация отъ южнитѣ словени. Князь Аспарухъ (579—701 г.), следъ като се настанилъ въ Мизия и основалъ българската държава, покорилъ и обединилъ къмъ държавата си областитѣ на северитѣ и на седемтѣ други словенски племена. Възможно е той тогава или малко по-късно или малко по-рано да е обединилъ и покорилъ и други югословенски области, но историята не споменува нищо за това. Князь Тервель (701—718 г.), който непосредствено наследилъ князь Аспаруха, обединилъ къмъ българската държава областта Загория, която се простирала между източна Стара-планина и линията Девелтъ-Ямболъ до р. Тунджа. Князь Крумъ (803—814 г.) твърде много разширилъ българската държавна територия. Той използвалъ унищожението на аварската държава въ 796 година отъ франкитѣ и по миренъ начинъ завладѣлъ източната ѣ часть до р. Тиса. Князь Крумъ присъединилъ къмъ българската държава и областитѣ на югословенскитѣ племена тимочани, кучани, моравци, браничевци и бодричи. Сжщиятъ ще да е покорилъ и обединилъ още нѣкои отъ западнитѣ югословенски области и затова въ негово време българската държавна територия на западъ се простирала до рѣкитѣ Морава и Нишава. Князь Крумъ въ 809 година завладѣлъ градъ София и на югъ разширилъ територията на българската държава до Витоша, Ихтиманскитѣ планини и южнитѣ поли на Стара-планина. Князь Омортагъ (814—831 г.), който наследилъ князь Крума, разширилъ българската държавна територия на северъ отъ татъкъ р. Тиса и до р. Днепъръ, на западъ до Хърватско и на югъ вадѣлъ половината отъ днешна Тракия, като българовизантийската граница отъ Черно море до р. Марица

вървѣла по старобългарския пограниченъ окопъ Еркесия и свършвала до севернитѣ склонове на източнитѣ Родопи, близо до сегашния градъ Хасково. Князь Пресианъ (836—852 г.) присъединилъ северна и западна Македония къмъ българската държава и разширилъ българскитѣ владения по течението на рѣкитѣ Струма и Мѣста. Князь Борисъ (852—888 г.) покорилъ и обединилъ къмъ българската държава сръбскитѣ, по-голѣмата частъ отъ македонскитѣ словенски области и сегашна източна Албания. Царь Симеонъ (892—927 г.) завладѣлъ останалитѣ македонски словенски области, Тесалия, Епиръ, Албания и голѣма частъ отъ източна Тракия. Но въ замѣна на това той изгубилъ всичкитѣ заддунавски български области съ изключение на Сръмъ. Въ сръдата на втората половина на X вѣкъ и въ времето на царь Бориса II (967—971 г.) първо руситѣ и подиръ византийцитѣ покорили източна Мизия съ българската столица Велики Преславъ и източна Тракия съ гр. Пловдивъ. Царь Романъ (ок. 879—1002 г.) успѣлъ да освободи завладенитѣ отъ византийцитѣ български области и да разшири българскитѣ владения на югъ къмъ гр. Солунъ, Тесалия, Виотия и Атика. Обаче въ започнатата война между него и византийския императоръ Василий II той билъ победенъ и плененъ и следъ смъртта на неговитѣ приемници царь Самуилъ (1002—1014 г.), царь Радомиръ (1014—1015 г.) и царь Иванъ Владиславъ (1015—1018 г.) цѣлата българска държава била покорена отъ византийцитѣ.

Въ 1186 година българскитѣ боляри и следъ това български царе Петъръ II и Иванъ Асенъ I подигнали възстание противъ византийцитѣ и освободили България отъ византийското владичество, обаче българската държавна територия не е била възстановена въ старитѣ ѝ предѣли, защото още преди това сръбскитѣ и босненскитѣ словенски племена били се обособили въ отдѣлни държави и се стремѣли да бждатъ независими. Турцитѣ обединили подъ властта си цѣлата старобългарска държавна територия и тогава цѣлиятъ Балкански полуостровъ съ изключение на Босна и Херцеговина билъ подъ властта на румелийския беглербей, който ималъ седалището си въ гр. София.

Териториално-национална основа на българската държава. — Когато българската държава се образувала и развила и когато българитѣ приели християнството, Римъ и

Византия били не само центрове на две култури, но още и представители на две различни държавноправни начала. Византия представлява териториално-националното начало за образуване държава, а Римъ за основа на държавната организация полагащъ вѣрата. Римскиятъ папа, като си присвоилъ правата на римския императоръ и се считалъ за неговъ наследникъ, се стремѣлъ да подчини всички християнски народи подъ духовната си власть и отъ цѣлия християнски свѣтъ да образува една всесвѣтска християнска държава, на която той искалъ да бжде абсолютенъ и неограниченъ монархъ, макаръ и въ религиозна форма. На това се дължи и учението на римската църква, че духовната власть е по-висока отъ свѣтската и че втората има своята основа и получава правата си отъ първата. Папитѣ не само не обръщали никакво внимание на политическитѣ стремежи на народитѣ, които искали да подчинятъ подъ духовната си власть, но ги преследвали, като имъ давали религиозенъ характеръ. Папитѣ, за да изпълнятъ плана си, си служели и съ насилия, като подканвали вѣрнитѣ си и предани християнски владѣтели и народи на кръстоносенъ походъ противъ владѣтелитѣ и народитѣ, които не сж искали да признаятъ духовната имъ власть. Въ това именно и се състои недоволството на папитѣ отъ българския царь Иванъ Асенъ II и босненскитѣ владѣтели банъ Кулинъ, банъ Матей Нинославъ, банъ Стефанъ Котроманичъ и краль Твъртко, които обвинили за еретици. Противъ стремежитѣ на папитѣ се обявила Византия и следствие на това се явилъ голѣмиятъ църковенъ въпросъ, който раздѣлил християнския свѣтъ на две половини и който въ сжщностъ билъ политически, а пъкъ вѣрата играела само формална роля. Папитѣ се опитали да подчинятъ и българитѣ подъ духовната си власть. Тѣ най-голѣми усилия положили въ времето на българскитѣ владѣтели князь Борисъ (852—888 г.) и царь Калоянъ (1197—1207 г.); обаче не сж успѣли, защото цѣлитѣ на папитѣ и на българитѣ сж били противоположни. Българитѣ сж искали чрезъ папитѣ да получатъ самостоятелна църква на чело съ патриархъ и владѣтелъ имъ да бжде признатъ за царь; а пъкъ папитѣ сж искали да ги подчинятъ подъ духовната си власть. Поради това преговоритѣ имъ се прекъсвали безъ реаленъ резултатъ.

Византия за основа на държавната организация полагала народността и искала да обедини азиатскитѣ и европейскитѣ

народи въ византийската империя, въ която гръцкиятъ народъ да е владѣещъ. Българитѣ и въ това подражавали на византийцитѣ и се стремѣли да подчинятъ подъ голитическата си власть балканскитѣ народи и отъ тѣхъ да образуватъ една държава, въ която българитѣ да сж посподствуващиятъ народъ. Въ това първоначално помогнала и езическата имъ вѣра. Когато пъкъ приели християнството, тѣ били вече обособени въ самостоятелна народностъ съ самостоятелна култура и съ самостоятелни политически и национални стремежи.

Външна форма на българската държава. — Българската държава по състава си била проста държава, защото се състояла отъ единъ политически обединенъ народъ, една нераздѣлена територия и едно централно управление. Българската държава, както казахме, се разширявала чрезъ покорение и обединение на югословенскитѣ области, които следъ покорението имъ губили политическата си независимостъ, сливали се въ българската държава и ставали нейни съставни части. Българското централно правителство назначавало въ югословенскитѣ области специални административни управители, които били негови непосредствени органи и които имали за задача да държатъ повѣренитѣ имъ области обединени къмъ българската държава. Ако нѣкоя словенска областъ би се опитала да се отцепи отъ българската държава, тя съ вѣоржжена сила повторно се покорявала и виновницитѣ се наказвали. Не може пъкъ да измѣни облика на външната форма на българската държава фактътъ, че българскитѣ области особено въ първия периодъ на историята на българското право и първото българско царство, се ползували съ известно автономно управление и непосредствено се управлявали отъ мѣстни и наследствени управници, които едновременно изпълнявали сждебни, административни и военни функции, защото такава била системата на управлението въ старата българска държава. Сжщо така не се измѣня характерътъ на външната форма на българската държава и презъ втория периодъ на историята на българското право и второто българско царство, когато следъ смъртѣта на царь Калояна и царь Иванъ Асена II, поради ослабването на българското централно управление нѣкои царски сродници и български велможисе отцепили отъ българската държава и

образували самостоятелни княжества и деспотства; защото въ срѣднитѣ вѣкове не сж знаели за едно строго държавно единство и всѣки велможа се стремѣлъ да бжде самостоятеленъ и независимъ въ своята областъ. Но въпрѣки всичко това, българската държава и въ двата политически самостоятелни периода по състава си била проста държава.

Териториаленъ съставъ на българската държава. — Териториалниятъ съставъ на българската държава се състоялъ отъ градове, села и катуни.

Градове, като укрепени военностратигични пунктове, населени или не, или само кѣто заселени мѣста имало доста много въ старата българска държава. Тѣ главно били укрепени и служили за прибѣжише и отбрана въ случай на неприятелски нашествия. Арийскитѣ народи сж знаели за градове и когато сж живѣли всички заедно въ централна Азия, затова думата градъ сжществува въ общеарийския езикъ. Найстаритѣ и първобитни укрепени мѣста били въ срѣдата на блатата или върху нѣкои стръмнини, като незащитената страна се ограждала съ окопи, насипи, плетица и бурени. Българитѣ се запознали съ изкуственитѣ крепости, когато се настанили на Балканския полуостровъ и основали българската държава. Тракоилирийцитѣ, гърцитѣ и римлянитѣ на много стратигични мѣста на Балканския полуостровъ бѣха построили крепости. Много отъ тѣзи крепости били разрушени отъ варварскитѣ народи, още преди българитѣ да се заселятъ на Балканския полуостровъ и да основатъ българската държава. Но голѣма часть отъ тѣхъ оцѣлѣли. Византийскиятъ императоръ Юстинианъ I (527—565 г.) построилъ многобройни крепости въ Мизия, Тракия, Тесалия и особено покрай р. Дунавъ, съ цель да попрѣчи на южнитѣ словени да предприматъ нашествия и се настаняватъ въ тѣзи области. Обаче въпрѣки това последнитѣ пакъ се настанили въ тѣхъ и три години следъ смъртѣта на неговия приемникъ Юстинъ II (565—578 г.) и въ царуването на Тиверий II (578—582 г.), по свидетелството на съвременния историкъ Иоанъ Ефески, всички тѣзи крепости и градове сж били въ ржцетѣ на словенитѣ, които живѣли и се разполагали съ тѣхъ, като съ свои събствени. Много отъ разрушенитѣ тракоилирийски и римовизантийски градове и крепости българитѣ поправили и

други нови построили. Затова въ България и въ двата периода на политическата ѝ независимост имало доста много заселени и укрепени градове.

Въ време на турското владичество всички български градове съществували и били населени главно съ турци. Европейските пътешественици, които пътували презъ България и европейска Турция, а също така и турският географъ Хаджи-Калфа и турският пътешественикъ Евлия Челеби споменуватъ почти всички стари български градове, отъ които нѣкои сж били центрове на окръжи, а пъкъ София и Силистра сж били центрове на беглербейства.

Българските градове, както въ време на политическата независимост на България, така и въ време на византийското и турското владичество не сж служили само за отбрана отъ неприятелски нашествия, а имали и политическо, военно и икономично значение; защото много отъ тѣхъ сж били центрове на административни, военни и сѣдебни управления и въ тѣхъ се култивирали занаятите и ставала размѣната на произведенията.

Всички почти сегашни български градове съществували и въ старъ България и почти всички сж построени върху основите на стари тракоилирийски или римовизантийски градове. Въ България имадо и много разрушени и напуснати градове, които се наричали градища.

Южните словени, още когато сж живѣли на лѣвия брѣгъ на р. Дунавъ въ днешна Ромжния, имали села и се занимавали съ земедѣлие и скотовѣдство, Кжщите имъ били малки колиби и били прѣснати на голѣмо разстояние. По свидетелството на домашните и чужди извори, въ България имало много села въ време на политическата ѝ независимост. Въ време на турското владичество българите живѣли главно въ села и твърде малко въ градове. Европейските пътешественици, които минавали презъ България, споменуватъ много български села. Презъ XVI и XVII вѣкове села сж били и нѣкои отъ сегашните малки български градове. Евлия Челеби известява, че въ срѣдата на XVII вѣкъ България била покрита съ многобройни и цвѣтущи села. Той казва, че тогава въ пловдивско имало 360 села, въ Скопско 350, въ Битолска околия имало 160 села, въ Костурска околия имало 110 села и пр. Въ време на политическата независимост на България селата изобщо

ще да сж били малки и бедни. Въ турско време, а особено въ разцвѣта на турската военна и политическа мощъ въ България имало богати и голѣми села.

Българските села въ по-голѣмата си частъ, навѣрно, се образували отъ размножаването на семействата и затова много села иматъ родови имена: Новаково, Бойково, Василево и пр. Кжщите въ българските села сж били малки, низки, оградени съ плетъ и покрити съ слама. Обикновено една и сжца стая служела за готвене, хранене, живѣне и спане. Оборътъ за добитъците билъ подъ единъ и сжщъ покривъ съ стаята за живѣне и на едно и сжщо мѣсто. Селските кжщи се наричали хижи. Селата били събрани и прѣснати. Въ първите кжщите сж били събрани на едно мѣсто и обикновено сж били заселени въ равнините, покрай рѣките, езерата и търговските пътища. Въ вторите пъкъ кжщите сж били прѣснати и отдалечени една отъ друга. Такива села и сега има въ България и изобщо на Балканския полуостровъ.

Въ България, както въ време на политическата ѝ независимост, така и въ време на турското владичество, поради обществената несигурностъ, тежките данѣци и повинности и лошото икономично положение често селското население напускало селата си и се заселвало на друго мѣсто или други села. Напуснатото село се наричало селище.

Катуни се наричали селата, въ които живѣли пастирите. Тѣ, като скотовѣдски и пастирски села, били построени въ планинските мѣстности. Кжщите имъ били по-груби и по-примитивни отъ селските и за разлика отъ последните се наричали клетки и клеткища. Въ българските, както и въ сръбските извори изрично се говори за старите български катуни. Имената на сегашните български села Катунца и Катунца и на мѣстностите Катунце близо до село Вакарелъ и Катунца въ Панагюрско, както и много други села и мѣстности съ сжщите имена въ България, Сърбия, Гърция и Епиръ свидетелствуватъ за съществуването на катуните въ Балканския полуостровъ. Споменъ за катуните е запазенъ и въ българската пословица: Дай на катуникъ да ти наточи дарака, да го не видишъ вече.

Катуните повече сж били временни селища, защото пастирите често мѣстили жилищата си и ги строили тамъ, дето имъ било по-удобно и дето намирали по-добра паша за добитъка си. Въ катуни обикновено живѣли власите, които сж

остатъци отъ старитѣ римски колонисти или романизирани тракоилирийци, които били изтикани отъ словенитѣ въ планинитѣ, дете тѣ почнали да се занимаватъ съ скотовѣдство, както и сегашнитѣ каракачани, които сж тѣхни потомци. Скотовѣдцитѣ съ стадата си презъ лѣтото се изкачвали по високитѣ планини, а пъкъ щомъ настѣпвала зимата, напушвали планинитѣ и съ стадата си и семействата слизали на зимовище въ полетата, или пъкъ отивали въ крайморскитѣ мѣстности. Поради това тѣ имали двойни жилища: едни за зимата, други за лѣтото. Въ изворитѣ първитѣ се наричатъ зимовища, а вторитѣ лѣтовища.

Скотовѣдцитѣ много по-често отъ земеделцитѣ напускали жилищата си. Напуснатитѣ и изоставени катуни въ изворитѣ се наричатъ катунище, катунища.

ГЛАВА ВТОРА

НАРОДЪ

Български народъ. — Народътъ билъ вториятъ основенъ елементъ на българската държава. Той се състоялъ отъ различни по произходъ, култура и вѣра народи. Народътъ въ България, особено въ първия периодъ на историята на българското право етнографски билъ много по-пъстъръ, отколкото е сега. Въ неговия съставъ влизали траки, илири, власи, гърци, прабългари, словени, авари, печенегни, кумани, турци, евреи, арменци и пр. Всѣки отъ тѣзи народи ималъ свои правни, национални, културни и религиозни възгледи. Обаче въпрѣки това поради обединението имъ подъ една политическа власть, еднаквитѣ имъ икономични нужди и дългото имъ съвмѣстно живение образували едно политическо цѣло. Всѣки отъ народитѣ, които влѣзли въ състава на българския народъ, има заслуги за неговото политическо, икономично, културно и национално развитие. Прабългаритѣ политически го организирани; власитѣ, тракитѣ, илиритѣ, гърцитѣ, еврейтѣ и ерменцитѣ влияели на културното му и икономично развитие; аваритѣ, печенегитѣ, куманитѣ и др. се претопили у

него и физически го засили, а пъкъ словенитѣ асимилирали по-малобройнитѣ несловенски народи и образували българската народностъ.

Българска народностъ. — Българската народностъ се образувала чрезъ асимилация на нѣколко различни по произходъ, култура и вѣра народи, които поради разни политически, културни и социални причини образували единъ мораленъ типъ, който се предавалъ по наследство отъ поколѣние на поколѣние. Така че българската народностъ е резултатъ на дълъгъ исторически процесъ и не се образувала чрезъ естествено наплодяване на единъ родъ. Понятието българска народностъ не е едно и сжщо съ понятието български народъ. Докато българскиятъ народъ билъ едно политическо организирано цѣло и го съставяли разнитѣ народи, които живѣли въ българската държава и били подъ властта на българския владѣтель, българската народностъ е една морална цѣлостъ, която съставяли само ония българци, които сж били свързани съ духовни връзки и сж имали общо съзнание на придобитото си наследство политическо, национално и културно минало. За да се образува българската народностъ, най-важни фактори сж били словенитѣ, вѣрата, писмеността и държавата.

Словенитѣ сж били най-многобройни. У тѣхъ се притопили нѣкои отъ по-малобройнитѣ несловенски български народи, между които и прабългаритѣ, които, следъ като се настанили на Балланския полуостровъ и образували българската държава, бързо почнали да се словенизиратъ и къмъ края на IX вѣкъ станали словени, на които дали името си българци. Съ словенизирането на прабългаритѣ, които дълго време били господстващъ народъ въ българската държава, била положена основата на българската народностъ.

Християнската вѣра имала твърде голѣмо значение за образуване на българската народностъ; защото тя образувала едно духовно единство между всички български християнски народи, отъ което поникнало и народното имъ единство чрезъ асимилацията имъ у словенитѣ. Вѣрата и до сега още не е изгубила старото си значение за образуване на народността. Цариградската гръцка патриаршия счита за гърци всички народи, които признаватъ нейната духовна власть. Турцитѣ счи-

татъ за свои сънародници всички народи, които изповѣдватъ мухамеданската вѣра.

Българската писменостъ била създаване, а сщцевременно и създателъ на националното съзнание на българския народъ. Тя имала голѣмо значение за образуване на българската народностъ, защото чрезъ нея българския народъ получилъ самостоятелна култура и се освободилъ отъ културното, политическото и националното влияние на Римъ и Цариградъ. Голѣмото значение на българската писменостъ за развитието и закрепването на българската народностъ най-добре се установява отъ съчинението на черноризецъ Храбъръ, който съ жаръ и въодушевление я защитява отъ нападките на противниците ѝ. Заедно съ разпространението на българската писменостъ между народитѣ въ България се разпространявала и затвърдявала между тѣхъ и българската народностъ.

Българската държава създала българската народностъ, а не и обратно. Българската народностъ не е съществувала преди и когато се образувала българската държава. И ако българската държава не бѣ се образувала, българската народностъ не би съществувала. Защото една частъ отъ южнитѣ словени, преди да бждатъ обединени къмъ българската държава, били подчинени на византийцитѣ и изложени на византийското влияние. Нѣма съмнение, ако прабългаритѣ не бѣха дошли на Балканския полуостровъ и не бѣха образували българската държава, всички южни словени щѣха да бждатъ покорени отъ византийцитѣ и чрезъ християнската вѣра, византийската култура и византийската политическа властъ щѣха да бждатъ претопени у гърцитѣ, както сж били претопени пелопонескитѣ, тесалийскитѣ и епирскитѣ южни словени. Обаче следъ като се образувала българската държава, южнитѣ словени, както и несловенскитѣ народи, които влѣзли въ нейния съставъ, първо образували едно политическо цѣло, отъ което подиръ се образувало и националното имъ единство. Голѣмото значение на българската държава за образуването на българската народностъ най-ясно се установява отъ факта, че българската народностъ дотамъ се простирала, додето се простирала и българската държава и че българската народностъ дотамъ се е запазила, додето по дълго време се запазила и българската държавна властъ.

Социаленъ съставъ на българския народъ. — Българитѣ, още преди да се настанятъ на Балканския полуостровъ и да основатъ българската държава, били преминали презъ първитѣ стѣпала на културното си развитие и били запознатъ съ земедѣлието, скотовѣдството, занаятията и търговията. По безспорното свидеселство на византийскитѣ историци, българитѣ още когато сж живѣли на северъ отъ рѣка Дунавъ и покрай Азовско море не сж убивали пленицитѣ, но ги задържавали въ робство и си служили съ тѣхъ въ производството. Следъ като пъкъ се настанили на Балканския полуостровъ и основали българската държава, тѣ се дѣлили на свободни и несвободни — роби. Така сж се дѣлили българитѣ и въ време на византийското и турското владичество въ България.

Работната земя първоначално била колективна собственостъ на цѣлото племе или рода, но тя постепенно станала частна собственостъ и се събирала въ ржцетѣ само на нѣколцина. Поради натрупването на богатството въ стоки, роби, земя и пари само у нѣколко лица българитѣ сж се дѣлили на богати и бедни, които нѣмали еднакво социално положение и не се ползували съ еднакви права.

Поради раздѣлението на племената и родоветѣ на класи и борбитѣ между последнитѣ и у българитѣ, както у всички други народи, се появила държавата начело съ владѣтеля и подчиненитѣ му органи, боляритѣ. Властѣта на последнитѣ имала воененъ характеръ и чрезъ войната постоянно се увеличавала. Боляритѣ сж били наследствени и се ползували съ разни права и привилегии.

Християнството раздѣлило българското население още на духовенство и миряни. За това дѣление българитѣ не сж знаели преди да приематъ християнството.

И така, старото българско население първо се дѣлило на несвободни и свободни. Последнитѣ поради социалното си и материално положение сж се дѣлили на непривилигирани и привилигирани.

I. Несвободни.

Робство въ България. — Робството е продуктъ на културното развитие на българския народъ. То се появило, ко-

гато българитѣ сж достигнали до едно по-високо културно развитие, защото и българитѣ, както и всички диви и малокултурни народи, чуждитѣ люде или убивали или употрѣбавали за храна. Когато пъкъ сж достигнали до едно по-високо културно развитие, тогава чуждитѣ люде употрѣбавали въ производството. Южнитѣ словени и прабългаритѣ, когато сж станали известни въ историята и се настанили на Балканския полуостровъ, били вече преминали презъ първитѣ стъпала на човѣшкото развитие, знаели за робството и имали роби, Словенитѣ наричали робитѣ *рактъ, ракн*, дума, която има единъ и сжщи коренъ и едно и сжщо значение съ думитѣ *работа, работати*.

По свидетелството на домашнитѣ и чужди извори робството било много развито въ България и въ дветѣ епохи на политическата ѝ независимостъ. Българитѣ търгували съ роби и тѣ снабдявали византийцитѣ и другитѣ народи съ роби. Цариградъ билъ главното тържище на българската търговия съ роби. Робството сжществувало въ България и въ време на византийското владичество. И другитѣ южни словени сжщо знаели и имали роби. Въ XIV и XV вѣкове роби се изнасяли главно отъ Босна и Херцеговина. Дубровчани и которци твърде много търгували съ роби, а градоветѣ Дубровникъ и Которъ били главни тържища на роби на Адриатическото море. Далматинскитѣ словени доставяли роби на венецианскитѣ търговци, които ги продавали на тържищата въ Цариградъ, Арабия и Египетъ, като съвсемъ обикновена търговска стока.

Робството сжществувало въ България и въ време на турското робство. Турцитѣ отвеждали въ робство жителитѣ на покоренитѣ и завладѣни крепости и плененитѣ неприятелски войници. Турцитѣ задържали нѣкои отъ тѣзи роби, за да имъ слугуватъ, други продавали, а пъкъ трети срещу откупъ освобождавали. Мнозина турци били оженени за робини. Когато турската войска заминавала на воененъ походъ, подиръ нея вървѣли и търговци на роби, които купували отъ турцитѣ плененитѣ неприятелски войници или жителитѣ на завладѣнитѣ крепости и подиръ ги продавали на тържищата въ Цариградъ, Азия и Африка. Турцитѣ често крадѣли децата на българитѣ, и ги продавали като роби. Когато турскитѣ войници по разни причини пжтували низъ България, често се разливали въ българскитѣ села и не само бесплатно

се хранили и вършили разни насилия, но още и отвеждали децата на българитѣ въ робство и ги продавали като руски или маджарски роби на тържищата въ Цариградъ, Одринъ, Пловдивъ, Скопие и другитѣ български градове. Този безспоренъ исторически фактъ намѣрилъ отзивъ и въ българскитѣ народни пѣсни. Въ една отъ тѣхъ се казва: „Турци робини караха, кой по робиня, кой по две, Челеби Османъ петъ караше“. Въ друга се разказва, че дъщерята съобщава на майка си, какво турци карали три синджири роби: първиятъ синджиръ билъ все отборъ млади юнаци, вториятъ синджиръ билъ все отборъ млади невести, третиятъ синджиръ билъ все отборъ млади девойки. Въ третата се пѣе, какъ гората казва на юнака Марко, че много рано повехнала не защото слана я посланила, или пожаръ я опожарилъ, но защото миналъ църна арапина, който водилъ три синджири съ роби: първиятъ синджиръ все млади юнаци, вториятъ синджиръ все млади девойки и третиятъ синджиръ все млади невести. Изобщо въ народнитѣ пѣсни и умотворения има твърде много известия за робството въ България въ турско време.

За сжществуването на робството въ България свидетелствуватъ и българскитѣ народни пословици като: Не съмъ ти робъ, да те слушамъ до гробъ; Робъ се засмива, гробъ не се засмива; По-добре гробъ, отколкото робъ; Работи като робъ и пр.

Социално и правно положение на робитѣ въ България. — Социалното положение на робитѣ въ България не е било еднакво въ всички времена и епохи. Въ патриархалния периодъ робитѣ били почти равноправни съ свободнитѣ членове на групата, къмъ която принадлежали и съ която ги свързвала общата работа. Въ този периодъ се намирили южнитѣ словени, когато се заселили на Балканския полуостровъ и затова, по свидетелството на византийскитѣ извори, тѣ се отнасяли много човѣколюбиво къмъ робитѣ си и не задържали пленицитѣ за винаги въ робство, както другитѣ народи, но само за известно и опредѣлено време, следъ което тѣ или срещу известенъ откупъ се връщали въ отечеството си, или пъкъ като свободни и приятели оставали между словенитѣ. Обаче прабългаритѣ имали по-строги понятия за роб-

ството и по-близки до ония на римлянитѣ и гърцитѣ. Поради това социалното положение на робитѣ въ България било почти такова, каквото то било въ Византия и въ другитѣ държави и народи, съ които българитѣ били въ съседски, търговски и международни отношения.

Въ правно отношение българскитѣ роби сж били вещь и като такива тѣ не сж били субектъ на права, не сж притежавали движими и недвижими имоти, не сж сключвали законенъ бракъ, нѣмали право на искъ и тжжба противъ собственицитѣ си, тѣхното убийство първоначално не се считало за човѣкоубийство, за причиненитѣ отъ тѣхъ вреди отговаряли тѣхнитѣ собственици, тѣ и тѣхнитѣ потомци били собственостъ на притежателитѣ имъ и предметъ на размѣна и на разни търговски сдѣлки. Убийството на роба отъ собственика се е считало унищожение на собствена вещь и затова той не отговарялъ нито углавно нито граждански. Обаче въ прѣки всичко това заедно съ културното и икономическото развитие на българския народъ и изобщо на човѣчеството се подобрявало и правното и социалното положение на робитѣ. Въ разни времена съ разни законоположения и проповѣди робитѣ се защитявали отъ произволитѣ на собственицитѣ и се искало подобрене на социалното имъ положение. Но и пакъ робитѣ въ България, както и навсѣкжде другаде, правно и социално никога не сж били приравнени съ свободнитѣ.

Правното и социалното положение на робитѣ въ България отъ епохата на турското владичество най-ясно се характеризира въ една народна пѣсенъ, въ която Филипъ Маджаринъ се е хвалилъ на седѣнки и предъ Крали-Марковитѣ мили сестри, деветъ вили самовили, че живѣ щѣлъ да хване и зароби Крали Марко, за да му мете равни двори, да му гледа врана коня, да шета на жена му и да му забавлява мжжка рожба.

Встѣпване въ робство. — Въ робство се постѣпвало главно по три начина: раждане, заробване и въз основа на закона.

Лице, родено отъ родители роби, сжщо било робъ, защото детето наследвало положението на родителитѣ си. Собственикътъ на родителитѣ по право билъ такъвъ и на тѣхнитѣ деца. Възможно било отъ зачеването на детето до раж-

дането му неговитѣ родители да промѣнятъ положението си и да станатъ свободни или роби. Въ такъвъ случай византийското законодателство, а възможно следъ приемането на християнството и българското, защитявало свободата и роденото дете и въ двата случая било свободно. Ако майката отъ зачеването на детето и до раждането била свободна само единъ день, па макаръ и да раждала като робиня, детето пакъ било свободно.

Войната била най-богатиятъ изворъ на българското робство. Българитѣ много често воювали съ съседнитѣ, па дори и по-далечнитѣ народи и държави и въ случай на победа навлизали пѣ неприятелската страна, грабѣли, каквото могли, и заробвали мирното население и неприятелскитѣ войници, които успѣвали да плѣнятъ. Когато пѣкъ сполучвали да завладѣятъ нѣкоя неприятелска крепостъ, жителитѣ ѝ и войницитѣ, които пленявали, разпредѣляли помежду си като роби, защото споредъ сръдновековното международно право плененитѣ неприятелски войници и люде се считали собственостъ и роби на победителитѣ. Сжщо така ставалъ робъ и онзи, който би попадналъ въ ржцетѣ на нѣкого отъ друго племе или народъ, съ който неговото племе или народъ билъ въ неприятелски отношения. При това българитѣ крадѣли децата на съседнитѣ народи и ги продавали като роби.

Въ България твърде много била развита търговията съ роби и българитѣ между друго търгували и съ роби. Главно тържище на българската търговия съ роби билъ Цариградъ. Въ XIV и XV вѣкове главни тържища на роби на Балканския полуостровъ били далматинскитѣ градове Дубровникъ и Которъ. Въ турско време въ всички по-голѣми български градове имало тържища на роби, дето тѣ се продавали като обикновена търговска стока. Въ сжщото това време българскитѣ роби въ странство се изнасяли главно презъ Калиполи, дето се натоварвали на ладии и се закарвали на азиатскитѣ и африканскитѣ търгове.

Споредъ българскитѣ правни понятия, престѣпнитѣ деяния, като лъжесвидетелство, кражба, насилствено обезчестяване, блудство на жененъ човѣкъ съ робиня, продажба на свободно лице като робъ и пр., се наказвали съ проданъ на престѣпника въ робство. Длъжницитѣ, които не сж могли да се издѣлжатъ къмъ кредиторитѣ си, ставали тѣхни роби.

Освободенитѣ роби, ако би се оказали неблагодарни къмъ освободителитѣ си и въ случай на нужда не имѣ помагали, за наказание могли да бждатъ продадени като роби и стойността имѣ се предавала на бившитѣ имѣ собственици. Много свободни люде и сами доброволно се продавали за роби. Обаче тѣ трѣбвало да бждатъ по-възрастни отъ двадесетъ години и да сж получили стойността си, защото въ противенъ случай продажбата имѣ не е била валидна и тѣ имали право да рекламиратъ свободата си. Въ България много често, а особено въ случай на гладъ или задължение, бацитѣ продавали децата си въ робство. Сжщо така и мжжетѣ продавали женитѣ си за робини. Споменъ за това е запазенъ и въ една народна пѣсенъ, въ която се казва, че Рада предлага на мжжа си Дунавъ да продадатъ децата си, за да заплатятъ на ратаитѣ си и ратайкинитѣ. Обаче Дунавъ отказалъ, защото децата имѣ били малки и могли да се потурчатъ. Тогава Рада му предложила да продаде нея. Дунавъ се съгласилъ, качилъ я на златни кола, изкаралъ я на търга въ гр. Сливенъ и я продалъ на младо търговче за крина бѣли бешлици и за половина крина жълти жълтици.

Освобождение отъ робство. — Дѣлението лицата на роби и свободни въ България нѣмало религиозенъ характеръ и робството не е било религиозенъ институтъ. Затова освобождението отъ робство не е представлявало голѣма мжчността и непреодолимо препятствие. Особено пѣкъ това е вѣрно за словенитѣ, които имали твърде човѣколюбиви понятия за робството. Робитѣ могли да бждатъ освободени главно по три начина: освобождение отъ собственика, завръщане въ отечеството и възъ основа на закона.

Притежателитѣ на робитѣ разполагали съ тѣхъ по усмотрението си, защото тѣ сж били тѣхна собственост. Собственицитѣ имали право да продадатъ робитѣ си или да ги освободятъ отъ робство. Не е известно, дали въ езическата епоха се извършвали нѣкакви обреди и се изпълнявали нѣкакви формалности, когато се освобождавали робитѣ. Но възможно е по този случай да се принасяли жертви и устройвали угощения. Въ христианската пѣкъ епоха освобождението на робитѣ въ България ще да е ставало така, както и въ Византия. Собственикътъ могълъ да освободи робитѣ си или въ цър-

квата, или предъ сждията и приятелитѣ си, или съ писмо и завещание, или по нѣкой другъ начинъ, съ който да се изразява волята му, че желае да освободи роба си. Всѣки неясенъ изразъ и всѣко съмнение се считало въ полза на роба и неговото освобождение. Освободениятъ робъ не могълъ повторно да се привлѣче въ робство, освенъ ако би се оказалъ крайно неблагоприятенъ къмъ собственика си.

Пленениятъ отъ неприятелитѣ българинъ или откраднатиятъ и продаденъ като робъ, ако успѣвалъ да избѣга отъ неприятелската страна, или отъ собственика си, или пѣкъ срещу откупъ билъ освободенъ, веднага следъ завръщането си въ България, се считалъ свободенъ и заемалъ сжщото положение, което заемалъ, преди да бжде заробенъ и се ползувалъ съ сжщитѣ права, съ които се ползувалъ преди заробването си. Споменъ за завръщането на робитѣ въ отечеството си е запазенъ и въ пословицитѣ: Робу се надѣй, гробу се не надѣй; Робъ се връща, гробъ се не връща; Когато никакъ се не надѣвашъ, тогава робътъ пристига. Въ една народна пѣсенъ се казва, че Крали Марко убилъ Филипъ Маджарина, освободилъ неговитѣ петдесетъ робини и имѣ заповѣдалъ да се завърнатъ въ отечеството си.

Южнитѣ словени, както казахме, не сж задържали пленницитѣ си за винаги въ робство, но само за известно определено време, следъ което възъ основа на словенскитѣ правни и социални понятия ставали свободни и или се завръщали въ отечеството си, следъ като сж заплащали известенъ откупъ, или пѣкъ оставали свободни между словенитѣ. Споредъ византийското право, а възможно следъ приемането на християнството и споредъ българското право, робитѣ възъ основа на закона ставали свободни, когато воювали съ съгласието на господаритѣ си, когато известявали за неговото убийство и когато извършвали нѣщо твърде полезно за собственицитѣ си. Робитѣ още ставали свободни, когато господаритѣ имѣ не ги хранили, не ги лѣкували и когато българскитѣ владѣтели ги произвеждали за боляри и назначавали за чиновници.

II Свободни.

1. Непривилегировано население.

Общ погледъ върху непривилегированото българско население. — Непривилегировано било онова българско население, което не се ползувало съ такива права и привилегии, съ каквито се ползували боляритѣ и духовенството. Поради това непривилегированитѣ българи въ стара България съставяли самостоятелно съсловие и живѣли въ селата и градоветѣ. Обаче тѣ коренно се различавали отъ робитѣ, защото сж били свободни, правоспособни и дееспособни лица. Действително, тѣ въ правно и социално отношение не сж били равноправни съ боляритѣ и духовенството, обаче не е било и невъзможно да станатъ и тѣ боляри и свещеници и да се ползватъ съ сжщитѣ права и привилегии, съ които се ползували и последнитѣ; защото раздѣлението на българския народъ на съсловия нѣмало религиозенъ характеръ. Социална разлика сжществувала между българитѣ и когато тѣ сж били подъ турското владичество. Защото и тогава тѣ се дѣлили на две класи, донѣкъде и съсловия — чорбаджии и простъ народъ, ползували се съ различни права и сж заемали различно социално положение.

Непривилегированитѣ българи поради начина на живота, мѣстото, занаятието, материалното състояние и социалното положение се дѣлили на свободни селени, проиарски пюди, църковни люди, ратаи и граждани.

Свободни селени. — Свободни селени сж били дребнитѣ български собственици, които сж живѣли въ села и въ най-голѣмата си частъ сж били земедѣлци и твърде малко скотовѣдци и занаятчи. Тѣ сж живѣли въ собствени домове и работили собствени земи и затова се наричали свободни. Свободнитѣ селени били основата на българския народъ и колкото тѣ икономически и социално били по-добре поставени, толкова и българската държава била по-силна. И напротивъ, когато тѣ поради честитѣ войни, лошитѣ административни наредби и насилията на боляритѣ и старейшинитѣ били разстроени икономически, тогава и българската държава била безсилна и слаба. Свободнитѣ селени били най-многобройната

частъ отъ населението на българската държава и отъ тѣхъ българскитѣ владѣтели съ хрисовули отстъпвали въ прония на боляритѣ, на манастиритѣ, църквитѣ и висшето духовенство. Свободнитѣ селени се запазили и подъ турското владичество и тогава селата, въ които тѣ сж живѣли, се наричали раѣцки, райски или раѣтски.

Правно и социално положение на свободнитѣ селени. — Въ правно отношение свободнитѣ селени сж били напълно правоспособни и дееспособни лица, ползували се съ всички граждански, политически и лични права, сключвали законенъ бракъ, встъпвали въ разни правни отношения и придобивали движими и недвижими имоти. Сжщо така тѣ сж могли да отчуждаватъ, подаряватъ и завещаватъ имотитѣ си, комуто сж искали. Ако презъ живота си не би се разпоредили съ имотитѣ си, въ такъвъ случай ги наследвали тѣхнитѣ сродници до трети братовчеди; ако пъкъ живѣли въ задруга, наследвала последната.

Въ социално отношение свободнитѣ селени не се ползували съ никакви привилегии и били обложени съ разни данъци и повинности въ полза на владѣтеля и неговитѣ органи, подъ чиято непосредствена власть и сж били. Въ първия периодъ на историята на българското право, по свидетелството на Йоанъ Скилица, свободнитѣ селени и изобщо българитѣ плащали данъкъ на царя една мѣра, около 25 килограма пшеница, толкова просо и една стомна вино. Обаче въ втория периодъ на историята на българското право, както се установява отъ хрисовулитѣ и другитѣ извори, тѣ плащали десетъкъ отъ всички движими и недвижими имоти. Но най-тежки сж били повинноститѣ, съ които тѣ сж били обложени. Свободнитѣ селени били длъжни, когато царьтъ пжтувалъ низъ държавата си, да го хранятъ заедно съ свитата му, да го пренасятъ отъ една жупа до друга и отъ единъ градъ до другъ. Тѣ зидали нови и поправяли старитѣ крѣпости, строели нови и поправяли старитѣ военни и търговски пжтища, хранили, приемали на станъ и пренасяли пжтуващитѣ въ България държавни чиновници и чужди пратеници. Изобщо, тѣ сж били длъжни да изпълняватъ всичко, каквото било нужно за държавата и каквото било угодно на управницитѣ. Но военната повинность за тѣхъ била най-тежка отъ всички повинности,

защото свободните селени безъ никаква материална облага за себе си понасяли всичката тежина на постоянните български войни, не само защото служили като войници и проливали кръвта си, но и защото сж давали всички нужни срѣдства за водене на войнитѣ. Вследствие на всичко това свободните селени икономически били твърде зле.

Прониарски люди. — Прониарски люди сж били ония българи, които българските владѣтели сж писмени документи отстѣпвали на известни лица въ прония. Думата прония е грѣцка и значи предпазване, старание, грижа, промисълъ и пр. Като терминъ, пѣкъ тя значи отстѣпване отъ владѣтеля сж писменъ актъ на нѣкое лице държавните приходи отъ известно населено или ненаселено мѣсто сж условие надареното лице да изпълнява службата, за която се възнаграждавалъ. Наградениятъ сж прония се наричалъ прониаръ и билъ държавно-административенъ органъ. Документътъ, сж който се давала пронията се наричалъ хрисовулъ. Пронията била публично-правенъ институтъ и съответствувала на сегашната чиновническа заплата. Пронията се давала главно за военна служба и затова прониарътъ въ случай на война билъ длъженъ да се яви на опредѣленото мѣсто сж добре въоръжена дружина. Прониарътъ се възнаграждавалъ сж по-голѣма прония, когато ревностно и точно изпълнявалъ прониарските си задължения, а пѣкъ му се отнемала и дадената прония, когато не изпълнявалъ прониарските си задължения или билъ неспособенъ. Пронията не е била западно-европейскиятъ лененъ имотъ, както и прониарътъ не е билъ феодаленъ владѣтель. Сжщо така пронията се различава и отъ собствеността, защото не е била наследствена и могла въ всѣко време да се отнеме.

Пронията сжществувала въ България и въ третѣ периода на историята на българското право. Действително, за първия периодъ нѣма положителни данни, обаче отъ известието на презвитеръ Козма, че болярите и старейшините облагали българското население сж тежки данѣци и повинности, вършили къмъ него разни насилия и го заставяли денонощно да имъ работи, може да се заключи, че пронията и тогава сжществувала въ България. До сжщото заключение може да се дойде и отъ „Чудо святаго Георгия о болгаринѣ“, въ което се

казва, че българскиятъ боляринъ Георги живѣлъ въ село между населението и че сж дружината си отъ петдесетъ души два пѣти ходилъ на война противъ мѣджаритѣ. Въ време на византийското владичество сжщо пронията сжществувала въ България. Византийскиятъ историкъ Никита известява, че българските боляри и подиръ български царе Петъръ II и Иванъ Асенъ I се явили предъ византийския императоръ въ Кипсела и го молили да ги причисли къмъ византийските прониари, като сж хрисовулъ въ прония имъ даде едно малодоходно село въ Стара-планина. Следъ освобождението на България отъ византийското владичество пронията сжществувала и въ второто българско царство въ сжщата форма, въ която тя сжществувала и въ Византия.

Въ време пѣкъ на турското владичество въ България сжществувало спахийството, което е подобно, ако не и сжщото сж пронията. Спахийството, както и пронията, се състояло въ отстѣпване сж писменъ актъ на известно лице държавните приходи отъ известно населено мѣсто сж условие надареното лице да служи като войникъ сж известенъ брой свои люди. Отстѣпеното населено мѣсто въ спахийство се наричало спахилѣкъ, лицето, на което то се е отстѣпвало, се наричало спахий, конникъ, войникъ, а писмениятъ актъ, сж който то се е отстѣпвало, се наричало бератъ. Бератитѣ първоначално се издавали отъ беглербеговетѣ, а подиръ отъ министритѣ. Спахилѣцитѣ се дѣлили на две категории: зиямети и тимариоти. Терминитѣ зияметъ и тимариотъ значатъ даване въ наемъ известенъ недвижимъ имотъ за обработване и ползуване отъ него. И турскиятъ спахия, както и българскиятъ прониаръ, не е билъ собственикъ на спахилѣка си, но само ималъ право да събира отъ него означенитѣ въ берата му държавни данѣци. Зияметътъ билъ по-голѣмъ спахилѣкъ, давалъ до 100,000 аспри годишенъ доходъ и неговиятъ притежателъ, зияметъ, е билъ длъженъ да воюва сж дружина до 20 добре въоръжени конника. Тимарътъ пѣкъ билъ по-малѣкъ спахилѣкъ и неговиятъ притежателъ, тимариотътъ, билъ длъженъ да воюва сж дружина до 7 добре въоръжени конника.

Спахийството било основано отъ султанъ Муратъ I (1359—1389 г.), напълно се развило въ първата половина на XVI в. и въ времето на султанъ Сюлейманъ I (1519—1567 г.) то било

ството спахийтѣ били най-добритѣ турски войници. Тѣ достигнали до 100,000 добре въоръжени конници, били авангардътѣ на турската войска и първи влизали въ сражениѣ. Обаче въ началото на XVII вѣкъ спахийството почнало да се разлага и въ началото на втората половина на XIX вѣкъ (1864) то било унищожено отъ султанъ Абдулъ Азисъ и на спахийтѣ била дадена пенсия.

Спахилъци имало и въ България. Тѣ особено много сж били по горното течение на рѣкитѣ Струма и Морава. Въ спахилъкъ се отстѣпвали не само български, но още и турски села. Споменъ за сжществуването на спахийството въ България е запазенъ и въ една народна пѣсенъ, въ която се казва, че хаберъ дошълъ отъ султана да събератъ силна войска, да събератъ заимитѣ, заимитѣ, спахийтѣ.

Правно и социално значение на прониарскитѣ люди.

— Въ правно отношение прониарскитѣ люди били напълно правоспособни и дееспособни лица и собственици на земитѣ, които работѣли и домоветѣ, въ които живѣли. Тѣ до отстѣпването си въ прония били свободни селени, ползували се съ всички граждански, политически и лични права и били обложени съ всички данъци и повинности, съ които били обложени свободнитѣ селени.

Въ социално отношение прониарскитѣ люди били въ известна политическа, икономическа и социална зависимост отъ прониаритѣ си, защото били подъ тѣхната непосредствена административна властъ, на тѣхъ плащали държавнитѣ данъци и въ тѣхна полза изпълнявали разни повинности. Въ запазенитѣ български извори нѣма известия за данъцитѣ, които прониарскитѣ люди плащали на прониаритѣ си и повинноститѣ, които изпълнявали въ тѣхна полза. Обаче тия данъци и повинности не щѣ да се различавали отъ данъцитѣ и повинноститѣ, които византийскитѣ и сръбскитѣ прониарски люди плащали и изпълнявали на прониаритѣ си, и отъ ония, които българитѣ по-късно плащали и изпълнявали въ полза на турскитѣ спахии. Споредъ византийскитѣ извори, прониаритѣ въ Византия имали право да събиратъ всичкитѣ държавни данъци и повинности, които сж били означени въ хрисовула, съ който имъ се отстѣпвала пронията, а сжщо така и данъцитѣ и повинноститѣ, които би били въведени въ замѣна на

старитѣ или като прибавка къмъ последнитѣ. Споредъ Душановия законикъ сръбскитѣ прониарски люди били длъжни да работятъ на прониаритѣ си два дена презъ седмицата, да му плащатъ годишно единъ царевъ перперъ (около 6 лв. златни) да му косятъ единъ день сѣно и единъ день да му работятъ на лозето. Ако пъкъ нѣмалъ лозе, да му работятъ друга нѣкоя работа пакъ за единъ день. Всичко друго, каквото прониарскитѣ люди изработвали и спечелвали била тѣхна собственостъ, Ако прониарътъ би взелъ отъ прониарскитѣ си люди нѣщо повече отъ узаконеното, последнитѣ имали право да се отнесатъ до сждията, който, ако би намѣрилъ оплакването имъ основателно, осжждалъ прониара да имъ го повърне и сжщевременно ги обезпечавалъ, че последниятъ за отмъщение нѣма да имъ направи нѣкое зло. Но въпрѣки туй прониаритѣ въ стремежа си да извлѣкатъ по възможностъ повече облаги отъ пронията си, облагали прониарскитѣ си люде съ много повече данъци и повинности отъ узаконенитѣ. При това прониаритѣ се стремѣли да обърнатъ пронията си въ собственостъ и прониарскитѣ си люди въ ратаи. Обаче въ това тѣ намирали отпоръ не само отъ последнитѣ, но още и отъ владѣтелитѣ, които се стремѣли да запазятъ пронията, защото тя била най-важниятъ факторъ за организиране и подържане на военнитѣ сили. Поради разнитѣ злоупотрѣбения на прониаритѣ пронията била твърде тежка за населението и затова освобождението отъ нея се считало за благодать. Поради сжщото това нѣкои градове и села получавали привилегията да не бждатъ отстѣпвани въ прония.

Турскитѣ спахии събирали отъ спахилъцитѣ си десетъкъ отъ земнитѣ произведения и разни други прѣки налози, наречени ресуми или ресумати. Споредъ прота Матей Ненадовичъ и Вукъ Ст. Караджичъ, спахийтѣ въ Сърбия и Босна събирали десетъкъ отъ всички земни произведения, единъ грошъ за всѣки жененъ човѣкъ, който се наричалъ главница, двадесетъ пари за посѣтото въ градината, една ока медъ за всѣки кошъ пчели, два гроша на казанъ и шестъ пари за всѣка стара свиня. Освенъ това на везира се плашало по сто гроша за всѣка мжжка глава и на царя по три гроша и две пари. Споредъ Найдень Геровъ, въ България спахийтѣ събирали отъ спахилъцитѣ си десетъкъ отъ всички земни произ-

ведения, бегликъ отъ овцетѣ, козитѣ, свинетѣ и кокошкитѣ и единъ особенъ данъкъ отъ всѣки жененъ човѣкъ.

Но често спахийскитѣ люди се спогаждали съ спахийтѣ си и вмѣсто разнитѣ данъци имъ плащали въ пари единъ опредѣленъ годишенъ данъкъ, който се наричалъ кесимъ (отъ турската дума кесмекъ—режа). Кесимътъ билъ въведенъ въ всички турски балкански области. Спахийскитѣ люди, които плащали кесимъ, се наричали кесимджи и. Кесимджиитѣ, както и проиарскитѣ и спахийскитѣ люди, освенъ опредѣленитѣ данъци и повинности, често далеко отъ селата си работили безплатно нѣколко дни презъ годината на чифлицитѣ на спахийтѣ си, като имъ косили ливадитѣ, жънѣли нивитѣ, копаели лозята и пр. При това имъ давали опредѣлено количество сирене, масло, дърва, дървени вжглища, колове за плетове, агнета за байрамъ и други нѣкои подаръци.

Църковни люди. — Църковни люди сж били свободнитѣ селени, които българскитѣ владѣтели съ писменъ актъ посвещавали на манастиритѣ, църквитѣ и висшето духовенство. Писмениятъ актъ се наричалъ обикновено съ гръцката дума хрисовулъ или съ българския ѝ преводъ златопечатное слово или златопечатлѣнное слово, а посветенитѣ люди, между които е имало и боляри, се наричали църковни люди. Институтътъ на църковнитѣ люди билъ въведенъ въ Българи заедно съ християнството и ималъ публично-правенъ характеръ. Затова още князь Борисъ веднага следъ приemanето на християнството посвещавалъ на манастиритѣ, църквитѣ и висшето духовенство разни недвижими имоти, населени мѣста и отдѣлни лица. Нѣма съмнение, и неговитѣ наследници царъ Симеонъ, а особено царъ Петъръ сжщо сж посвещавали на манастиритѣ, църквитѣ и висшето духовенство разни имоти, обаче за това нѣма положителни данни. Положително е известно, че царъ Романъ построилъ Вирпинския манастиръ и го надарилъ съ села и други имоти. Презъ времето на византийското владичество въ България византийскитѣ императори сжщо съ хрисовули посвещавали на манастиритѣ, църквитѣ и висшето духовенство разни български населени мѣста, а особено села и отдѣлни лица. Следъ освобождението пъкъ на България отъ византийското владичество българскитѣ царе сжщо съ хрисовули потвърждавали придо-

бититѣ права и привилегии на българскитѣ манастири, църкви и висшето духовенство и сж правили нови приноси, като имъ посвещавали разни недвижими имоти, населени мѣста, отдѣлни семейства и лица. Така, царъ Константинъ Асенъ Тихъ (до 1277 д.) потвърдилъ подаренитѣ села отъ византийскитѣ императори, българскитѣ царе и сърбскитѣ жупани на Вирпинския манастиръ св. Георги и му приложилъ нови села. Царъ Иванъ Александъръ въ 1342 година съ хрисовулъ приложилъ селото Хантакъ на Зографския манастиръ св. Георги въ Света Гора, а въ 1348 година сжщо съ хрисовулъ потвърдилъ правата на Орѣховския манастиръ св. Никола, Радомирска околия, върху подаренитѣ му села отъ българскитѣ царе и му приложилъ нови села. Царъ Ив. Шишманъ въ 1378 година съ хрисовулъ потвърдилъ правата на Рилския манастиръ св. Иванъ върху подаренитѣ му села отъ българскитѣ царе и му е направилъ нови приноси. Сжщиятъ до 1382 година потвърдилъ правата на манастира св. Богородица на Витоша и му е приложилъ селото Новачани.

Турцитѣ намѣрили въ България много църковни люди, села и мѣста и турскитѣ султани съ писмени актове потвърждавали правата на българскитѣ манастири и църкви върху подаренитѣ имъ отъ християнскитѣ владѣтели имоти и лица. Обаче въпрѣки това разнитѣ турски велможи и насилници имъ отнели много отъ тѣзи имоти. При все това пакъ нѣкои български манастири и до сега още сж запазили нѣкои отъ подаренитѣ имъ имоти отъ българскитѣ и други християнски владѣтели.

И турцитѣ сжщо посвещавали разни недвижими имоти на разни благотворителни заведения, като: джамии, училища, текета, болници, библиотеки, странноприемници, мостове, лудници, чешми и пр. Въ мусулманското законодателство посветенитѣ имоти на известно благотворително учреждение се наричатъ в а к ж ф ъ. Коранътъ вмѣнява въ длъжностъ на всѣки правовѣренъ мусулманинъ да посвети една часть отъ имота си за благотворителни цели. Затова много турски султани и велможи, водими отъ религиозни побуждения, посвещавали български села, градове и разни недвижими имоти на разни джамии, училища, болници и други благотворителни заведения.

Правно и социално положение на църковните люди. — Църковните люди сж били напълно правоспособни и дееспособни лица, ползували се съ всички граждански, политически и лични права, сключвали законенъ бракъ, встъпвали въ разни правоотношения и до посвещаването си на нѣкое религиозно учреждение били свободни селени или граждани.

Църковните люди били подъ политическата, сждебната и религиозната власт на началника на религиозното учреждение, на което тѣ сж били посветени, и затова държавните органи не сж имали никаква власт върху тѣхъ, не сж събирали отъ тѣхъ никакви данъци, не ги облагали съ никакви повинности, дори и съ военна повинностъ. При това църковните люди се ползували още и съ правото и привилегиата да търгуватъ въ българската държава, безъ да плаща мито въ търговетъ и берии за минаване презъ мостове, бродове и проходи. Поради всичко това социалното положение на църковните люди било много по-добро отъ онова на другитѣ непривилегировани българи. Това се установява и отъ факта, че между тѣхъ имало и боляри и свещеници.

Споредъ българскитѣ извори, църковните люди плащали на манастиритѣ и църквитѣ всичкитѣ данъци и изпълнявали всичкитѣ повинности, които по-рано изпълнявали и плащали на българския царъ, неговитѣ органи и мѣстния архиерей. Споредъ сръбскитѣ пѣкъ хрисовули църковните люди въ Сърбия или нѣколко дена презъ седмицата безплатно работили на манастирскитѣ земи, или пѣкъ обработвали и посѣвали само известно пространство манастирска земя. Но и въ двата случая тѣ сж били длъжни всичко, какво изработвали и посѣвали, да го прибератъ и складиратъ въ манастирскитѣ помѣщения.

Старитѣ наредби за църковните люди се запазили въ България и подъ турското владичество. И тогава нѣкои български села по традиция безплатно орѣли и жънѣли манастирскитѣ ниви, копаели, рѣзали и събирали манастирскитѣ лозя, косѣли манастирскитѣ ливади и докарвали колкото дърва трѣбвало за горене въ манастира. Игуменътъ на манастира разглеждалъ сждебнитѣ имъ спорове и виновнитѣ наказвалъ, като дори ги затварялъ въ тъмницата и биелъ.

Освенъ това манастиритѣ събирали разни данъци отъ известни села, като отъ своя енория.

Въ турско време българскитѣ градове и села, които били вакѣфъ, плащали данѣкъ само на религиозното заведение, на което били посветени. Турцитѣ считали за вакѣфъ и недвижимитѣ имоти на българскитѣ манастири и църкви и ги освобождавали отъ държавни данъци.

Ратаи. — Ратаи сж били селенитѣ, които обикновено живѣли въ чужди кѣщи и работили чужди земи. Ратайството сжществувало и въ тритѣ периода на историята на българското право. Произходътъ на българското ратайство трѣбва да се търси въ лошитѣ социални условия, въ които живѣло сръдновѣковното българско население, а не въ римския колонатъ или въ византийскитѣ аграрни закони, както обикновено се мисли. Южнитѣ словени притежавали и владѣли като собственици земитѣ, които завладѣли, когато се настанили на Балканския полуостровъ. Обаче по-късно поради труднитѣ икономични условия и лошото държавно управление мнозина отъ българскитѣ дребни собственици изгубили собственичкитѣ си земи и станали ратаи. Въ сръднитѣ вѣкове навсѣкжде царувала пълна несигурностъ и страшна анархия. Войнитѣ съ всичкитѣ си грозни послѣствия и страхове били правило, а пѣкъ мирътъ и спокойствието били рѣдко явление и изключение. Разбойничеството и насилията били ежедневни и обикновени явления, а пѣкъ произволитѣ на държавнитѣ чиновници и управницитѣ се считали за правда и законностъ. Българскитѣ владѣтели считали за свое неоспоримо право да облагатъ поданицитѣ си съ колкото и каквито имъ било угодно данъци и повинности. Поради това дребнитѣ собственици и скотовѣдцитѣ били обложени съ всевъзможни данъци и повинности. При това и богатитѣ и изобщо привилегированитѣ българи още повече влошавали икономичното положение на дребнитѣ български собственици, защото имъ налагали голѣми лихви и присвоявали земитѣ имъ. Поради лошитѣ икономични и социални условия българскитѣ дребни собственици често и сами доброволно напускали собственичкитѣ си земи и за облекчение на трудното си икономично и социално положение се заселвали въ земитѣ на нѣкой силенъ боляринъ, който ималъ достатъчно сила и авторитетъ да ги

запази отъ чужди безпокойствия и произволи и да имъ обезпечи щогоде сносенъ и търпимъ животъ. Но и господарскиятъ хомотъ не е билъ лекъ и затова ратаитѣ напускали земитѣ на единъ велможа и се заселвали въ ония на другъ такъвъ, който, мислили, по-добре ще ги защити отъ чужди произволи и ще ги обложи съ по-малко задължения и повинности. Отъ друга страна и земевладѣлцитѣ употребявали разни сръдства, за да привлѣкатъ повече работни рѣце на своитѣ земи. Ратаитѣ най-охотно се заселвали на манастирскитѣ земи, защото манастиритѣ имали известни привилегии, отъ които и тѣ се ползували. И старото законодателство доста съдействувало, за да се развие ратайството, защото нѣкои престъпни деяния се наказвали съ изселването жителитѣ на селото и конфискуване на земитѣ имъ. Старитѣ български дребни собственици не само доброволно, но много често и насилствено се лишавали отъ земитѣ си, защото българскитѣ велможи съ насилия, подкупи, обещания и разни други сръдства завладявали земитѣ на дребнитѣ български собственици и последнитѣ обръщали въ свои ратаи. Често пъкъ българскитѣ дребни земевладѣлци поради гладъ, лишения, лошо икономично положение и много други подобни бедствия сами доброволно продавали земитѣ си на велможитѣ и ставали тѣхни ратаи. И пронията доста много съдействувала, за да се развие ратайството, защото много често прониаритѣ обръщали пронията си въ собственостъ.

Ратаитѣ съществували въ България и въ време на турското владичество. Тогава ратаитѣ се наричали чифчии, земитѣ, които работили се наричали чифлици, а притежателитѣ на земитѣ се именували чифликъ-сайбии, каквито обикновено сж били турци и много малко българи. Турскитѣ велможи придобивали чифлицитѣ си така, както преди тѣхъ ги придобивали и българскитѣ велможи. Турцитѣ обикновено на сила заставлявали българскитѣ селени да имъ продаватъ земитѣ си, като имъ обещавали да ги пазятъ отъ чужди насилия и да имъ даватъ пари въ заемъ. Българитѣ, разбира се, се противили, но поради насилията, заплашванията, па дори и убийствата най-после се съгласявали да продадатъ земитѣ си и да станатъ чифчии. Но понѣкога българскитѣ селени и сами доброволно продавали земитѣ си на нѣкой влиятеленъ турски велможа, за да се запазятъ отъ чужди произволи и насилия.

Често нѣкой селянинъ, за да се отърве отъ нѣкоя беда прибѣгвалъ до протекцията на нѣкой силенъ турски велможа, признавалъ го за свой чифликъ-сайбия и ставалъ неговъ чифчия. Последниятъ следъ това съ разни заплашвания и насилия заставлявалъ и всички селяни отъ сщщото село да му продадатъ земитѣ си и да станатъ негови чифчии. Но най-много чифлици произлѣзли отъ спахильцитѣ, защото следъ унищожението на спахийството мнозина отъ спахийтѣ задържали спахильцитѣ си като чифлици. Само ония спахийски села запазили собствеността върху земитѣ си, които сж имали събудени жители и протестирали, а пъкъ всички други останали чифлици.

Правно и социално положение на ратаитѣ.— И ратаитѣ по начало били свободни люди, правоспособни и дееспособни лица; обаче тѣхнитѣ граждански, политически и лични права били ограничени, защото собственикътъ на земята, на която тѣ живѣли и която обработвали, отъ правото му върху последната ималъ известни права и върху лицата, които я обработвали. Ратаитѣ сключвали законенъ бракъ и могли да иматъ движими и дори недвижими имоти. Но по начло тѣ не сж притежавали никакви имоти, а особено недвижими и сж живѣли въ чужди недвижими имоти, които обикновено обработвали съ сѣчива и добитъкъ на тѣхния притежателъ. Ратаитѣ встѣпвали въ разни правоотношения и дори имали право на тѣжба противъ собственика на земята, когато той вършелъ неправди и злоупотрѣбления.

Ратайството билъ частноправенъ институтъ, защото се основавалъ съ договоръ, съ който земевладѣлецътъ отстъпвалъ земитѣ си на ратаитѣ да ги работятъ съ условие да му даватъ опредѣлената въ договора часть отъ произведението имъ и да изпълняватъ осветенитѣ отъ земеделческитѣ обичаи повинности. Но понеже въ сръднитѣ вѣкове съ собствеността, която е частноправенъ институтъ, били свързани и известни публични права, затова собственикътъ на земята ималъ известни права върху лицата, които живѣли и работили земитѣ му, и упражнявалъ известна сѣдебна и полицейска власть върху тѣхъ. Но въпрѣки това ратаитѣ не сж били крепостни. Крепостничеството не е съществувало въ България, както въ

времето на политическата независимост на българитѣ, така и когато тѣ сж били подѣ политическата властѣ на турцитѣ. Защото ратаитѣ имали право да избиратѣ земевладѣлцитѣ и могли да напуснатѣ земитѣ на единѣ земевладѣлецѣ и да се премѣстятѣ въ земитѣ на другѣ земевладѣлецѣ. Сжщо и земевладѣлецѣтъ ималѣ право да изпжди ратаитѣ си. Мѣстето на ратаитѣ ставало преди или следѣ почването на земедѣлческитѣ работи, т. е. въ началото или края на зимата. Но щомѣ ратаитѣ се настанявали и почвали земедѣлческитѣ работи, нито тѣ могли да напуснатѣ и се премѣстятѣ, нито земедѣлцитѣ могли да ги изпждятѣ.

Колкото се касае за условията, подѣ които ратаитѣ обработвали земитѣ на земевладѣлцитѣ, нѣма положителни известия за първия и втория периоди отѣ историята на българското право. Споредѣ земедѣлския законѣ, който е единственѣ изворѣ за тази епоха, ратаитѣ сж получавали деветѣ десети отѣ произведенията на земята, а земедѣлецѣтъ една десета. Всѣка друга дѣлба се считала незаконна. Дѣлбата трѣбвало да се извърши въ присѣтствието на земевладѣлеца и ратая. Ако последниятѣ би извършилѣ дѣлбата въ отсѣтствието на първия и би прибралѣ своята частѣ, той се считалѣ за крадецѣ и се лишавалѣ отѣ своята частѣ на произведението. Въ сжщия законѣ се говори още и за изполищата, споредѣ която земевладѣлецѣтъ и ратаятѣ си дѣлили по наполовина произведението отѣ лозята и нивитѣ. Въ земедѣлския законѣ нѣма известия за повинноститѣ на ратаитѣ къмѣ земевладѣлцитѣ.

Презѣ време на турското владичество въ България и третия периодѣ на историята на българското право, ако волюетѣ и семето били на земевладѣлеца, произведението се дѣлило на половина между последния и ратая. Ако пъкъ волюетѣ били на ратая, следѣ като се изкарвало семето, земевладѣлецѣтъ полуцаватѣ една трета отѣ произведението, а ратаятѣ взималѣ две трети. Въ неплодороднитѣ земи ратаитѣ получавали три четвърти, па и четири пѣти отѣ произведението на земята. При това ратаитѣ споредѣ мѣстнитѣ земедѣлски обичаи безплатно работили нѣколко дни въ частнитѣ имоти на земевладѣлцитѣ, доставяли имѣ нѣколко кола дърва, давали имѣ известно количество масло, сирене, дървени вжглища и закарвали тѣхната частѣ отѣ произведението на земята въ града, дето тѣ живѣли, или на пазаря. Земевла-

дѣлцитѣ често взимали повече отѣ опредѣленото произведение, увеличавали повинноститѣ на ратаитѣ си и вършили къмѣ тѣхѣ разни насилия и злоупотрѣбления. Българскитѣ ратаи напълно почувствували и съзнали тежкото си положение въ началото на миналия вѣкъ, когато Сърбия се освободила отѣ турското владичество и ратайството тамѣ било унищожено. Въ пограничитѣ за Сърбия български области въ срѣдата на първата половина (1835 г.) и началото на втората половина (1858 г.) на XIX вѣкъ сж станали голѣми вълнения противѣ турцитѣ земевладѣлци. Поради това официално и частно били издадени нѣколко наредби за уреждане отношенията между земевладѣлцитѣ и ратаитѣ, Но въпрѣки това пакѣ насилията и произволитѣ на първитѣ къмѣ вторитѣ не сж престанали до освобождението на България отѣ турското владичество, когато ратайството било унищожено,

Граждани. — Южнитѣ словени и прабългаритѣ, още когато сж живѣли въ старитѣ си отечества, сж знаели за градове, а възможно нѣкои отѣ тѣхѣ и да сж живѣли въ такива. Когато пъкъ се заселили на Балканския полуосровѣ, нѣкои отѣ тѣхѣ се настанили въ римовизантийскитѣ градове и сж живѣли заедно съ романизиранитѣ тракоилирийци и съ гърцитѣ. Съ разширението на българската държава се увеличавало и българското градско население, което сжществувало и било доста много и въ третѣ периода на историята на българското право. Старитѣ български граждани главно се занимавали съ търговия и занаяти, отѣ които по-важни сж били кожухарството, златарството, шивачеството, медникарството, грънчарството, кацарството и пр. Въ много български градове още и до сега се споменува мѣстото, дето нѣкога се обработвалѣ нѣкой занаятѣ и се нарича терзийска, кожухарска, златарска, житарска, медникарска и пр. чаршия, при всичко че на сжщото мѣсто сега не се работятѣ сжщитѣ занаяти. Въ българскитѣ градове сж живѣли и главно съ търговия се занимавали и чужденци, а особено дубровчани, които, както въ време на политическата независимост на България, така и подѣ турското владичество, сж имали търговски кангори въ София, Пловдивѣ, Провадия, Русе и въ още нѣкои други български градове.

Една доста голѣма частъ отъ старото българско население е живѣло въ градове, обаче не е известно, колко то е било. За турско време турскиятъ пътешественикъ Евлия Челеби известява, че българскитѣ градове били доста голѣми и че по-голѣмата частъ отъ населението имъ било турско. Той още казва, че въ негово време, т. е. срѣдата на XVI вѣкъ, гр. Русе ималъ 2,200 кжци, Никополъ 3,800 кжци, Стара-Загора 3,000 кжци, Пловдивъ 8,000 кжци и пр. Споредъ сжщиятъ авторъ, София билъ единъ отъ голѣмитѣ турски градове, но той казва, че въ българско време билъ още по-голѣмъ. Споменъ за старитѣ български градове е запазенъ и въ народнитѣ български пѣсни, въ които се възпѣватъ градоветѣ Прилѣпъ, Кратово, Скопие, Костуръ, Одринъ и пр.

Правно и социално положение на гражданитѣ. — Старитѣ български граждани сж били правоспособни (и дее-способни лица и се ползували съ по-голѣми политически, граждански и лични права отъ селянитѣ.

Старото българско общество считало търговията и занаятитѣ за по-културни и по-благородни занятия отъ земедѣлието и скотовѣдството и затова българскитѣ граждани, които главно се занимавали съ търговия и занаяти, се ползували и съ известни права и привилегии, съ каквито не се ползувало другото българско непривилегировано население. Поради това и тѣхното социално положение сравнително било по-добро отъ онова на последното. Старото значение на занаятитѣ ще да се е запазило и въ сегашнитѣ презимена, като: Ковачевъ, Терзиевъ, Куюмджиевъ, Тюфекчиевъ и пр. Отъ тѣзи презимена се установява, че тѣхнитѣ носители сж потомци на люди, които се ползували съ известни права. Действително, причината е изчезнала, но обичаятъ се запазиль.

По старата държавна финансова системъ, съ данѣкъ се облагали земитѣ и добитѣцитѣ. Понеже пѣкъ гражданитѣ не сж притежавали такива имоти, затова тѣ сж плащали много по-малко данѣци отъ земедѣлцитѣ и скотовѣдцитѣ. Споредъ Душановия законикъ, гражданитѣ плащали на градския началникъ известенъ опредѣленъ данѣкъ и на половина цена му продавали жито, месо и вино. Тѣ не сж давали храна и жилище на пжтуващитѣ държавни чиновници и на пратеницитѣ на чуждитѣ държави и не сж отговаряли за извърше-

ното престѣпно деяние на тѣхното землище. Тази отговорностъ всецѣло падала върху околнитѣ села.

Нѣкои български градове, както въ време на политическата независимостъ на България, така и въ време на турското владичество се ползували отъ даденитѣ имъ съ хрисовули и берати права и привилегии — жителитѣ имъ да не плащатъ или да плащатъ съвсемъ малко данѣци, да не служатъ войници, да търгуватъ, безъ да плащатъ мита, да минаватъ презъ мостове, бродове и проводи, безъ да плащатъ такси и пр. Възможно е тѣзи градове да сж се ползували и съ други нѣкои права.

Социално и правно положение на българитѣ подъ византийското владичество. — Въ началото на XI вѣкъ българитѣ били покорени отъ византийцитѣ и почти цѣли два вѣка прекарвали подъ византийската политическа властъ. Съ измѣнение пѣкъ на тѣхното политическо положение сжщевременно се измѣнило и социалното имъ положение, защото споредъ срѣдновѣковното военно право победенитѣ ставали роби на победителитѣ. Обаче поради еднаквата вѣра между победителитѣ византийци и победенитѣ българи, последнитѣ били само покорени, но не и заробени. Политическото и социалното положение на българитѣ подъ византийското владичество твърде малко или съвсемъ не се е измѣнило. Защото византийскиятъ императоръ Василий II, следъ като покориль българитѣ, далъ имъ вжтрешна автономия начело съ катепанъ и столица гр. Скопие и ги оставиль непосредствено да се управляватъ отъ мѣстнитѣ си и народни началници и възъ основа на народнитѣ български правни и социални възгледи. Сжщиятъ призналъ българската църква за самостоятелна и съ специални хрисовули потвърдилъ нейнитѣ права, привилегии и юрисдикция.

Членоветѣ на българската династия и българскитѣ боляри били наградени съ голѣми чинове и назначени на високи военни и граждански служби въ византийската империя. Дълго време следъ покорението на българската държава отъ византийцитѣ потомцитѣ на българскитѣ царе и боляри заемали видно положение въ византийския императорски дворъ, високи военни и граждански служби и начело на византийскитѣ военни полкове воювали дълбоко въ Азия за величието

на Византия. Така че България подъ византийското владичество била единъ видъ обединена къмъ Византия чрезъ реална уния. Но въпрѣки това споменитѣ и преданията за политическата независимостъ у българитѣ никога не сж изчезнали, и тѣ винаги се стремѣли да бждатъ политически напълно самостоятелни.

Социално и правно положение подъ турското владичество. — Социалното положение на българитѣ подъ турското владичество било много лошо и тежко, защото тѣ сж били победени и покорени съ всичката строгостъ на сръдно-вѣковното военно право. Турцитѣ въ отношенията си къмъ покоренитѣ българи, както и къмъ другитѣ християнски народи напълно се придържали о мусулманското право, споредъ което войната противъ друговѣрцитѣ била свещена и задължителна за всѣки мусулманинъ и то трѣбвало да се води противъ тѣхъ до тогава, докато тѣ или приематъ мухамеданството, или признаятъ властѣта на турцитѣ и станатъ тѣхни раи. Българитѣ, които следъ покорението си приели мухамеданството, се ползували съ всички граждански и политически права, съ които се ползували и завоевателитѣ-турци и социално били напълно равни съ последнитѣ. Българитѣ пкъ, които останали християни, плащали разни данъци, изпълнявали разни повинности, не сж могли да заематъ държавна служба, да носятъ разкошни дрехи, да носятъ бѣла чалма, да строятъ нови църкви, да иматъ мухамедани роби, да яздатъ коне и да живѣятъ въ градове. Тѣ сж били длъжни да бръснатъ предната частъ на главата си, да носятъ поясъ, да иматъ отличителни знаци на кщитѣ си, да живѣятъ въ села, при минаване на турчинъ да ставатъ прави, да му отстѣпватъ птя, да понасатъ безропотно всички обиди и изобщо да се намиратъ постоянно въ унизително положение. При това българитѣ християни не сж могли да встѣпватъ въ бракъ съ мусулманки, да разполагатъ съ сждбата на децата си, които би приели мухамеданството, не сж могли да бждатъ настойници или наследници на мусулмани, свидетели въ тѣхнитѣ отношения и пр.

Такова изобщо било социалното и правно положение на българитѣ-християни до сръдата на XIX вѣкъ, когато султанъ Абдулъ Меджидъ издалъ първо Гюлханския хатти-шерифъ

въ 1839 година и подиръ въ 1856 година и Хатти-хумаюна. Съ тѣзи два законодателни акта се провъзгласявало пълно правно и социално равенство между българитѣ и изобщо християнскитѣ народи и мухамеданитѣ, обезпечавалъ имъ се имотътъ, животътъ и честѣта и имъ се признавали разни религиозни и национални права. Обаче, въ действителность правното и социалното положение на българитѣ и следъ това твърде малко се измѣнило и подобрило.

2. Болярство.

Боляри. — Българската аристокрация е известна подъ името болярство и боляри. Думата боляринъ е прабългарска и прабългаритѣ я донесли отъ приазовска България на Балканския полуостровъ, отдето тя, словенизирана чрезъ българското държавно управление и българската писменостъ, била разпространена между словенскитѣ народи и държави, па дори и между несловенскитѣ народи, които сж били подъ политическото и културно влияние на българитѣ.

Произходътъ и на българската аристокрация, болярството, трѣбва да се търси въ правата и привилегиитѣ, съ които се ползували българскитѣ владѣтели, тѣхнитѣ семейства и членовѣта на тѣхнитѣ военни дружини. Последнитѣ били не само помощници и съветници на владѣтеля, но още и най-главнитѣ органи въ управлението на държавата. И затова тѣ заемали известно привилегировано положение въ старото общество и се ползували съ права и привилегии.

Южнитѣ словени, още когато сж живѣли на северъ отъ рѣка Дунавъ, имали владѣтели и аристокрация и подъ тѣхно началство тѣ се засилили на Балканския полуостровъ, дето югословенскитѣ владѣтели и аристократи запазили привилегированото си положение и били носители и представители на народнитѣ културни, правни и религиозни възгледи. Тѣ привилегированото си положение запазили и въ българската държава.

Прабългаритѣ сжщо имали владѣтели и аристокрация и подъ тѣхно началство и тѣ се заселили на Балканския полуостровъ и основали балканската българска държава, въ която аристокрацията напълно се развила. Българскитѣ владѣтели сжщо имали военна дружина и нейнитѣ членове били

не само съветници и помощници на владѣтеля, но още и военни и граждански органи въ управлението на българската държава. Членоветѣ на българската владѣтелска дружина заедно съ упражнението на властта обезначавали за себе си и нѣкои права и привилегии. Поради това тѣ заемали едно привилегировано положение въ българското общество.

Богатството сжщо било важенъ факторъ за появата и развитието на българската аристокрация, защото богатитѣ и въ България упражнявали известна власт, заемали едно повисоко социално положение въ българското общество и се ползували съ известни права и привилегии. Богатитѣ въ България се явили главно, когато поземелната собственост отъ колективна станала частна и земята била концентрирана въ ржцетѣ на едритѣ земевладѣлци. Едрото земевладение въ България се е развило особено въ X вѣкъ, когато поради разни политически, икономическа и социални причини голѣма частъ отъ българскитѣ дребни земевладѣлци били лишени отъ земята си. Богати люди въ България е имало и въ третѣ периода на историята на българското право и тѣ въ изворитѣ се различаватъ отъ мѣстнитѣ управници и членоветѣ на българската владѣтелска дружина.

За сжществуването на българскитѣ аристократи има известия не само въ чуждитѣ извори, но и въ домашнитѣ — българскитѣ. Въ последнитѣ тѣ се наричатъ боляри, бояри, болери. Изобщо българската аристокрация е известна подъ името болерство, болярство. Думата боляринъ, болеринъ се е запазила и въ сегашния говоримъ български езикъ и значи велможа, богатъ. Тя се употрѣбява и въ българскитѣ народни пѣсни, въ които се възпѣватъ много български боляри и болярки. Споменъ за българскитѣ боляри е запазенъ и въ българскитѣ пословици, като: Болерину на шията, сироману в'кесията; Болеринъ на конь язди, сироманъ пешкомъ ходи; Болеритѣ телци вѣдятъ, сиромаситѣ деца вѣдятъ.

Турцитѣ, когато покорили България, избили мнозина отъ българскитѣ боляри, защото тѣ били носители и представители на политическитѣ стремежи на българския народъ. Мнозина български боляри, за да запазятъ живота си, политическото положение и материалното си състояние, приели мухамеданството и се притовили у турцитѣ. Но една голѣма

частъ отъ българскитѣ боляри, особено въ привилегированитѣ области, се запазила и дълго време непосредствено управлявала и представлявала българитѣ предъ турскитѣ власти.

Велики и малки боляри. — Въ домашнитѣ и чуждитѣ извори българскитѣ боляри сѣ дѣлятъ на велики и малки. Положително не е известно, въ какво се състояло различието между тѣхъ, защото въ изворитѣ нѣма положителни данни за това. Но, вижда се, великитѣ боляри ще да сж били висши началници на българската войска, а пѣкъ малкитѣ боляри нисши началници. Понеже пѣкъ въ старата българска държава държавнитѣ функции не сж били раздѣлени, затова великитѣ боляри ще да сж били сжщевременно и висши административни, военни и сждебни чиновници, а пѣкъ малкитѣ боляритѣ ще да сж били нисши административни военни и сждебни чиновници. Обаче и еднитѣ и другитѣ главно сж били военни лица и въ случай на война взимали участие като висши и нисши военначалници на българската войска. Възможно е българскитѣ велики и малки боляри да сж били помежду си въ такова отношение, въ каквото по-късно сж били и турскитѣ заими и тимариоти, защото турцитѣ заели много институти отъ покоренитѣ народи.

Великитѣ и малкитѣ боляри се различавали помежду си не само въ правно, но още и въ социално отношение. Споредъ Душановия законъ, великитѣ властели писмено се призовавали на сждъ, а пѣкъ малкитѣ властели чрезъ показване на сждийския печатъ. Великитѣ властели се сждѣли отъ сждъ, съставенъ отъ велики властели, а пѣкъ малкитѣ властели се сждѣли отъ сждъ, съставенъ отъ малки властели. Великъ властелинъ, който би обидилъ малкъ властелинъ, се наказвалъ съ сто перпера (ок. 600 лв. зл.) глоба, а пѣкъ малкиятъ властелинъ за сжщото престжпление, извършено къмъ великъ властелинъ, се наказвалъ не само да заплати сто перпера глоба, но още и съ тѣлесно наказание — бой.

Вжтрешни и вѣншни боляри. — Константинъ Порфирогенитѣ дѣли българскитѣ боляри на вжтрешни и вѣншни. Това дѣление, ако въ действителностъ е сжществувало, имало само административно-правно значение. Защото вжтрешни

боляри щѣ да сж били ония боляри, които управлявали вътрешнитѣ области въ българската държава, а външни боляри щѣ да сж били боляритѣ, които управлявали пограничнитѣ български области. Българитѣ давали голѣмо значение на държавната граница и много строго я пазѣли. Тя била оградена съ окопи и трънена ограда и поради това приличала на стена съ врати. Българската държавна граница се е пазила отъ стража, която между друго и пазила да не избѣга отъ България нѣкой свободенъ българинъ или нѣкои пленикъ, а сжщо така и да не навлѣзатъ неприятелски войски или разбойници въ българската държава. Пограничната българска стража се наказвала съ смъртъ за немарливо изпълнение на възложената ѝ служба. Нѣма съмнение, българската погранична стража, която изпълнявала важна държавна служба и имала голѣми отговорности за доброто ѝ изпълнение, се намирала подъ началството на добри и опитни боляри, които заемали високо положение въ българската държава и се ползували съ довѣрието на българскитѣ владѣтели. Въ първия периодъ на историята на българското право български погранични боляри сж били Боритаканъ, Добета, Таридинъ, Дристеръ и др. Богданъ пъкъ билъ виденъ български вътрешенъ боляринъ и въ началото на XI вѣкъ управлявалъ вътрешнитѣ български крепости.

Погранични военнопачалници имало и въ византийската империя и тѣ се наричали пазители на крайщата, акрити. Сжщо и въ сръбската държава имало погранични боляри, които се наричали властели крајишници и които отговаряли за всички вреди, които би били извършени отъ неприятелска войска или разбойници въ пограничнитѣ сръбски области, Погранични боляри е имало и въ западно-европейскитѣ държави и се наричали маркграфы и маркизи. Турцитѣ сжщо обръщали голѣмо внимание на пограничнитѣ области и за погранични управители назначавали видни и опитни управници, които, подпомагани и отъ добри и благоразумни помощници, не само управлявали повѣренитѣ имъ области, но още и наблюдавали, какво става въ съседнитѣ държави и донасяли на централното управление. Пограничнитѣ български боляри сж известни и въ народнитѣ пѣсни. Българскитѣ първоначално хайдутинъ и подиръ князь Мом-

чилъ въ народнитѣ пѣсни се възпѣва като пазителъ на погранична областъ.

Права и привилегии на боляритѣ. — Българскитѣ боляри се ползували съ разни права и привилегии. Отъ тѣхъ по-важни сж били следнитѣ: държавни чиновници, владѣтелски съветници, членове на болярскитѣ събрания и избираеми за владѣтели.

Боляритѣ били чиновници въ старата българска държава и изпълнявали разни държавни служби въ централното управление и областитѣ. По-голѣмата частъ отъ българскитѣ боляри сж били наследствени и службата заедно съ достойнството и званието получавали по наследство. Но често българскитѣ владѣтели и сами назначавали разни военни, административни, сждебни и финансови чиновници, особено пъкъ въ новозавладенитѣ области. Българскитѣ царе упражнявали това свое право главно въ края на XII вѣкъ, когато България била освободена отъ византийското владичество и когато много отъ старитѣ български родове били изчезнали подъ дългото византийско владичество.

Боляритѣ съставлявали свитата и стражата на българскитѣ владѣтели и ги придружавали въ военнитѣ имъ походи и обиколкитѣ изъ държавата, а въ тържествени случаи заемали мѣсто около тѣхъ. Великитѣ боляри сж били и съветници на българскитѣ владѣтели. Предполага се, че въ първия периодъ на историята на българското право тѣ сж били шестъ, а за втория периодъ нѣма известия.

Боляритѣ взимали участие въ управлението на българската държава и въ двата периода на политическата ѝ независимостъ; но то е било по-голѣмо, когато сж царували слаби владѣтели и когато българскитѣ владѣтелски престолъ оставалъ празенъ. Въ последния случай боляритѣ се свиквали на събрание и избирали владѣтелъ.

Когато владѣщата българска династия насилствено или естествено изчезвала, владѣтелъ се избиралъ винаги изъ срѣдата на боляритѣ. Всички нобоизбранн български владѣтели преди избора си сж били видни боляри. Царъ Ивайло направилъ изключение и затова, види се, не е царувалъ дълго време.

Традицията българскитѣ царь да се избира отъ знатенъ и знаменитъ родъ се запазила и въ народнитѣ пѣсни, въ

една отъ които се пѣе, че българскиятъ народъ се обръща къмъ бана болярина и го моли да даде сина си Михаилъ за български царь.

Длъжности на боляритѣ. — Боляритѣ имали не само права, но и задължения. Отъ последнитѣ по-важни сж били покорностъ, воюване и данѣкъ.

Боляритѣ били длъжни да сж покорни на царя, да изпълняватъ неговитѣ заповѣди и вѣрно да му служатъ. Неизпълнението на царскитѣ заповѣди, нарушението на служебнитѣ задължения и измѣната къмъ държавата и царя се наказвали съ лишение отъ служби, конфискуване на имотитѣ и лишение отъ животъ.

Вознната служба била най-важната длъжностъ на боляритѣ. Всѣки боляринъ билъ длъженъ да поддържа военна дружина, да я снабдява съ коне и военни припаси и въ случай на война съ дружината си да се яви на опредѣленото отъ царя мѣсто и подъ негово началство, или подъ началството на опредѣления отъ него вознноначалникъ да вземе участие въ военния походъ. Боляринъ, който не би изпълнилъ военната си длъжностъ, се наказвалъ съ смъртъ и конфискуване на имота му. Сжщото било и въ турско време. Спахиитѣ, които би се отказали да взематъ участие въ военния походъ, се наказвали съ смъртъ, като ги обесвали на вратата на кжщата имъ.

Българскитѣ боляри, както по-късно и сръбскитѣ властели, плащали на царя и известенъ данѣкъ, който тѣ събирали отъ областитѣ, които управлявали. Сжщо и проиаритѣ събирали освенъ опредѣленитѣ за тѣхъ данѣци, но още и по единъ перперъ за царя, който въ византийскитѣ хрисовули се нарича царева жълтица. Боляринътъ, който не пращалъ редовно на царя данѣка си, се е наказвалъ съ затворъ. И турскитѣ областни управители внасяли въ царското съкровище една частъ отъ данѣцитѣ, които събирали въ областитѣ си.

Материално състояние на боляритѣ. — Боляритѣ били най-богатитѣ люде въ стара България. Богатството на българитѣ, като земеделски народъ, се състояло главно въ земята и въ онова, което било въ връзка съ нея. Затова всички видни български боляри сжщевременно били и голѣми земе-

владѣлци. При това тѣ въ натура събирали данѣци отъ областитѣ си и затова притежавали голѣми количества жита и добитѣци, съ които и търгували. Че българскитѣ боляри сж били богати люде, се установява и отъ сегашното значение на думата боляринъ, която въ говоримия сега български езикъ значи и богатъ. Боляритѣ се възпѣватъ като богати люде и въ българскитѣ народни пѣсни. Въ една отъ тѣхъ се казва, че Богъ чрезъ ангелитѣ си се обърналъ къмъ болярката Добра и я молилъ да му даде на заемъ сухо злато, за да довърши манастира си. Въ друга пѣкъ се казва, че болярката Ценовица седи на чардакъ и нижи жълти жълтици и ситни бѣли маргарити.

Чорбаджии. — Виднитѣ и богати българи въ турско време се наричали чорбаджии, както първоначално се наричали ония, които раздавали чорба на войницитѣ отъ еничерскитѣ полкове. Българскитѣ чорбаджии заеми едно по-високо социално положение въ българското общество. Тѣ се занимавали съ търговия, скотовѣдство, занаяти, едро земедѣлие, или пѣкъ живѣли само отъ приходитѣ си. Чорбаджиитѣ поради доброто си материално положение имали възможностъ да получатъ и едно за времето си добро образование. Мнозина отъ тѣхъ били възпитани въ грѣцкитѣ училища въ България, Цариградъ, Гърция, Мала-Азия и грѣцкитѣ острови; затова освенъ български говорили още грѣцки и турски. Виднитѣ и богати българи почвали да се наричатъ и почитатъ като чорбаджии, когато достигали на възраст около 50 години.

Българскитѣ чорбаджии, като продължавали традициитѣ на българскитѣ боляри и подражавали на турскитѣ велможи, се обличали разкошно, яздѣли на добри коне, придружавали се отъ пазачи, държали се високомѣрно, раздавали правосъдие, управлявали, представлявали българитѣ предъ турскитѣ власти и взимали участие въ църковнитѣ и училищни дѣла. Чорбаджиитѣ взимали инициативата за постройка на църкви и училища, за които тѣ давали и помощи. Тѣ по подражание на турскитѣ велможи правили чешми, мостове, кладенци и други полезни дѣла. Нѣкои отъ българскитѣ чорбаджии сж били полезни на народа, но други сж били вредни; защото вършили насилия, грабежи, присвоявали имотитѣ на беднитѣ българи и злоупотрѣбавали съ църковнитѣ, училищнитѣ и общинскитѣ приходи. Последнитѣ въ печата остро се критикували и се наричатъ изедници.

Българските чорбаджии до появата на църковния въпрос въ срѣдата на XIX вѣкъ почти всички сж били надъхани съ грѣцки чувства, говорили по грѣцки и се чувствували грѣци. Следъ появата на църковния въпросъ консерваторитѣ останали вѣрни на старитѣ традиции, подържали грѣцкото духовенство, чувствували се като грѣци, говорили по грѣцки и се възпитавали въ грѣцкитѣ училища. Обаче по-прогресивнитѣ отъ тѣхъ, като присадили патриотичното си грѣцко възпитание на българска почва, искрено прихванали движението, безкористно работили и твърде много помогнали за благополучния му край. Българските чорбаджии почти всички били неприятелски настроени къмъ революционното дѣло, защото вѣрвали, че турската сила е несъкрушима и защото се лишавали отъ власт, почести, права, привилегии и материално благосъстояние, съ които се ползували подъ турското владичество. Затова отношенията между българските революционери и българските чорбаджии били неприятелски и революционниятъ повременикъ печатъ твърде остро ги напада, като казва, че само съ тѣхната поддръжка турцитѣ се крепятъ въ България, че рѣцетѣ имъ сж окървавени до лактитѣ и че тѣхната съвестъ е обременена съ тежки престѣпления. Поради това българскиятъ революционенъ комитетъ обявилъ българските чорбаджии еднакво неприятели съ турцитѣ и еднакво постѣпвалъ къмъ тѣхъ.

Българските чорбаджии въ народнитѣ пѣсни се възпѣватъ като самостоятелно съсловие, защитници на сиромаси и вдовици, бегликчии, юшурджии, но сжщевременно и като народни потисници, изедници, изроди и кесаджии.

3 Духовенство.

Българско духовенство. — Христианството, като вѣра по-съвършена и по-културна отъ езичеството, въ срѣдата на IX в. (865 г.) се наложила и на българитѣ, които сж били изложени на нейното влияние, още когато сж живѣли въ старото си отечество. Христианството произвело цѣлъ превратъ въ цѣлокупния правенъ и социаленъ животъ на българитѣ. То между другото раздѣлило българското общество на две до тогава неизвестни на тѣхъ съсловия: миряни и духовенство. Българското духовенство се образувало по образа на византийското такова и, както последното, се дѣлило на висше и нисше. Въ висшето духовенство се числили патриархътъ,

архиепископитѣ и епископитѣ, а въ нисшето свещеницитѣ, дяконитѣ и монаситѣ. Патриархътъ билъ най-висшето духовно лице въ България и подъ неговото ведомство било цѣлото българско духовенство. Архиепископитѣ въ църковно отношение управлявали разнитѣ области и били подъ ведомството на патриарха. Епископитѣ управлявали по-малки области и били подъ ведомството на архиепископитѣ. Свещеницитѣ, както и дяконитѣ били женени и неженени, рѣкополагали се отъ архиепископитѣ и епископитѣ и били подъ тѣхното ведомство. Българските монаси главно сж живѣли въ манастиритѣ, които въ България сж били доста много. Монаситѣ се дѣлили на изпостници, отшелници и общежитници. Изпостниците сж живѣли осамотено въ подземни изби или въ канаритѣ на пустинитѣ. Отшелниците сж живѣли въ манастиритѣ или въ собствени кѣщи и се издържали на собствени срѣдства. Общежитниците сж живѣли въ общежитие въ манастиритѣ и сж били подъ началството на манастирскитѣ старейшини, наречени игумени.

Българитѣ отъ всички съсловия по разни религиозни, икономически и социални причини твърде охотно се посвѣщавали на духовно звание и затова духовенството въ стара България било многобройно. Особено твърде много сж били монаситѣ, които пълнили манастиритѣ и градоветѣ. Българското духовенство преживѣло, както епохата на развитието си и напредъка, така и епохата на упадъка си и регреса. Въ първата то развило плодотворна литературна и обществена дейность, а въ втората живѣло въ леность, разпуснато и охолно. Но изобщо българското духовенство има твърде голѣми заслуги за българския народъ: то е изнамѣрило и обработило българската писменость, то подържало и разпространявало просвѣтата въ България, то взимало участие въ всички политически, обществени и културни движения, то съставлявало българската интелигенция и най-после то повело българския народъ къмъ възраждане.

Правно и социално положение на духовенството. —

Въ правно отношение духовенството се състояло отъ правоспособни и дееспособни лица, които се ползували съ всички граждански, политически и лични права. Висшето духовенство взимало участие и въ управлението на държавата. То много

често бивало натоварвано и съ разни държавни и дипломатически мисии.

Въ социално отношение духовенството и въ третъ периодъ на историята на българското право било привилегировано и се ползувало съ разни права и привилегии, които могат да се раздѣлятъ на следнитѣ три категории: граждански, лични и сждебни.

Българското духовенство, както въ време на политическата независимостъ на България, така и подъ византийското и турското владичество не е плащало държавни данъци, не е било обложено съ военна повинностъ, не е строило и поправяло крепости и пѣтица и изобщо било освободено отъ всички повинности, съ които сж били обложени мирянитѣ. При това висшето духовенство е събирало отъ подвѣдомственото си християнско население данъкъ.

Споредъ гражданскитѣ закони, престѣпното деяние, извършено къмъ духовно лице, се наказвало по-строга, отколкото ако сжщото това престѣпно деяние би било извършено къмъ мирско лице и дори къмъ боляринъ. Споредъ църковнитѣ канони, всѣки, който нанесе тѣлесна повреда, клевети, или затвори епископъ, се изключвалъ отъ обществото на вѣрнитѣ и се отдавалъ на божие то проклятие. Въ време на турското владичество въ България призоваването на сждъ, арестуването и затварянето на духовно лице могло да стане само чрезъ духовното му началство. Гражданскитѣ дѣла на патриарха, митрополититѣ и тѣхнитѣ намѣстници се разглеждали и решавали отъ специаленъ сждъ въ Цариградъ.

Българското духовенство, както и византийското се ползувало съ сждебна автономия и въ третъ периода на историята на българското право. Всички граждански и углавни дѣла, които се отнасяли за духовни лица се разглеждали и решавали отъ духовнитѣ сждилища. Гражданскитѣ дѣла между духовни лица въ първа инстанция се разглеждали и решавали отъ епископскитѣ сждилища. Недоволната страна могла да ги обжалва предъ митрополитския сждъ и най-последъ предъ патриархския сждъ, който билъ последня инстанция. Углавнитѣ дѣла, по които се обвинявали духовни лица сжщо се разглеждали и решавали отъ духовнитѣ сждилища и ако обвиняемото духовно лице било виновно, се осжждало, лишавало се отъ сана и се изпращало на гражданскитѣ власти за

прилагане на присждата. Духовенството се ползувало съ сждебна автономия и въ време на турското владичество въ България. Духовнитѣ сждилища и тогава разглеждали и решавали църковнитѣ въпроси, решавали брачни дѣла, налагали църковни наказания, приемали завещания и решавали граждански спорове и между свѣтски лица.

ГЛАВА ТРЕТА.

ВЛАСТЪ.

Характеръ на върховната властъ.—Третиятъ основенъ елементъ на българската държава била властъта, която обединявала българския народъ въ едно цѣло и го представлявала, както вътре въ държавата, така и вънъ отъ нея. Държавната властъ и въ България е била върховна и се е състояла въ правото да владѣе, заповѣдва и предписва правния редъ. Споредъ сегашнитѣ държавноправни понятия, върховната държавна властъ е независима, първоначална, най-висша, недѣлима, общополезна и пр. Обаче всички сегашни характерни черти на държавната властъ сж резултатъ на дълъгъ исторически процесъ и на едно по-високо културно развитие. Върховната властъ въ българската държава е имала частноправенъ характеръ и сегашнитѣ нейни характерни черти или съвсемъ не сж сжществували, или пъкъ сж били още въ зародиша си.

Форма на българското държавно управление.—Формата на бълг. държавно управление била монархична, защото върховната властъ била въ ржцетѣ на българския владѣтель. Вѣрно е, че боляритѣ заемали видно мѣсто въ старото българско общество и въ управлението на държавата, но тѣ сж били само органи, чрезъ които българскиятъ царъ упражнявалъ върховната властъ и управлявалъ държавата. Сжщо така е вѣрно, че въ българската история се говори и за нѣкои събрания; обаче тѣ се свиквали само, когато страната се е терзаела отъ държавни преврати, междуособици и династични борби и затова нѣмали държавно-правенъ характеръ. Така че

формата на българското държавно управление била монархична. За да се създаде, закрепне и развие тази форма на държавно управление въ България, главната причина сж прабългаритѣ, Византия и християнството.

Прабългаритѣ въ приазовска България знаели и имали монархична форма на държавно управление и нея тѣ сж въвели въ основаната отъ тѣхъ българска държава на Балканския полуостровъ. Българитѣ винаги и въ всичко подражавали на византийцитѣ. Понеже пѣкъ последнитѣ имали монархична форма на държавно управление, затова и българитѣ искали да иматъ сжщо такава форма на управление. Християнството знаело само за монархията и нея то разпространявало и поддържало, та и то доста много помогнало, за да закрепне монархията и въ България. Словенитѣ не сж имали никакво влияние върху формата на българското държавно управление, защото тѣ сж били подчинени на българитѣ.

Че формата на държавното управление въ България била монархична, се установява и отъ българскитѣ писмени държавноправни актове, които българскитѣ владѣтели издавали само отъ свое име и безъ да се съветватъ съ духовенството и боляритѣ, както въ подобни случаи постъпвали сѣрбскитѣ владѣтели. Българскитѣ царе отъ царь Симеона и до царь Иванъ Шишмана въ издаванитѣ отъ тѣхъ държавноправни актове се подписвали: „Въ Христа Бога благовѣрни царь и самодържець на българитѣ и гърцитѣ“, както се подписвали и византийскитѣ императори, които сжщо сж били абсолютни монарси.

Въ Турция фората на държавното управление сжщо била монархична и въ нея българитѣ при най-тежки и най-лоши политически и социални условия преживѣли цѣли петъ вѣка. Така че политическото възпитание на българския народъ е монархично. Това се установява и отъ народнитѣ пѣсни, въ които българскиятъ владѣтель се титулува „царь“ и се счита за абсолютенъ и неограниченъ монархъ. Сжщо това се установява и отъ българскитѣ пословици: Царь далеко, Богъ високо; Царь на земята, Богъ на небето и пр.

Форма на държавното управление на южнитѣ словени. — Византийскиятъ историкъ Прокопий съобщава първитѣ и най-стари известия за държавното устройство и управление на

южнитѣ словени. Той казва, че тѣ не се управлявали отъ единъ човѣкъ, но отъ стари времена живѣели въ демокрация и всички обществени въпроси обсъждали въ общи събрания. Това известие на Прокопия трѣбва да се разбира въ смисълъ, че южнитѣ словени не се управлявали отъ единъ човѣкъ, както византийцитѣ, а не и въ смисълъ, че тѣ сж имали републиканско държавно устройство и управление. Защото историкитѣ Йорданъ, Менандъръ, Теофилактъ Симоката, авторътъ на Стратегиката и авторътъ на чудесата на св. Димитрий Солунски твърдятъ, че южнитѣ словени, както преди да се заселятъ на Балканския полуостровъ, така и следъ това сж имали владѣтели. Константинъ Порфирогенитъ пѣкъ твърди, че сѣрбскитѣ и хърватскитѣ югословенски племена дори имали и владѣтелски династии и тѣхната традиционна генеалогия той почва нѣколко вѣка преди своето време, т. е. отъ първата половина на X в. (912—959 г.).

Югословенскитѣ владѣтели се титулували владика, челникъ, началникъ, господинъ, а отъ IX вѣкъ и князь. Тѣ упражнявали своята власть главно въ време на война, при раздаване правосъдие и въ отношенията съ чуждитѣ народи и държави. Всички пѣкъ обществени въпроси се решавали въ областнитѣ и племенни събрания, или въ събранията на областнитѣ и племенни началници, които се свиквали отъ владѣтелитѣ. Южнитѣ словени, следъ като се настанили на Балканския полуостровъ, били изложени на византийското и българското влияние и поради това у тѣхъ народнитѣ събрания не се развили така, както тѣ се развили у полабскитѣ, балтийскитѣ, полскитѣ, рускитѣ и чешкитѣ словени. Владѣтелската власть у южнитѣ словени се наследвала колективно отъ всички мъжки потомци на наследодателя владѣтель подъ старшинството на най-стария отъ тѣхъ. Поради това югословенскитѣ княжества политически и военно били слаби, и чуждитѣ народи и държави лесно ги покорявали. Южнитѣ словени не сж правили разлика между публичното и частното право и държавноправнитѣ въпроси решавали въз основа на последното. Домътъ имъ служилъ за образецъ на държавното устройство. Затова грѣшка би било примитивнитѣ и недоразвититѣ държавноправни понятия на южнитѣ словени да се считатъ за демократични.

Форма на държавното управление на прабългаритѣ.—

Формата на държавното управление на прабългаритѣ била монархична. Тази форма на държавно управление тѣ я донесли отъ приазовска България на Балканския полуостровъ и я въвели въ основаната отъ тѣхъ тамъ българска държава. Владѣтелската властъ у прабългаритѣ се приемала по наследство и вслѣствие на това се образувала известната въ историята династия на Дуло, отъ която въ приазовска България четирима владѣтели царували, а сжщо толкова и въ балканска България. Владѣтелската властъ у прабългаритѣ се е наследвала индивидуално само отъ единъ членъ на династията Дуло. Действително, византийскитѣ хронисти Теофанъ и Никифоръ известяватъ, че следъ смъртта на прабългарския владѣтель Кубратъ петимата му синове си раздѣлили прабългарския народъ и всѣки отъ тѣхъ взелъ припадащата му се частъ. Обаче, ако това събитие действително е вѣрно, ще да е станало не защото владѣтелската властъ у прабългаритѣ се е наследвала колективно отъ всички мъжки потомци на наследодателя владѣтель, но защото тѣ къмъ края на първата половина на VII вѣкъ (ок. 643 г.) били нападнати, победени и покорени отъ хазаритѣ. Прабългарскиятъ владѣтель и наследникъ на Кубрата, Батабайанъ, призналъ върховната имъ властъ и се е задължилъ да имъ плаща данъкъ. Обаче неговитѣ братя съ една частъ отъ прабългаритѣ не сж искали да се покорятъ и затова сж напуснали отечеството си и се разпръснали по разни направления. Че владѣтелската властъ се наследвала само отъ единъ членъ на династията Дуло въ приазовската българска държава, се установява и отъ Именника на първитѣ български князе, въ който изрично се казва, кой прабългарски владѣтель кого наследилъ и кога се възкачилъ на владѣтелския престолъ. Това се установява още и отъ безспорния исторически фактъ, че владѣтелската властъ се наследвала и въ балканската българска държава възъ основа на индивидуалното начало за приемане владѣтелската властъ, което прабългаритѣ донесли отъ приазовска България на Балканския полуостровъ. Прабългаритѣ още сж знаели и за владѣтелски намѣстници и правили разлика между понятията владѣтель и владѣтелски намѣстникъ, регентъ. Споредъ Именника на първитѣ български князе, прабългаринътъ Гостунъ билъ намѣстникъ и като такъвъ управлявалъ приазовската

българска държава две години (ок. 600—602 г.), до възкачането на Кубрата на прабългарския владѣтелски престолъ.

Изобщо прабългаритѣ имали доста прогресивни държавноправни възгледи и затова успѣли да образуватъ силна държава на Балканския полуостровъ, която устроили споредъ своитѣ държавноправни понятия и ѣ дали своята народна форма на държавно управление.

Форма на държавното управление на византийцитѣ.—

Държавното управление на визант. империя е непосредствено послѣствие на историческото развитие на римското държавно управление, което, както е извѣстно, въ най-старитѣ времена било монархично, следъ това станало демократично и подиръ пакъ станало монархично. Октавианъ Августъ, отъ царуването на когото се приема, че почва второто римско монархично управление, при всичко че прибралъ въ ржцетѣ си законодателната, изпълнителната и сждебната властъ, е запазилъ всичкитѣ римски демократични форми. Поради това римското държавно управление въ началото на императорската епоха по форма било демократично, а въ сжщностъ то е било монархично. Обаче въ времето на наследницитѣ на Октавиана Августъ то е станало толкова монархично, щото и демократичнитѣ термини princeps (princeps senatus пръвъ на сената) и imperator (неограниченъ военначалникъ) значели владѣтель и неограниченъ монархъ.

Византийската империя била основана въ срѣдата на първата половина на IV вѣкъ (324 г.) отъ римския императоръ Константинъ Велики и нейното държавно управление било монархично не само въ сжщностъ, но и по форма. То било продължение на римското монархично управление отъ императорската епоха и се е развивало подъ влиянието на държавноправнитѣ идеи на азиатскитѣ народи и християнството. Източнитѣ народи още преди да се основе византийската империя считали римскитѣ владѣтели за неограничени и абсолютни монарси. Следъ като пъкъ тя се е основала, тѣ сж имали голѣмо влияние не само върху формата на държавното ѣ управление и законодателство, но още и върху цѣлокупното ѣ развитие. Християнството сжщо упражнило голѣмо влияние за развитие и закрепване на монархичното държавно управление въ Византия. Източнитѣ християнски народи приписвали на визан-

тийските императори всичките свещени качества, които свещеното писание приписва на Давида и неговите приемници, и ги считали за избрани и поставени от Бога владетели. Църквата учила, че византийската империя е свещена и от Бога установена, а пък византийският император е свещено лице и от Бога избрано. Тя го считала и за свой защитник и му признавала право да се намесва дори в догматичните ѝ спорове, когато това се е налагало от нуждата да се запази мирът и редът в нея,

Византийският император бил абсолютен монарх. Законодателната, изпълнителната и съдебната власт били концентрирани в ръцете му. Той бил единственият законодатель в империята, като такъв не е бил подчинен на законите, но сам бил неписан закон. Същият бил и най-висшият съдия в държавата и чрез назначените от него съдии раздавал правосъдие на поданиците си. Византийският император неограничено разполагал и с църквата изпълнителна власт. Сенатът, наречен синклит, който произхождал от римския такъв, но без неговите права и власт, изучавал възложените му държавни дела и неговите мнения имали само съветствен характер за императора. Освен сената в Византия имало и един придворен съвет, наречен селентион (silentium. мълчание, тишина). В последния патриархът и най-видните сенатори и духовни лица заседавали под председателството на императора. В изпълнението на изпълнителната власт византийският император се подпомагал от логотетите, които са били най-висшите административни чиновници в империята и които изпълнявали функции почти еднакви с тия на сегашните министри в държавите с абсолютен и неограничен монархичен управление.

Според римските предания, византийската империя имала военен характер и византийският император бил първият началник на войските. Той трябвало да се отличава с храброст, мъдрост, постоянно да прекарва в войни и да се слави с военните си успехи и победи. В изпълнение на военните си функции той се подпомагал от магистрите (magister, началник, водител, управител), които са били най-висшите военноподчинени в империята и от

които единият командувал азиатските, а другият европейските войски.

Официалната титла на византийския император била царь (βασιλεύς) и самодържец (αυτοκράτωρ). Към него се обръщали с думите царството ти, а той, когато говорил за себе си, казвал царството ми. Същите тези термини се употребявали и в България и от българските царе. В официалните документи, както и в писмата до папата и владетелите на чуждите държави византийският император се е подписвал император и самодържец на византийците. Също така и българският цар се подписвал.

Българите от основаването на българската държава на Балканския полуостров и до покоряването ѝ от турците по формата на държавното управление и изобщо по устройството и управлението на българската държава напълно подражавали на византийците, защото в средните векове Византия била най-културната страна и нейното държавно управление било най-прогресивно.

Учение на християнството за държавата и държавните власти. — Християнството се е появило в Иудея, Азия, дето теократичният деспотизъм е съществувал, и се е развило в римската империя в епохата на императорите. Затова то знае само за теократична държава и за монархична форма на държавно управление. Християнството поддържа теорията за божествения произход на държавата. То учи, че държавата е установена от Бога и владетелите са негови заместници поставени за доброто на човечеството. В божествения произход на държавата вързали поветото от старите народи, които отдавали основаването ѝ на някой бог, полубог или на потомците им. Първите и най-старите владетели се считали от божествен произход и били същевременно управители и жреци. В Иудея първоначално нямало владетел и такъв там бил Бог, Който се считал и законодатель и собственик на църквата иудейска земя. Управлението на иудейската държава първоначално е било в ръцете на свещениците. По-късно, когато и иудейците си избрали владетел, последният според техните държавноправни понятия бил представител на Бога

и въ Негово име управлявалъ народа. Затова пророкъ Даниилъ казва: Да знаятъ живитѣ, че Всевишниятъ владичествова надъ човѣшкото царство и го дава, комуто си иска... (Даниилъ 4, 14). А Соломонъ се провиква: Затова, слушайте, царе, и разберете, научете се, сждии отъ земнитѣ краища! Внимавайте, вие, които владѣете множества и които се гордѣете предъ народитѣ! Отъ Господа Ви е дадена властта, и силата — отъ Вишния, Който изслѣдва дѣлата ви и изпитва намѣренията. (Премждрость 6, 1—3). Сжщиятъ на друго мѣсто казва: Чрезъ мене (Бога) царе царуватъ, и заповѣдници правда узаконяватъ; чрезъ мене началствуватъ началници и велможи, и всички сждии земни. (Притчи 8, 15—16). Основательтъ на християнството Исусъ Христосъ е училъ, че земнитѣ владѣтели получаватъ властта отъ Бога, и когато Пилатъ му посочилъ властта си надъ него, той му отговорилъ: Ти не щѣше да имашъ надъ Мене никаква властъ, ако ти не бѣ дадено свише (Иоанъ 19, 11). Ученицитѣ на Исусъ Христосъ разпространили учението на иудеитѣ и на учителя си за държавата и държавнитѣ власти въ цѣлия тогавашенъ културенъ свѣтъ и то било възприето отъ християнитѣ. Апостолъ Павелъ въ посланието си къмъ римлянитѣ пише: Всѣка душа да се подчинява на върховнитѣ власти, защото нѣма властъ, която да не е отъ Бога; и каквито власти има, тѣ сж отъ Бога наредени. Затова, който се противи на властта, противи се на Божията наредба. А ония, които се противятъ, ще навлѣкатъ върху си осждане. Защото началницитѣ не сж страшни за добритѣ дѣла, а за лошитѣ. Искашъ ли пѣкъ да се не боишъ отъ властта, прави добро, и ще получишъ похвала отъ нея; защото началникътъ е Божий служителъ тебъ за добро. Ако пѣкъ правишъ зло, бой се, защото той не напразно носи мечъ: той е божий служителъ и отмъщава съ гнѣвъ ономува, който прави зло. (Послание доримлянитѣ 13, 1—4). Въ сжщия духъ пише и апостолъ Петъръ въ първото си послание и казва: И тѣй, подчинявайте

се на всѣко човѣшко началство заради Господа: било на царь, като на върховна властъ, било на управници, като на пращани отъ него за наказание на злосторници и за похвала на добротворци. Защото такъва е волята Божия — съ добротворство да обуздаваме невѣжеството на безумнитѣ човѣци. (Първосъборно послание 2, 13-15). Приемницитѣ на апостолитѣ и църковнитѣ отци буквално тълкували св. писание и проповѣдвали, че държавата е основана отъ Бога и че владѣтелитѣ сж божи избраници. Тази идея се е запазила и до днесъ и владѣтелитѣ се считатъ за такива по Божия милость. Църквата наказва съ най-строги и най-тежки духовни наказания, както мирянитѣ, така и духовенството за непокорность къмъ властитѣ, а посѣгането върху живота на владѣтеля счита за голѣмъ грѣхъ и светотатство. Учението на християнството за божествения произходъ на държавата затвърдявало положението на българскитѣ владѣтели, които чрезъ миропомазване и коронасване придобивали религиозенъ характеръ, какъвто до приемането на християнството не сж имали. Учението за единъ всемогщъ, свещенъ и самовластенъ Богъ внушавало на българскитѣ владѣтели и народъ идеята за единъ всемогщъ и самодържавенъ владѣтель. Мислило се, че както има единъ Богъ господарь на всичко, така трѣбвало да има и единъ владѣтель господарь на всичко. Богъ владѣе на небето, а царьтъ — на земята. Идеята за божествения произходъ на държавата сжществува и до сега още у българския народъ.

Политическо, културно, правно и социално значение на християнството, — Кръщението на българитѣ е много важно събитие въ българската история, защото то има голѣмо политическо, културно, правно и социално значение.

Кръщението на българитѣ има голѣмо политическо значение, защото българската държава станала членъ на обществото на християнскитѣ европейски държави и встѣпила съ тѣхъ въ правилни и редовна международни отношения. Вѣрата въ срднитѣ вѣкове имали голѣмо международно значение, което и до днесъ още не е изгубила. Християнството сжщевременно имало и твърде вредни политически последици

гитѣ християнски народи и държави, а особено съ византийцитѣ. Въ срѣднитѣ вѣкове вѣрата служила за основа на обединението на народитѣ въ едно политическо цѣло и образуването на държавитѣ. Това особено е вѣрно за народитѣ, които културно и национално не сж били напълно развити. Понеже и българитѣ национално и културно не сж били достатъчно развити или поне толкова развити, колкото и византийцитѣ, затова тѣ правили по-малка разлика отъ последнитѣ между българския християнски и православенъ царь и византийския такъвъ и между бълг. християнска държава и визант. такава. Затова именно между другото византийцитѣ успѣли да покорятъ българитѣ въ началото на XI вѣкъ (1018 г.). Византийскиятъ императоръ Василий II никога нѣмаше да покори България, ако българскитѣ християни не му съдействували. Прочее християнството е главнатъ причина, за да покорятъ византийцитѣ България.

Християнството имало голѣмо културно значение за българитѣ, защото последнитѣ, следъ като приели християнството отъ византийцитѣ, станали частъ отъ оная морална цѣлостъ, на която Цариградъ билъ центъръ. Заедно съ християнството въ България били въведени нови институти и нови културни понятия. Християнитѣ българи мислили и учили, че народнитѣ български институти и културни понятия не сж съвмѣстими съ християнската вѣра и затова искали да ги замѣстятъ съ византийскитѣ, които били християнски. Тѣ преследвали народнитѣ български обичаи, институти, култура, поезия и изобщо всичко народно българско като езическо, простота и невежество.

Християнството имало голѣмо значение и за българското право. Когато българитѣ го приели, тѣ не сж правили разлика между понятията вѣра, моралъ и право и затова го приемали не само като нова вѣра, но още и като новъ моралъ и ново право. Българитѣ заедно съ християнството приели отъ Византия и византийското църковно, гражданско, наказателно, държавно, международно, па дори и военно право, което право се прилагало въ оригиналъ на грѣцки езикъ и подиръ въ преводъ на български езикъ и спрѣло развитието на българското народно право. Но византийското право било прието и се прилагало главно отъ духовенството и донѣкъде отъ боляритѣ, а пъкъ българскиятъ народъ и следъ приема-

нето на християнството продължавалъ да се придържа о народнитѣ български правни, политически, културни и социални възгледи.

Християнството раздѣлило българския народъ на две до тогава нему неизвестни съсловия, а именно на духовенство и на миряни. Българската интелигенция и изобщо всички отзивчиви натури, увлѣчени отъ учението на християнството за бждещия вѣченъ животъ, за християнскитѣ добродѣтели, за въздържанието, за чудесата на светцитѣ, твърде охотно се посвещавали на духовно звание, или пъкъ се подстригвали за монаси и се отдалечавали въ горитѣ и пустинитѣ, дето се предавали на постъ и молитва и волно живѣели въ неволя. Всичко това твърде зле се отразило върху управлението на българската държава, защото тя била лишена отъ най-интелигентнитѣ си сили и отъ най-крепкитѣ си умове. И затова, когато България най-много се славела съ своитѣ многобройни архиепископи, епископи, свещеници, дякони, монаси, изпостници и светци, тогава именно тя била най-бедна отъ добри управници и полководци. И поради това българскиятъ народъ билъ покоренъ отъ византийцитѣ, едннъ вѣкъ следъ като приелъ християнството.

Богомилство, сжщностъ, политическо, културно, социално и правно значение. — Богомилското движение се е появило въ срѣдата на X вѣкъ и се нарекло на името на бълския попъ Богомилъ, който ще да е билъ единъ отъ най-виднитѣ дейци. То имало голѣмо политическо, културно, социално и правно значение.

Сжщността на богомилството се състои въ борбата за политическа независимостъ, духовна самостоятелностъ, народна църква, народна писменостъ и народни правни и социални възгледи и институти. Така че богомилството въ своята сжщностъ е било политическо, социално и културно движение, но и то, както и много други подобни срѣдневѣковни движения, е било свързано съ вѣрата и затова има религиозенъ характеръ. Богомилското движение твърде много прилича на българския църковенъ въпросъ. Между тѣзи две събития има много нѣщо общо и еднакво, а пъкъ различното и нееднаквото се дължи на различнитѣ обстоятелства и различното културно

развитие на българския народъ и въ дветѣ тѣзи епохи, които сж доста отдалечени една отъ друга.

Богомилитѣ защищавали политическата си независимостъ и ненавиждали чуждото владичество. Тѣ особено много се страхували отъ Византия, защото знаели, че тя винаги и съ всички срѣдства се стреми да ги покори. Затова считали добритѣ отношения съ нея за вредни. Царь Петъръ I сжщо билъ въ приятелски отношения съ византийцитѣ. Той сключилъ договоръ за миръ съ тѣхъ и встѣпилъ въ роднински връзки съ византийския императорски дворъ, като се оженилъ за Мария, дъщеря на византийския императоръ Христофоръ. Между другото и поради туй царь Петъръ не е билъ популяренъ между българитѣ и следствие на това противъ него се е появило силно политическо движение, което е известно въ историята подъ името богомилство и което имало за целъ да го детронира и замѣсти съ едного отъ братята му. Затова противъ него били организирани два безуспѣшни опита за държавенъ превратъ: първиятъ подъ началството на по-малкия му братъ Иванъ (928 г.), а вториятъ подъ началството на по-стария му братъ Михаилъ (929 г.). Свободолюбивиятъ духъ на българскитѣ богомили се е проявилъ и въ голѣмата българо-византийска война отъ края на X и началото на XI вѣкъ и въ възстанията за освобождение на България отъ византийското владичество (1040, 1073 и 1186 година).

Богомилитѣ защищавали независимостта и самостоятелността на българската църква, както отъ източната, така и отъ западната църква. Сжщо така тѣ защищавали и българската писменостъ отъ нападкитѣ на византийцитѣ и латинитѣ, а възможно и отъ ония на заблуденитѣ българи. Съчинението на черноризецъ Храбъръ „*О писменехъ*“ е безспоренъ паметникъ на величествената борба, която богомилитѣ и изобщо националиститѣ българи водили противъ латинитѣ и гърцитѣ за защита на българската писменостъ. Авторътъ доказва, че българската писменостъ е по-света и по-почитаема отъ гръцката, защото я изнамѣрилъ съ Кирилъ, който билъ светецъ и философъ и който написалъ българскитѣ книги.

По свидетелството на презвитеръ Козма, българскитѣ богомили проповѣждали непокорностъ къмъ царя и властитѣ, хулили богатитѣ, ненавиждали монаситѣ, ругали старейшинитѣ, укорявали боляритѣ и съветвали непривилегированитѣ

българи да не работятъ на господаритѣ си. Безспорно, това е вѣрно, защото тѣ и по-късно се обявили противъ българскитѣ царе Борилъ (1207—1218 г.) и Ивайъ Александъръ (1331—1371 г.) и съвременнитѣ имъ боляри и духовенството. Богомилитѣ вършили това, не защото сж били противъ царския и болярския институтъ, но защото царетѣ Петъръ I, Борилъ и Иванъ Александъръ сж били незаконни владѣтели и защото боляритѣ, богатитѣ и старейшинитѣ ги подѣржали и вършили насилия къмъ непривилегированитѣ българи, присвоявали земитѣ имъ и ги облагали съ тежки данѣци и повинности. Богомилитѣ ненавиждали и луховенството, защото и то подѣржало сжщитѣ незаконни български царе и защото живѣело охолно и разпуснато. При това манастиритѣ въ България сж били най-голѣмитѣ земевладѣлци. Тѣ придобивали земитѣ си не само чрезъ покупка и подаръкъ отъ българскитѣ царе, но често и чрезъ присвояване земитѣ на дребнитѣ земевладѣлци.

Богомилитѣ се подѣржали о народнитѣ български правни и социални понятия и институти и затова учението имъ и тѣхнитѣ правни и социални възгледи сж единъ отъ най-важнитѣ извори за историята на българското право.

Църковенъ въпросъ. — Българитѣ, следъ като приели християнството, се стремѣли да иматъ самостоятелна църква. Затова една година следъ като се кръстили, се отказали отъ цариградската църква и се обѣрнали къмъ римския папа (866 г.). Обаче въпрѣки четиригодишнитѣ преговори последниятъ отказалъ да признае българската църква за самостоятелна начело съ патриархъ. Презъ това време Византия деятелно работила да отклони българитѣ отъ Римъ. Следствие на това последнитѣ отново се обѣрнали къмъ Византия, която (870 г.) признала българската църква за автономна на чело съ архиепископъ, който билъ подъ ведомството на цариградския патриархъ. Обаче така разрешениятъ български църковенъ въпросъ не е задоволявалъ българитѣ, нито пъкъ отклонявалъ византийската опасностъ за политическата имъ независимостъ. Затова въ началото на X вѣкъ царь Симеонъ провъзгласилъ българската църква за самостоятелна начело съ патриархъ, който въ времето на царь Петра I (927 г.) билъ признатъ отъ Византия. Когато пъкъ въ края на X в. (971 г.)

византийският императоръ Йоанъ Цимисхий покорилъ източна Мизия и западна Тракия съ гр. Пловдивъ, тогава българският патриархъ се премѣстилъ на западъ и най-напредъ се установилъ въ гр. София, следъ това въ Воденъ, Мъгленъ, Прѣспа и най-после въ гр. Охридъ. Въ началото на XI вѣкъ (1018 г.) византийският императоръ Василий II покорилъ българската държава, но оставилъ българският архиепископъ въ Охридъ съ титлата „архиепископъ на цѣла България“. Когато въ края на XII вѣкъ (1186 г.) България се освободила отъ византийското владичество, царь Калоянъ встѣпилъ въ преговори съ папата съ целъ последниятъ да признае българската църква за самостоятелна, защото споредъ него българската държава не могла да бжде напълно самостоятелна безъ независима църква. Обаче папата призналъ (1204 г.) търновския архиепископъ само за примасъ. Разбира се, че това не е задоволило българитѣ. Затова въ срѣдата на първата половина на XIII в. (1235 г.) царь Иванъ Асенъ II се възползувалъ отъ трудното положение на Византия и успѣлъ цариградският патриархъ съ съгласието на другитѣ православни патриарси да признае търновския архиепископъ за български патриархъ. Обаче въ края на XIV в. (1393 г.), когато турцитѣ покорили България и заточили българския патриархъ Евтимий въ Станимака, цариградският патриархъ счелъ българската търновска патриаршия за унищожена и изпратилъ (1394 г.) гръцки владика въ Търново. Охридската пѣкъ българска архиепископия, която преживѣла византийското и сръбското владичество въ Македония, по искане на цариградския гръцки патриархъ въ срѣдата на втората половина на XVIII вѣкъ (1767 г.) била унищожена отъ турското правителство и нейнитѣ епархии били поставени подъ ведомството на цариградския гръцки патриархъ.

Цариградският гръцки патриархъ действително успѣлъ да унищожитърновската българска патриаршия и охридската българска архиепископия и епархиитѣ имъ да подчини подъ своето ведомство, обаче не е успѣлъ да унищожитрадициитѣ и споменитѣ на българския народъ за тѣхъ. Петъ години преди да бжде закрыта охридската българска архиепископия, българският монахъ Паисий написалъ (1762 г.) своята българска история, която е създание, а сжщевременно и създателъ на националното съзнание на българския народъ и на

неговитѣ предания за политическата му и църковна самостоятелность.

Българският народъ презъ втората половина на XVIII вѣкъ поради настѣпилата въ турската империя анархия прекаралъ тежки дни и затова развитието на неговото национално съзнание временно било спрѣно. Обаче още презъ първата половина на XIX вѣкъ, когато българското градско население се увеличило и чрезъ занаятитѣ, търговията и индустрията икономически се е засилило, тогава българският народъ по-силно заработилъ върху културното си развитие и по-интензивно почналъ да проявява националното си съзнание. Мнозина българи получавали образуванието си въ гръцкитѣ училища въ България, Цариградъ, Смирна, Хиосъ, Андросъ, Одеса, Букурещъ и другаде. Нѣкои отъ тѣхъ, опиенени отъ гръцката култура и литература, били елинизирани. Но у мнозина се е събудило националното съзнание и като присадили гръцкия патриотизъмъ на българска почва, безкористно и идеално заработили за църковната и политическа независимостъ на българския народъ. Първитѣ дейци по църковния въпросъ сж били гръцки възпитаници. Тѣ цѣли четиридесетъ години при най-трудни обстоятелства и при най-голѣми лишения идеално и безкористно работили, за да се освободи българският народъ отъ гръцкото духовно владичество и да получи самостоятелна църква.

Църковниятъ въпросъ е най-голѣмото дѣло на българския народъ. То е извоювано съ общи усилия и за общо благо. Действително, то се нарича църковенъ въпросъ, но въ сжщностъ е културенъ, националенъ и политически въпросъ. Защото българитѣ не сж искали само да получатъ самостоятелна църква и народно духовенство, но сж искали да бждатъ признати и за самостоятелна национална и политическа единица. И гърцитѣ така разбирали българския църковенъ въпросъ и затова цариградския гръцки патриархъ, като направилъ известни отстѣпки на българитѣ, заявилъ: „Съ ржцетѣ си азъ градя мостъ за политическата независимостъ на България“. А пѣкъ българитѣ въ политиката си съ гърцитѣ високо заявявали, че българският въпросъ не е само църковенъ, той е и националенъ и политически.

Българският църковенъ въпросъ въпрѣки съпротивата на цариградската гръцка патриаршия, препятствията на тур-

ското правителство и разнитѣ чужди влияния най-после благополучно се е свършилъ и българската църква била призната за самостоятелна съ султански ферманъ отъ 28/13 февруарий 1870 година благодарение на националното съзнание на българския народъ и на безкористната дейность на всички българи отъ всички краища на България.

Политически партии. — Политическитѣ партии въ стара България се обуславяли отъ международното ѝ положение. Българската държава се е основала и развивала на Балканския полуостровъ, дето се кръстосвали гръцката и латинската култури и политическото влияние на източнитѣ и западнитѣ народи. Българитѣ сж били въ международни и търговски отношения, както съ източнитѣ, така и съ западнитѣ народи и държави. Тѣ сж били въ църковни отношения, както съ цариградската, така и съ римската църква. Обаче поради географичното си положение българитѣ сж били въ по-близки и по-тѣсни международни, политически и търговски отношения съ Византия. Последната, както е известно, никога не се е отказала отъ стремежитѣ си да покори България и да владѣе цѣлия Балкански полуостровъ. Това твърде добре било известно на българитѣ. Затова тѣ сж били твърде предпазливи въ отношенията си съ византийцитѣ и враждебно настроени къмъ тѣхъ. Обаче въпрѣки това пакъ имало българи, които сж били византийски привърженици. Поради това въ България [се образували две политически течения, две политически партии, които би могли да се нарекатъ византофилска и византофобска. Тѣ сжществували и въ тритѣ периода на българското право.

Византофили и византофоби ще да е имало въ България, още когато се основала българската държава на Балканския полуостровъ. Но тѣ като партии се оформили презъ втората половина на VIII вѣкъ, когато се борили за надмощие. На тѣхнитѣ борби се дължатъ държавнитѣ преврати и междуособицитѣ, които тогава сж станали въ България. Византофобската партия преобладавала, когато князь Телеригъ (769—777 г.) се възкачилъ на българския владѣтелски престолъ. Обаче и тогава българскитѣ византофили не сж престанали да действуватъ, били въ тайни отношения съ византийския императоръ и му съобщавали политическитѣ и во-

енни действия и планове на българскитѣ владѣтели. Когато пакъ бивали преследвани поради непатриотичната имъ дейность, тагава тѣ емигрирали въ Византия и отъ тамъ продължавали да действуватъ противъ България. Най-много емигранти българи въ Византия е имало въ края на VIII и началото на IX вѣкъ, между които сж били и бившитѣ български владѣтели Сабинъ и Талеригъ. Князь Крумъ, за да се освободи отъ тѣхната пакостна дейность, предложилъ на византийския императоръ Михаилъ I Рангаве миръ, на който едно отъ условията било, щото и дветѣ страни взаимно да си предадатъ емигрантитѣ, които действуватъ противъ държавнитѣ власти. Обаче византийцитѣ не сж приели това условие на Крума и затова войната между българи и византийци продължила. Когато пакъ българитѣ приели християнството, отношенията между България и Византия станали по-близки и българскитѣ византофили още повече се намножили. Тѣ и тогава съчувствували на византийцитѣ и безъ тѣхното съдействие византийскиятъ императоръ Василий II нѣмаше да покори България въ началото на XI вѣкъ (1018 г.) Византофилитѣ българи ще да сж били още повече, когато византийцитѣ владѣли България. Доста много византофили е имало въ България и въ втората българска държава. Единъ отъ тѣхъ ще да е билъ и Теодосий Търновски, който умрѣлъ въ Цариградъ и цариградската гръцка църква го признала за светия. Въ време на турското владичество въ България и онова на гръцкото духовенство голѣма частъ отъ българскитѣ чорбаджии и по-видни българи сж били гъркофили. Тѣ се възпитавали въ гръцкитѣ училища и, по свидетелството на Паисий, говорѣли и четѣли гръцки, срамували се да се наричатъ българи и хулили българския народъ. Затова той ги нарича отцегугатели и се обръща къмъ тѣхъ съ думитѣ: „О неразумни юроде! Защо се срамувашъ да се наречешъ българинъ и не четешъ и говоришъ български“. Въ България борбитѣ по църковния въпросъ се водили главно между българи екзархисти, националисти и българи патриархисти, гъркофили. Последнитѣ подържали гръцкото духовенство, считали се гърци и говорѣли гръцки.

Дейността на българитѣ византофили винаги била пакостна за България въ политическо, национално, културно и

правно отношение. Но българитѣ въ голѣмото си мнозинство сж били националисти. И тѣ сж водили всички кървави войни противъ византийцитѣ и другитѣ народи за политическа независимостъ; тѣ подигали възстания за освобождение на България отъ чуждо владичество и тѣ се борили за църковна самостоятелностъ. Изобщо българитѣ на тѣхъ дължатъ съществуванетоъ си като народъ и държава.

Владѣтели. — Владѣтелитѣ сж били най-важниятъ държавенъ институтъ въ българската държава. Българскитѣ владѣтели сж били не само носители на върховната властъ, но още олицетворявали и българската държава. Българитѣ сж знаели само за монархичната форма на държавно управление и затова тѣ не сж могли да си представатъ държава безъ владѣтель. Тѣ дори отождествявали понятията държава и владѣтель. Когато южнитѣ словени и прабългаритѣ сж станали известни въ историята, институтътъ на владѣтелитѣ сж съществувалъ у тѣхъ и дори имали установени династии. Подъ тѣхното началство тѣ се установили на Балканския полуостровъ и основали българската държава. Институтътъ на владѣтелитѣ напълно се развилъ въ балканската българска държава. Българитѣ и въ двата си политически самостоятелни периода не сж измѣнили формата на държавното управление и винаги имали владѣтели. Това е било не само защото прабългаритѣ, които сж основали балканската българска държава, сж знаели само за монархичната форма на държавно управление, но още и защото византийцитѣ, на които българитѣ въ всичко подражавали, сжщо сж имали монархично държавно управление и най-после защото християнството злаело и проповѣдвало монархичната форма на държавно управление.

Характеръ на българската владѣтелска властъ. — Властѣта на българскитѣ владѣтели била абсолютна и неограничена, защото и прабългарскитѣ владѣтели сж имали такава властъ. Аспарухъ устроилъ балканската българска държава по образеца на приазовската прабългарска държава и запазилъ всичкитѣ прабългарски държавноправни институти включително и абсолютната и неограничена владѣтелска властъ. Когато пъкъ българскитѣ владѣтели встѣпили въ разни сношения съ византийцитѣ и се запознали съ правата и властѣта на

византийскитѣ владѣтели, тогава и тѣ почнали да се стремятъ да иматъ такава властъ и права, каквито сж имали и византийскитѣ императори. Князь Тервель помогналъ на византийския императоръ Юстинианъ II да си възвърне императорския престолъ съ условие последниятъ да му признае царското достоинство, което той и направилъ, като тържествено му наметналъ царската хламида, провъгласилъ го за кесарь¹⁾ и го призналъ за равностепененъ и равноправенъ владѣтель. Българскитѣ владѣтели дори възмечтали да се възкачатъ на византийския императорски престолъ, когато българитѣ приели християнството и когато религиозната разлика изчезнала между българите и византийци. Пръвъ изразителъ на тази идея билъ царь Симеонъ, който употребилъ всички мирни, дипломатически и военни сръдства, за да я осъществи. Той дори открито заявилъ на византийцитѣ, че се стреми да се възкачи на византийския императорски престолъ и че нѣма да прекрати войната, докато не го признаятъ за свой господарь и императоръ. Симеонъ, за да даде и видимъ изразъ на стремениетѣ си, приелъ титлата царь, съ която до тогава българитѣ титулували византийския императоръ. Царь Симеонъ, ако бѣше успѣлъ да се възкачи на византийския императорски престолъ, нѣма съмнение, щѣше да бжде абсолютенъ и неограниченъ монархъ, какъвто билъ византийския императоръ и какъвто и той самъ е билъ въ държавата си. Българскиятъ народъ съвсемъ е билъ свикналъ съ абсолютното монархично държавно управление, което за него билъ обикновенъ и необходимъ държавенъ редъ. Затова българитѣ, когато въ сръдата на XI вѣкъ (1040 г.) възстанали противъ византийцитѣ, избрали Дѣляна за самодържецъ царь. Идеята на царь Симеона да се възкачи на византийския императорски престолъ въодушевявала и нѣкои негови приемници, а особено царь Михаилъ III. Действително, българскитѣ царе не сж успѣли да се възкачатъ на византийския императорски престолъ; но въ стремѣжа си за него и въ подражание на византийскитѣ императори тѣ се ползували съ абсолютна и неограничена властъ въ държавата си.

¹⁾ Въ Византия презъ IV вѣкъ титлата кесарь се давала на втория императоръ, а първиятъ се титулувалъ августъ. По-късно титлата кесарь се давала на държавния чиновникъ, който заемалъ второ мѣсто следъ императора.

Права и функции на българските владетели. — Правата, както и функциите на българските владетели действително въ стара България не сж били определени съ законъ, както сега, но пакъ и тогава е имало известни правни норми, макаръ и неписани, о които старитѣ българи строго се придържали. Въ старата българска държава върховната власт се упражнявала отъ българския владетель и затова законодателната, сждебната и изпълнителната власт била концентрирана въ неговитѣ рѣце.

Българскиятъ владетель билъ най-висшиятъ законодатель въ държавата и издавалъ разни закони и разпореждания, които били задължителни за поданицитѣ му. Той билъ и най-висшиятъ сждия и самъ лично раздавалъ правосъдие въ столицата си или когато пътувалъ низъ държавата си. Държавното управление сжщо било въ неговитѣ рѣце и той непосредствено назначавалъ разнитѣ военни, административни и финансови държавни органи, които изпълнявали разни административни функции. Той представлявалъ българската държава, както вжтре въ страната, така и въ отношенията ѝ съ чуждитѣ държави и народи, ангажирвалъ я съ международни договори, бдѣлъ за външната и вжтрешната ѝ безопасност, грижилъ се за запазване общественя редъ и водилъ надзоръ върху органитѣ на изпълнителната властъ.

Българскиятъ владетель се е считалъ за собственикъ на държавната територия. Въ старата българска държава не се е правило строга разлика между частния владетелски имотъ и държавния такъвъ. Народътъ ималъ право само да се ползува отъ държавната земя, за което плащалъ данкъ на владетеля. Възъ основа правото си на собственостъ върху държавната територия той разполагалъ съ нея безъ иикакво ограничение. Държавата се считала за негово богатство и колкото тя била по-голѣма и по-пространна, толкова и неговото богатство, сила и мощъ били по-голѣми. Затова той съ всички мирни и насилствени срѣдства се стараелъ да увеличи държавата си, както и частниятъ собственикъ се старае да увеличи имота си. Възъ основа на сжщото това право той отстъпвалъ частъ отъ държавната територия, на когото е искалъ.

Българскиятъ владетель билъ господарь на народа, който живѣлъ въ българската държава. Това негово право най-добре се изразявало въ титлитѣ му — господинъ, госпо-

дарь. Възъ основа на това свое право той събиралъ разни деньци отъ народа, облагалъ го съ разни повинности и задължения, посветявалъ го на манастиритѣ и църквитѣ и изобщо разполагалъ съ неговата свобода, здраве, имотъ и животъ.

Заслуги на българските владетели за политическото и национално единство на българския народъ. — Българските владетели имали голѣми заслуги за националното и политическо единство на българския народъ. Защото южнитѣ словени, преди да се образува българската държава, били раздѣлени на много области, които политически сж били самостоятелни и които враждували помежду си. Многобройнитѣ пкъкъ югословенски началници, водими отъ лични и егоистични интереси, се стремѣли да бждатъ самостоятелни и независими. Всѣка югословенска област била самостоятелна и всѣки югословенски владетель билъ независимъ въ своята малка област, па дори и въ своята крепостъ. Нѣмало общи и трайни връзки между югословенскитѣ области и тѣхнитѣ началници. Всѣка югословенска област е искала сама да бжде свободна, а за другитѣ не се е интересувала. Всѣки югословенски началникъ е искалъ свобода само за себе си, а за другитѣ — робство. Изобщо южнитѣ словени не сж знаели за държавно и национално единство. Обаче, следъ като се е основала българската държава на Балканския полуостровъ, българскитѣ владетели веднага почнали да покоряватъ и обединяватъ югословенскитѣ области подъ своята властъ. Това пкъкъ за тѣхъ не представлявало голѣма мжчнотия, защото имали добре уредена държава и разполагали съ добре организирана и дисциплинирана войска, съ която лесно покорявали политически и военно неорганизиранитѣ югословенски началници и ги заставяли да признаятъ тѣхната върховна властъ. Въ два вѣка българскитѣ владетели успѣли да покорятъ и обединятъ подъ политическата си властъ почти всички южни словени отъ Черно до Адриатическо морета и отъ р. Дунавъ до Бѣло море. Заедно пкъкъ съ политическото било постигнато и националното имъ обединение, защото дотамъ се простирали границитѣ на българския народъ, до дето се простирала и политическата властъ на българскитѣ владетели. Обединенитѣ подъ върховната властъ на българскитѣ владетели южни словени се чувствували единъ народъ, български, и сж имали еднакви политически стремежи и национални идеали.

Ако пъкъ всички южни словени, които сж били обединени подъ властта на българскитѣ владѣтели и се чувствували българи, не се запазили въ първоначалния си обемъ и пространство, това се дължи на редъ обстоятелства, а най-много на политическитѣ грѣшки, които нѣкои български владѣтели, а особено царь Симеонъ, направили въ своята вътрешна и външна политика.

Титли на българскитѣ владѣтели. — Югословенскитѣ владѣтели се титулували съ народнитѣ титли, като: владика, челникъ, войвода, господарь, жупанъ и отъ IX в. князь. Положително не е извѣстно, каква е била народната титла на прабългарскитѣ владѣтели. Предполага се, че тѣ се титулували ханъ. Въ каменнитѣ надписи българскитѣ владѣтели се титулуватъ канасъ и виги. По мнението на авторитетни историци, тази титла е турско-татарска, пренесена е отъ приазовска България на Балканския полуостровъ и значи ханъ велики или славни. Прабългарскитѣ и българскитѣ владѣтели се титулуватъ князь въ Именника на първитѣ български князе. Титлата князь, която по произходъ ще до е нѣмска (könig), а възможно е да произхожда и отъ латинската дума comes, станала народна българска и се е запазила до сега. Българскитѣ владѣтели отъ Аспаруха и до Бориса I се титулуватъ князь въ всички запазени старобългарски писмени паметници. Понеже пъкъ и мѣстнитѣ български и югословенски управители се наричали князе, затова българскитѣ владѣтели за разлика отъ последнитѣ се титулували князь велики. Но титлата князь или князь велики не отговаряла на амбициитѣ и стремежитѣ на царь Симеона, защото византиецитѣ така титулували чуждитѣ владѣтели, които били подчинени или не сж били равни съ византийския императоръ. Царь Симеонъ, за да се приравни съ последния, приелъ титлата царь, както българитѣ титулували византийския императоръ. Следъ това титлата царь станала народна българска и всички български владѣтели отъ Симеона и до Иванъ Шишмана се титулували царь и се подписвали: вѣренъ царь и самодържець на всички българи или благовѣренъ царь и самодържець на всички българи и гърци.

Българскитѣ владѣтели, когато говорили за себе си, употребявали думитѣ царството ми, а пъкъ къмъ тѣхъ се обръщали съ думитѣ царството ти.

Въ византийскитѣ извори българскитѣ владѣтели се титулуватъ князь, началникъ (άρχων, ἡγεμών, ἀρχηγός), а пъкъ въ латинскитѣ извори тѣ се титулуватъ rex, princeps dominus, (краль, князь, господарь). Византиецитѣ почти редовно титулували българскитѣ владѣтели князь (άρχων), както титулували и владѣтелитѣ, които тѣ не сж считали равни на византийския императоръ и които били подчинени на последния. Затова тѣ протестирали, когато Симеонъ приелъ титлата, „царь на българитѣ и византиецитѣ“ и не го признавали за такъвъ. Византиецитѣ най-първо признали титлата царь и царското достойнство на българския владѣтель Петъръ I (927—962) и отъ тогава българскитѣ владѣтели въ византийскитѣ извори обикновено, но не и изключително, се титулуватъ царь (βασιλεύς). Римскитѣ папи, както и западнитѣ владѣтели и писатели не сж признавали на българскитѣ владѣтели царската титла и царското достойнство. Царь Калоянъ безуспѣшно цѣли четири години водилъ преговори съ папа Инокентий II, за да бжде признатъ за царь (imperator). Последниятъ го призналъ и чрезъ кардинала си Лъвъ го коронясалъ (1204 г.) за кр а л ь (rex).

Признаването царската титла и царското достойнство на българскитѣ владѣтели отъ византийския императоръ и римския папа е имало голѣмо международно значение. Византийскиятъ императоръ билъ законенъ наследникъ на римския императоръ; папата пъкъ се е считалъ за наследникъ на западния римски императоръ и за намѣстникъ на княза на апостолитѣ — апостолъ Петъръ, и претендиралъ да качва и сваля владѣтели, да дава и признава царска титла и царско достойнство. Поради туй въ срѣднитѣ вѣкове само онзи актъ ималъ международна санкция, който е билъ признатъ отъ византийския императоръ или римския папа. Затова именно и българскитѣ владѣтели се стремѣли царската имъ титла и царското имъ достойнство да се признаятъ отъ византийския императоръ и римския папа или поне само отъ единия отъ тѣхъ.

Въ сръбскитѣ, дубровнишкитѣ и изобщо югословенскитѣ извори българскитѣ владѣтели отъ втория периодъ на историята на българското право се титулуватъ изключително царь и безспорно имъ се признава царското достойнство.

Въ българскитѣ народни пѣсни, приказки и пословици българскитѣ владѣтели се титулуватъ царь и се считатъ, че стоятъ по-високо отъ кралетѣ, бановетѣ и князетѣ, които се считатъ за тѣхни подчинени.

Знаци на царското достойнство. — Българскитѣ владѣтели се различавали отъ своитѣ поданици не само по положението си и достойнството си, но още и по начина на живота, жилището и облѣклото. Царското жилище се различавало отъ жилищата на другитѣ българи не само по постройката си и вътрешното разпредѣление, но още и по богатството и скъпоценнитѣ си украшения. То за разлика отъ жилищата на обикновенитѣ българи се наричало палати¹⁾. Облѣклото на българскитѣ владѣтели сжщо било много разкошно. Понеже пѣкъ въ България не се обработвали копринени и златотъкани платове, затова българскитѣ владѣтели отъ първия периодъ на историята на българското право въ договоритѣ ѳси съ византийцитѣ искали последнитѣ да имъ плащатъ данѣкъ въ скъпоценни дрехи и червени кожи. Освенъ скъпоценното облѣкло, българскитѣ владѣтели отъ християнската епоха носѣли и други украшения, които били знаци на царското имъ достойнство и отъ които по-важни сж били короната, багреницата, скиптърътъ, поясътъ, червениятъ обуца и престолътъ.

Въ езическата епоха българскитѣ владѣтели, когато се възкачвали на престола, се издигали на щитъ. Този обичай въ България се запазилъ и следъ приemanето на християнството. Въ християнската пѣкъ епоха, когато българскитѣ владѣтели се възкачвали на престола, се извършвали разни религиозни обреди, миропомазвали се и се слагала на главата имъ корона. Короната била най-важниятъ знакъ на царското достойнство на българскитѣ царе и се наричала съ грѣцката дума диадима (*διάδημα*). За коронитѣ и коронясването на българскитѣ владѣтели има известия, както въ домашнитѣ, така и въ чуждитѣ извори на историята на българското право. Въ българскитѣ монети българскитѣ владѣтели сж избра-

¹⁾ Думата палатъ е латинска. Palatium се наричалъ единъ отъ седемтѣ хѣлма, на който билъ построенъ дворецътъ на римския императоръ Октавианъ Августъ.

зени въ официалното имъ облѣкло и съ корона на главата. Българската царска корона била различна въ различнитѣ времена. Обикновено тя била низка и на слѣпитѣ очи е имало по една висулка, която е била украсена съ бисери и скъпоценни камени.

Багреницата била дълга до земята дреха, която се наметала. Тя била пѣстро и злато-тъкано облѣкло, което било украсено съ бисери и скъпоценни камени на шията, ржкавитѣ и краищата.

Скиптърътъ сжщо билъ знакъ на царското достойнство. Българскитѣ царе сж изобразени върху кованитѣ отъ тѣхъ монети държейки въ дѣсната си ржка скиптъръ. Българскиятъ царски скиптъръ билъ кжсъ отъ пояса до главата и ималъ на единия край кръстъ, а на другия топка.

Поясътъ билъ скъпоцененъ пурпуровъ платъ, който билъ украсенъ и накитенъ съ скъпоценни камени и бисери. Въ изображенията на българскитѣ царе краятъ на пояса е прехвърленъ презъ лѣвата ржка, която се опира на бедрото. На пояса билъ окаченъ царскиятъ мечъ.

Червениятъ обуца били твърде важенъ знакъ на царското достойнство. Въ България само българскитѣ владѣтели по подражение на византийскитѣ императори носѣли червени обуца.

Престолътъ билъ най-важниятъ знакъ на царското достойнство. Той въ разнитѣ времена билъ различенъ, но билъ украсенъ съ бисери и скъпоценни камени.

За знацитѣ на царското достойнство на българскитѣ владѣтели има известия, както въ домашнитѣ, така и въ чуждитѣ извори, но тѣ най-ясно се виждатъ въ изображенията на българскитѣ царе.

Начини за приемане владѣтелската власть. — Формата на българското държавно управление била монархична. Монархията пѣкъ може да бжде наследствена или изборна. Монархията е наследствена, когато владѣтелската власть принадлежи на една династия и по установения редъ преминава отъ единъ нейнъ членъ на другъ, независимо отъ волята и усмотрението на царствуващия владѣтель. Изборна пѣкъ е монархията, когато владѣтелитѣ се избиратъ и тѣхното положение зависи отъ волята на избирателитѣ. Владѣтелската власть се е приемала по наследство у южнитѣ словени. Сжщо така тя се е

приемала и у прабългаритѣ. Владѣтелската власт по наследство се е приемала и въ българската държава, но женскитѣ потомци и вдовицитѣ на бѣлг. владѣтели били изключени отъ наследството. Владѣтелската власт въ българската държава се е приемала само по наследство и този редъ за нейното приемане билъ установенъ отъ държавноправнитѣ понятия на българитѣ и строго се е изпълнявалъ. Обаче има случай българскитѣ владѣтели по лични съображение и чужди влияния да предаватъ владѣтелската власт на едного отъ синоветѣ си, който по закона нѣмалъ право да я наследи. Но това изключение считало се за нарушение на установенитѣ прѣвни понятия и често било съпроводено съ граждански войни и династически борби. Въ България царували нѣколко династии. Едни отъ тѣхъ изчезнали отъ естествена, други отъ насилствена смъртъ, Но и въ двата случая българитѣ веднага пристѣпвали къмъ изборъ на новъ владѣтель. Така че владѣтелската власт въ България се приемала по наследство, завещание и изборъ.

Приемане владѣтелската власт по наследство. —

Въ България владѣтелската власт се е приемала главно по наследство. Това се установява и отъ безспорния исторически фактъ, че сж царували около четиредесетъ и шестима владѣтели, отъ които около тридесетъ и трима се възкачили на българския владѣтелски престолъ по наследство. Сжщо това напълно се установява, както отъ домашнитѣ, така и отъ чуждитѣ извори на историята на българското право, въ които изрично се говори, че споредъ народнитѣ български държавноправни възгледи владѣтелската власт се е приемала по наследство и преминавала отъ предцитѣ на потомцитѣ. Възъ основа на това вече установено право въ България въ срѣдата на XI вѣкъ (1040 г.) когато българитѣ възстанали противъ византийцитѣ, отъ двамата си началници Дѣлянъ и Тихомиръ избрали за български царь първия, защото билъ синъ на царь Радомира и внукъ на царь Самуила. Пакъ възъ основа на сжщото това право сжщитѣ тѣзи български възстаници приели Алусиана за царь и съуправителъ на Дѣляна, защото билъ синъ на царь Арона. Въ началото на XIII вѣкъ България се е терзала отъ граждански войни и династически борби, защото царь Борилъ, сестринъ синъ на българскитѣ царе Петъръ, Асенъ I и Калоянъ, незаконно отстранилъ законния български царь Иванъ Асенъ II отъ владѣтелската

власт и самъ се възкачилъ на българския царски престолъ. Тогава само борбитѣ престанали и българитѣ се успокоили, когато царь Борилъ билъ детрониранъ и царь Иванъ Асенъ II се възкачилъ на българския царски престолъ. Редътъ за приемане владѣтелската власт въ българската държава почти точно се опредѣля въ Орѣховския хрисовулъ на царь Иванъ Александра и въ Рилския хрисовулъ на царь Иванъ Шишмана. И въ двата тѣзи извора изрично се казва, че следъ смъртъта на българския царь по право го наследва неговиятъ синъ; ако такъвъ нѣма, неговиятъ братъ го наследва; ако пъкъ и такъвъ нѣма, тогава нѣкой отъ неговитѣ сродници го наследва. Ако най-после и сродници нѣма се пристѣпва къмъ изборъ на новъ владѣтель. Сжщитѣ тѣзи държавноправни възгледи на българитѣ и изобщо на южнитѣ словени ясно се изразяватъ и въ народнитѣ имъ пѣсни. Въ една сръбска народна пѣсенъ се пѣе, че книгата казва, какво на царь Уроша е царството, защото отъ бащата остана на сина, на детето отъ колѣно е царството. Въ една българска народна пѣсенъ царица Янка се оплаква на мжжа си царь Асенъ, че нѣмали нито мжжа, нито женска отъ сърце рожба, която да наследи царството имъ.

Приемане владѣтелската власт по завещание.

— Владѣтелската власт въ българската държава се е приемала и по завещание. Българскитѣ владѣтели, по силата на своята власт и права и въпрѣки установения редъ, по нѣкога предавали владѣтелския престолъ не на най-стария си синъ и законенъ престолонаследникъ, но на нѣкого отъ помалкитѣ си синове. Така и въ България се е появило началото за приемане владѣтелската власт по завещание. Правото на българския владѣтель да завещава престола твърде много е помогнало да се установи и въ България началото на майората. Въ българската държава обикновено и по начало наследването по законъ и по завещание се е съвпадало и затова законниятъ наследникъ, щомъ стигалъ до такава възраст, щото да съзнава положението си, веднага взималъ участие въ управлението на държавата. Обаче понѣкога българскитѣ владѣтели по политически съображения, лични симпатии и външни влияния отстранявали законнитѣ си наследници и първороденитѣ си синове отъ владѣтелския престолъ и го преда-

вали по завещание на по-малките синове, които не сж имали право споредъ българските държавноправни възгледи. Така, князь Сабинъ, когато избѣгалъ въ Цариградъ, предалъ българския владѣтелски престолъ на князь Умаръ. Князь Омортагъ ще да го е предалъ на най-малкия си синъ князь Маламиръ. Князь Борисъ детрониралъ първородния си синъ и законенъ наследникъ князь Владимиръ и предалъ владѣтелския престолъ на третия си синъ царъ Симеонъ. Царъ Симеонъ предалъ владѣтелската властъ на втория си синъ царъ Петъръ I. Сжщо и царъ Иванъ Александъръ предалъ царския престолъ на по-малкия си синъ царъ Иванъ Шишманъ. Последните две закононарушения сж станали подъ влиянието на царицитѣ, втори жени на царъ Симеона и на царъ Иванъ Александра и мащехи на отстранените законни български царе Михаилъ и Иванъ Страцимиръ. Обаче българскиятъ народъ изобщо билъ противъ предаването владѣтелската властъ по завещание, защото изобщо не му е билъ извѣстенъ институтътъ на завещанието. Народното неудобрение дори се е обръщало въ граждански войни и династически борби, когато владѣтелтъ, на когото се е завещавала владѣтелската властъ, не се е отличавалъ съ военна и държавническа способностъ.

Приемане владѣтелската властъ по изборъ. — Българитѣ, както и другитѣ народи, които сж били на еднакво културно развитие съ тѣхъ, не сж могли да си представятъ, че е възможно да сжществува държава безъ владѣтелъ. Тѣ дори отождествявали държавата съ владѣтеля. Затова, когато владѣщата династия поради естествена или насилствена смъртъ се е прекратявала или пъкъ била детронирана, българитѣ веднага пристѣпвали къмъ изборъ на новъ владѣтелъ. Историята споменува нѣколко изборни български владѣтели. Въ първия периодъ на историята на българското право за български владѣтели били избрани Кормисошъ, Телець, Сабинъ, Токту, Паганъ, Телеригъ, Кардамъ, а възможно и Крумъ. Въ втория периодъ на историята на българското право, следъ като била прекратена династията на Асеновци, били избрани за български владѣтели Константинъ Асенъ Тихъ, Ивайло, Иванъ Асенъ III, Георги Тертеръ I и Михаилъ III. Споредъ българските държавноправни понятия избранитѣ български владѣтели били доживотни и се избирали като родоначалници

на нова династия. Но всички тѣ не сж успѣли да образуватъ династия, защото били избрани и царували въ аномални и трудни времена и защото всички не се отличавали съ способностъ. Новоизбранитѣ български владѣтели, както и узурпаторитѣ, за да узаконятъ положението си и за да дадатъ на царуването си наследственъ характеръ често се оженвали за вдовицитѣ и потомцитѣ на предшественицитѣ си. Женскитѣ потомци на българските владѣтели, при всичко че нѣмали право да наследятъ владѣтелската властъ, пакъ се считали за членове на династията и българскиятъ народъ ги уважавалъ като български царици. Тѣ, като се омжжвали за новоизбранитѣ владѣтели, закрепвали положението имъ и узаконявали избора. Въ българската история се споменуватъ нѣколко подобни случаи. Така, царъ Борилъ се е оженилъ за вдовицата на вуйка си царъ Калояна, въ чието убийство, навѣрно, и той взелъ участие. Царъ Калиманъ II се е оженилъ за вдовицата на убития отъ него царъ Михаилъ Асенъ I. Царъ Константинъ Асенъ Тихъ, следъ като билъ избранъ за български царъ, се е развелъ съ жена си и се оженилъ за Ирина, която била дъщеря на никейския византийски императоръ Теодоръ и внука отъ дъщеря на царъ Иванъ Асенъ II.

Условия за приемане владѣтелската властъ. — Българскитѣ владѣтели трѣбвало не само да бждатъ способни да владѣятъ и управляватъ, но оцъ е било нужно да отговарятъ и на известни условия, безъ които тѣ не сж могли да бждатъ законни владѣтели. Отъ тѣзи условия най-важни сж били следнитѣ: Владѣтелтъ да бжде членъ на династията, първороденъ, пълнолѣтенъ, законороденъ, телесно и душевно здравъ и да изповѣдва официаланата вѣра,

Българскиятъ владѣтелъ трѣбвало да бжде членъ на владѣщата династия. Всѣки, които не е принадлежалъ на нея и съ разни срдства успѣвалъ да си присвои владѣтелската властъ, се е считалъ за незаконенъ владѣтелъ и узурпаторъ. Такива царе въ България сж били Борилъ, Ивайло и Иванъ Александъръ. Противъ тѣхъ е имало силна опозиция, която имала за главна задача да ги изгони и да предаде владѣтелската властъ на законния владѣтелъ.

Българският владѣтелски престолъ се е наследвалъ отъ най-стария синъ на българския владѣтель. Всѣки другъ, макаръ и членъ на династията, който мимо законния наследникъ успѣвалъ да заграби царската властъ, се е считалъ узурпаторъ и незаконенъ владѣтель; прогивъ такъвъ се е образувала опозиция, която имала за задача да го детронира и да предаде властта на законния владѣтель.

Въ първия периодъ на историята на българското право пълнолѣтието е било необходимо условие за приемане владѣтелската властъ, навѣрно, защото българската държава постоянно е била въ война съ съседнитѣ народи и държави. Въ втория периодъ имало и малолѣтни царе, които управлявали заедно съ майкитѣ си.

Нѣкои български владѣтели имали и незаконнородени деца. Обаче въ българската история нищо не се казва за тѣхнитѣ права и дали тѣ могли да наследятъ владѣтелската властъ. Отъ известието на Иоанъ Скилица, че царъ Иванъ Владиславъ нито убилъ, нито ослѣпилъ незаконнородения синъ на царъ Самуила, може да се заключи, че той не ще да е ималъ еднакви права съ неговитѣ законнородени братя и не ще да е могълъ да претендира на царската властъ, поради което и царъ Иванъ Владиславъ на него не е посегналъ, а ослѣпилъ само най-стария синъ на убития отъ него царъ Радомиръ Гавриилъ.

Въ българската история не се споменуватъ владѣтели съ тѣлесни и душевни недостатъци, защото, които имали такива, не сж могли да бждатъ владѣтели. Българитѣ по нѣкога ослѣпявали претендентитѣ на българския царски престолъ съ целъ да имъ отнематъ възможността да претендиратъ на него. Затова ослѣпяването на претендентитѣ на българския владѣтелски престолъ е имало държавно-правенъ характеръ.

Българскитѣ владѣтели били длъжни да изповѣдватъ официалната вѣра въ българската държава. Въ езическата епоха тѣ трѣбвало да изповѣдватъ езическата българска народна вѣра, а следъ като българитѣ приели християнството, — източно православната християнска вѣра. Българскитѣ владѣтели, които би се отказали отъ официалната вѣра, се лишавали отъ владѣтелската властъ.

Династии. — Въ българската държава владѣтелската властъ се е приемала по наследство и поради това се образували нѣколко династии. Първа и най-стара е династията на Дуло, която царувала още въ приазовска България. Споредъ Именника на първитѣ български князе, тамъ четирима нейни членове сж царували около петъ вѣка. Въ балканската българска държава сжщо четирима нейни членове сж царували повече отъ половинъ вѣкъ. Следъ като по неизвестни причини династията на Дуло изчезнала, князь Кормисошъ (739—756 г.) основалъ династията на Вокиль или Укиль, която следъ кратко царуване била избита (761 г.), защото българският владѣтель Винехъ, който произхождалъ отъ сжщата династия, нѣмалъ успѣхи въ войната противъ византийцитѣ. Въ началото на IX вѣкъ (802 или 803 г.) князь Крумъ основалъ нова династия, която царувала два вѣка и дала десетъ владѣтели. Тя е била замѣстена отъ династията на царъ Самуила, която дала петима владѣтели заедно съ Дѣляна и Алусиана и царувала около двадесетъ години.

Въ втората българска държава царували три династии. Първа била династията на Асеновци, която дала осмина владѣтели и царувала 72 години. Втора била династията на Георги Тертеръ, която е царувала около половина вѣкъ съ трима владѣтели. Последна била династията на Шишмановци, която дала четирима владѣтели и царувала около 70 години.

И така, отъ домашнитѣ и чуждитѣ извори на историята на българското право безспорно се установява, че седемъ династии сж царували въ българската държава. Българитѣ сж били силно привързани къмъ династиитѣ си и споредъ установенитѣ български държавноправни понятия само тѣхни мжжки членове се възкачвали на българския владѣтелски престолъ. Когато пъкъ нѣкой другъ, при всичко че имало живи членове на владѣщата династия, успѣвалъ да заграби владѣтелската властъ, тогава въ България се появявали династически борби и граждански войни, които не сж преставали, докато незаконниятъ владѣтель не е билъ изгоненъ.

Колективно начало за наследване владѣтелската властъ. — Споредъ колективното начало владѣтелската властъ се е наследвала отъ всички мжжки потомци на наследодателя владѣтель, които дѣлили държавата и всѣки подъ старш

ството на най-стария независимо и самостоятелно управлявал своята част. Това начало съществувало и дълго се прилагало не само у южните, но още и у моравските и руските словени. Въ началото на втората половина на XIV век (1365 г.) босненският князь Вукъ искал отъ брата си кралъ Твърдко да му отстъпи частъ отъ държавата. Въ началото на XV век (1409 г.) сръбският князь Вукъ Лазаревичъ искал и съ помощта на турците получил отъ брата си Стефанъ Лазаревичъ половината отъ бащината си държава. Въ българската държава колективното начало за наследване владетелската власт не е съществувало. Само царъ Иванъ Александъръ отстъпилъ видинската област на по-стария си синъ и законенъ престолонаследникъ царъ Иванъ Страцимиръ, който самъ царувалъ самостоятелно. Едновременно и съвместно царуване на Аарона и Самуила, Деляна и Алусиана, Петра и Асена и на първия и Калояна не е колективно приемане владетелската власт, защото тѣ не си раздѣлили българската държава и всѣки отъ тѣхъ не е царувалъ самостоятелно въ областта си. Напротивъ, тѣ едновременно царували и заедно управлявали цѣлата държава, защото тогава България се намирала въ революция и единъ владетел самъ не е могълъ да устройва и управлява държавата и същевременно да воюва противъ неприятеля. Въ Византия, на която българите подражавали твърде много, въ срѣдата на IX, края на X и началото на XI векъ двама императори едновременно и съвместно царували. Въ началото пъкъ на X векъ и въ времето на императора Романъ Лакапинъ заедно и едновременно петима императори царували.

Индивидуално начало за наследване владетелската власт. — Споредъ индивидуалното начало владетелската власт се наследва само отъ единъ членъ на владещата династия. Това начало се е прилагало въ приазовската българска държава и отъ тамъ прабългарите го донесли на Балканския полуостровъ. Защото, споредъ Имѣника на първите български князе, четирима прабългарски владетели отъ династията на Дуло индивидуално последователно царували. Но въпреки това Прокопий известява, че прабългарските владетели Куртигуръ и Уртигуръ въ срѣдата на V векъ си били раздѣлили прабългарската държава и всѣки отъ тѣхъ отдѣлно и

независимо царувалъ въ своята частъ. Също така Теофанъ и Никифоръ известяватъ, че петимата синове на Кубрата раздѣлили прабългарския народъ и всѣки отъ тѣхъ самостоятелно управлявалъ своята частъ. Тѣзи исторически факти, ако действително сж вѣрни, ще да сж станали поради нѣкои голѣми външни влияния, като нашествието на хазарите и други подобни. Въ балканската пъкъ българска държава отъ самото ѝ основаване отъ прабългарите и до покорението ѝ отъ турците владетелската власт се наследвала индивидуално само отъ единъ членъ на владещата династия.

За да се закрепятъ и развие индивидуалното начало за приемане владетелската власт въ България, навѣрно, известно влияние ще да е упражнила и Византия, на която българите, възможно е, да подражавали и въ това отношение. Подъ влиянието на българите индивидуалното начало за приемане владетелската власт било въведено и въ другите югословенски земи.

Начало на сеньората. — Споредъ началото на сеньората владетелската власт се наследва отъ най-стариия мъжки членъ на владещата династия. Между началото на сеньората и началото на колективното наследване владетелската власт има известна връзка. Защото, споредъ известието на Константинъ Порфирогенитъ, първоначалните югословенски области не се управлявали отъ владетели, но отъ стари жупани. Отъ това пъкъ известие може да се заключи, че у южните словени въ времето на Константина Порфирогенита владетелската власт се наследвала колективно отъ всички мъжки потомци на наследодателя владетелъ подъ старшинството или на най-стария отъ тѣхъ, или на най-стария мъжки членъ на династията. Началото на сеньората се е приложило у южните словени и въ края на XIV векъ. Босненският кралъ Дабиша се възкачилъ на босненския кралски престолъ следъ смъртта на брата си кралъ Твърдко I (1391 г.). Синътъ пъкъ на последния, Твърдко Твърдковичъ, се възкачилъ на босненския кралски престолъ следъ смъртта на чичо си кралъ Дабиша (1404 г.). Началото на сеньората се е прилагало у руските словени до края на първата половина на XV векъ (1453 г.). Владетелската власт се приемала по началото на сеньората и въ Турция до унищожението на монрхията

Начало на майората. — Споредъ началото на майората владѣтелската властъ се наследва отъ най-стария синъ на наследодателя владѣтелъ. Въ българската държава владѣтелската властъ се приемала по началото на майората, о което българитѣ много строго се придържали и неговото нарушение предизвиквало династически борби и граждански войни. Така, когато въ срѣдата на първата половина на X вѣкъ царъ Симеонъ отстранилъ най-стария си синъ Михаилъ отъ царския престолъ и предалъ владѣтелската властъ на втория си синъ Петъръ, въ България възникнали династически борби и граждански войни, които се изразили и въ две възстания противъ царъ Петра. Поседнитѣ имали за целъ да го детрониратъ и да възкачатъ на българския царски престолъ първо помладия му братъ Иванъ, а подиръ по-стария му братъ монаха Михаилъ. Сжщо въ България се появили голѣми негодувания и въ срѣдата на XIV вѣкъ, когато царъ Иванъ Александъръ незаконно отстранилъ отъ царския престола най-стария си синъ и законенъ престолонаследникъ Иванъ Страцимиръ и го е предалъ на помладия си синъ Иванъ Шишмамъ. Така че владѣтелската властъ въ България се приемала по началото на майората и въ двата периода на политическата ѝ независимост. Възъ основа на сжщото начало владѣтелската властъ сега се приема въ всички съвременни европейски монархични държави.

Намѣстничество. — Намѣстничество или регенство е упражнение на владѣтелската властъ отъ едно или нѣколко лица вмѣсто владѣтеля, който поради малолѣтие, болестъ, пленъ, отсъствие и други подобни причини не може да упражнява владѣтелскитѣ си функции. Намѣстничеството е държавноправенъ институтъ и по правния си характеръ се различава отъ настойничеството, което е частноправенъ институтъ. Българитѣ знаели за намѣстничеството, още когато сж живѣли въ приазовска България, и правили разлика между понятията намѣстникъ и владѣтелъ. Споредъ Именника на първитѣ български князе, прабългаринътъ Гостунъ билъ намѣстникъ и като такъвъ управлявалъ приазовската българска държава две години, докато Кубратъ се възкачилъ на владѣтелския престолъ. Българитѣ сжщо сж знаели за института на намѣстничеството и го учреждавали главно, когато

българскиятъ владѣтелъ билъ малолѣтенъ. Намѣстници на малолѣтнитѣ български владѣтели сж били майкитѣ имъ или близкитѣ роднини. Българскитѣ намѣстници сж били едновременно и съуправители на малолѣтнитѣ български владѣтели. Българитѣ не сж правили разлика между правнитѣ институти намѣстничество и настойничество и затова едни и сжщи лица сж били едновременно и намѣстници и настойници. Българскиятъ владѣтелъ и презъ времето на малолѣтството си заедно съ намѣстницитѣ си взиматъ участие въ управлението на държавата. Годината на неговото пълнолѣтие не е била точно опредѣлена въ старото българско право и затова той самъ почвалъ да управлява владѣтелскитѣ функции, щомъ се чувствувалъ достатъчно развитъ умствено и физически. Институтътъ на намѣстничеството е известенъ и въ народнитѣ пѣсни, въ които намѣстницитѣ на малолѣтнитѣ български царе се наричатъ крале.

ОТДЪЛЪ II.

ДЪРЖАВНО УПРАВЛЕНИЕ.

Характеристика на старото българско държавно управление. — Управлението на старата българска държава твърде много се е различавало отъ сегашното държавно управление, защото то е било незакономѣрно, различно и имало частноправенъ характеръ.

Старитѣ български управници при упражнението на административнитѣ си функции не се ръководили отъ установени правни норми и възгледи, но сж действували по личното си усмотрение. Тѣ сж наказвали подведомственото си население, отнимали му имота, па дори и живота, не защото така е било установено въ действащитѣ правни норми и обичаи, но защото такава е била тѣхната лична воля, която имала сила и значение на законъ.

Управлението на старата българска държава не е било еднообразно и еднакво въ всички области и мѣстности, защото е нѣмало едно систематизирано и общо административно право, както сега. Тогава всѣка областъ, всѣка жупа, па и всѣки градъ и село е имало свое административно право и управницитѣ сж действували споредъ собственитѣ си възгледи, споредъ обстоятелствата и мѣстнитѣ нужди.

Българското държавно управление е имало частноправенъ характеръ и твърде малко се е различавало отъ управлението на частния имотъ на владѣтеля или мѣстнитѣ управници, които административнитѣ си функции изпълнявали и чрезъ частни лица, които завеждали тѣхното домакинство.

Най-после, управлението на българската държава по обема си било ограничено и по характера си доста примитивно, защото старотото българско население не е било високо културно и нѣмало широки и голѣми нужди. Затова и функциитѣ на българскитѣ административни органи сж били твърде

ограничени. Но въпреки всичко това и старата българска държава административно се е дѣлила на области, имала е административни органи и войска и се събирали данъци отъ българското население.

ГЛАВА ПЪРВА

АДМИНИСТРАТИВНО ДЪЛЕНИЕ.

Политическо и църковно дѣление на българската държава. — Българската държава първоначално се е дѣлила само политически, т. е. административно; но следъ приемането на християнството по примѣра на византийската империя тя се е дѣлила още и църковно. Така че българската държава и въ третѣ периода на историята на българското право политически се е дѣлила на области, жупи, градове и села, а църковно — на епархии.

Области. — Областитѣ сж били най-голѣмитѣ административни единици въ българската държава и се наричали областъ, земя и хора. Тѣ се именуvalи главно по името на централния имъ градъ: Видинска, Преславска, Скопска, Прилепска и пр. Областитѣ се образували още когато южнитѣ словени се настанили на Балканския полуостровъ и преди да се основе българската държава. Първоначално тѣ сж били политически самостоятелни и се управявали отъ самостоятелни владѣтели. Обаче по-късно тѣ сж били обединени къмъ българската държава. Но и тогава тѣ сж запазили своята индивидуалностъ и териториални граници, защото българскитѣ владѣтели особено въ първитѣ вѣкове на българската държава, имъ признавали известно автономно самоуправление. Възможно е върху образуването на българскитѣ области да е имало известно влияние и административното дѣление на византийската империя, въ предѣлитѣ на която южнитѣ словени първоначално се настанили.

Броятъ на българскитѣ области билъ различенъ не само въ двата политически самостоятелни периода на България, но още и въ всѣки единъ отъ тѣхъ; защото той е билъ въ зависимостъ отъ военнитѣ успѣхи на българскитѣ владѣтели и отъ пространството на българската държава. Колкото българ-

ската държава била по-обширна, толкова и българските области сж били повече. И обратно — колкото тя е била по-малка, толкова и областите сж били по-малко.

Според известието на летописеца Хинкмаръ, българската държава въ първия ѝ периодъ на политическата ѝ независимост и въ времето на князь Бориса (852—888 г.) била раздѣлена на две области, или, както той казва, на десетъ комитата. Обаче това известие едва ли ще да е напълно вѣрно, защото византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий (969—976) раздѣлил само източна България въ 971 година на седемъ области. Въ първия периодъ на историята на българското право, възможно е, българската държава административно да е била раздѣлена на около четиредесетъ области, защото въ времето на царъ Петра тя имала около четиредесетъ епархии.

Въ времето пъкъ на византийското владичество, особено въ първите му години, цѣла България образувала единъ катепанатъ съ автономна вътрешна организация и се управлявала отъ катепанъ, който билъ пълновластенъ воененачалникъ и управлявалъ почти самостоятелно. Понеже пъкъ византийскиятъ императоръ Василий II, следъ като покорилъ българск атадържава, оставилъ българите да се управляватъ споредъ народните имъ наредби и понятия, затова, възможно е, и тогава България да е била раздѣлена на толкова области, на колкото била раздѣлена и въ времето на политическата ѝ независимостъ.

Въ втория периодъ на историята на българското право българската държава сжщо се дѣлила на области, отъ които, споредъ договора на царъ Иванъ II съ Дубровнишката община, по-важни сж били: Видинската, Браническата, Бѣлградската, Преславската, Карвунската (Балчийско), Крънската (Казанлъшко), Боруйската (Старозагорско), Одринската, Димотишката, Скопската, Прилепската, Девопската (Корчанско), Солунската и Албания.

Подъ турското владичество цѣла България първоначално била подъ ведомството на румелийския беглеръ-бей, който ималъ своето седалище първо въ гр. Пловдивъ и подиръ въ гр. София. По-късно понеже руските казаци твърде често нападали черноморските турски области, затова отъ последните сж центъръ гр. Силистра било образувано самостоятелно беглербейство, което се наричало „Узи-еялетъ“ и се простирало

по цѣлото черноморско крайбрежие отъ р. Дунавъ до Лозенградско. България подъ турците се е дѣлила административно на санджаците: Лозенградски, Силистренски, Никополски, Видински, Чирменски, Софийски, Галиполски, Солунски, Кюстендилски, Скопски, Охридски, и Призренски. Турското административно дѣление на българските земи е важно, защото турците обикновено запазвали завареното административно дѣление на покорените отъ тяхъ чужди държави.

Жупи. — Жупите сж били по-малки административни единици и съответствували на сегашните околии. Те сж имали опредѣлени граници и се състояли само отъ села или пъкъ отъ села и градъ, който служилъ за центъръ на жипата и въ който живѣлъ и нейниятъ управител, жупанътъ. Жупите се наричали по името на рѣките, около които се простирали, рѣдко сж имали собствени имена и още по-рѣдко се именуваели по името на града. Жупите поради повинностите и отговорностите, съ които било обложено тяхното население представлявали по-голяма цѣлостъ отъ сегашните околии. Цѣлостта на жупите се е явявала и въ общото ползуване отъ пасищата, които се намирили въ жупските землища, както и въ задълженията и повинностите, съ които било обложено тяхното население.

За съществуването на жупата като административна единица има безспорни известия, както въ домашните, така и въ чуждите извори на историята на българското право. Това още се установява и отъ областта жупа, която се намира въ Македония, Дебърска околия, по дѣсния брегъ на рѣка Черни Дринъ и се състои отъ 24 села. Имената на македонските села Жупанъ, Анаселишка околия, и Жупанища, Костурска околия, сжщо свидетелствуватъ за съществуването на жупата въ стара България.

Въ турско време санджаците се дѣлили на кадилъци, които съответствували на жупите. Броятъ на кадилъците въ всѣки отдѣпенъ санджакъ е билъ различенъ. Той билъ въ зависимостъ отъ голѣмината и пространството на санджака. Софийскиятъ билъ единъ отъ голѣмите български санджаци. Той ималъ шестнадесетъ кадилъци, а именно: Софийски, Пловдивски, Старозагорски, Ямболски, Казанлъ-агачки, Чирпански, Берковски, Татаръ-пазарджишки, Костенецки (Костенецъ), Са-

моковски, Ихтимански, Златишки, Сиришнишки (Трънско), Брежнишки, Знеполски и Нишки. Кюстендилският санджакъ сжщо билъ доста голѣмъ. Той ималъ следнитѣ тринадесетъ кадилъци: Кюстендилски, Радомирски, Дупнишки, Петришки, Мелнишки, Дойрянски, Тиквешки, Велешки, Струмишки, Радовишки, Щипски, Кратовски и Врански.

Градове. — Градоветѣ въ българската държава сж били организирани по византийски образецъ и сж били административни единици. За правното и административното положение на старитѣ български градове положителни известия нѣма, обаче положително е известно, че тѣ сж имали свое землище съ точно опредѣлени граници и се управлявали отъ градски управители. При това нѣкои български градове се ползували съ разни права и привилегии

И въ турско време българскитѣ градове сжщо сж били административни единици, имали свое землище съ точно опредѣлени граници и се управлявали отъ войводи или субашии. И тогава нѣкои български градове се ползували съ разни права и привилегии, които имъ били признати отъ турскитѣ султани съ фермани.

Села. — Селата сж били най-малкитѣ административни единици въ старата българска държава. За правното и административното положение на българскитѣ села, както въ българско, така и въ турско време нѣма положителни известия. Обаче знае се, че и въ дветѣ епохи българскитѣ села безъ разлика, дали тѣ сж били голѣми или малки, съставлявали самостоятелни административни единици, имали свое землище съ точно опредѣлени граници и се управлявали отъ мѣстнитѣ старейшини. Границитѣ на селското землище имали голѣмо правно значение, защото селото било отговорно и плащало разни глоби за всѣко престѣпно деяние, което се извършвало въ него, ако авторътъ на злодеянието не е билъ известенъ или не е билъ залавянъ. Селата, като самостоятелни административни единици, били обложени съ разни данъци и повинности. Въ това главно се състои тѣхното правно и административно значение.

Епархии. — Българската държава, както и византийската, следъ приемането на християнството била раздѣлена

на епархии. Броятъ на българскитѣ епархии не е билъ точно установенъ, защото той билъ въ зависимостъ отъ пространството на българската държава. Колкото последната по пространство била по-голѣма, толкова и епархиитѣ сж били повече. И обратно — колкото българската държава по пространство била по-малка, толкова и епархиитѣ били по-малко. Защото българитѣ подчинявали присвоенитѣ области подъ духовната властъ на българския патриархъ и назначавали българи за епископи въ тѣхъ. Но въпрѣки много честитѣ промѣни на териториалнитѣ граници на българската държава, пакъ за установени български епархии се считали следнитѣ: Преславска, Провадийска, Дристърска (Силистренска) Ловчанска, Търновска, Месемврийска, Прѣспанска, Девопска, Главнишка, Пелагонийска, Морозвидска, Мъгленска, Струмишка, Верийска, Скопска, Липейска, Призренска, Рашка, Сръмска, Бѣлоградска, Браническа, Видинска, Триадишка (Софийска), Нишка, Велбуждска и Пловдивска. Българскитѣ епархии, не сж били подраздѣлени на епископии, съ изключение на Пловдивската. Възможно е, и други нѣкои български епархии, които подълго или по-кратко време сж били подъ духовната властъ на цариградския грѣцки патриархъ, сжщо да сж били раздѣлени на епископии.

Цариградскиятъ грѣцки патриархъ винаги претендиралъ да подчини българскитѣ епархии подъ духовната си властъ. Когато въ 1393 година турцитѣ покорили българската търновска държава и заточили българския патриархъ Евтимий въ гр. Станимака, грѣцкиятъ патриархъ счелъ българската търновска патриаршия за унишожена и епархиитѣ ѝ подчинилъ подъ духовната си властъ. Въ 1766 година по негово искане турцитѣ унишожили сръбската пекска патриаршия, с следъ една година (1767 г.) и българската охридска архиепископия и епархиитѣ имъ сжщо били подчинени подъ духовната властъ на цариградската грѣцка патриаршия. Въ срѣдата на XIX вѣкъ българската църква била отдѣлена отъ цариградската грѣцка патриаршия и съ султански ферманъ отъ 28 февруарий 1870 г. ст. ст. била призната за самостоятелна начело съ екзархъ. Тогава подъ духовната властъ на новооснованата българска екзархия били поставени само българскитѣ епархии, а именно: Русенска, Доростолска, (Силистренска), Преславска, Търновска, Софийска, Врачанска, Лов-

чанска, Видинска, Нишка, Пиротска, Кюстендилска, Самоковска, Велешка, Пловдивска и Сливенска. Българският пъкъ епархии — Скопска, Пелагонийска, Прѣспанска, Костурска, Мъгледска, Воденска и Верийска били оставени подъ духовната влисть на цариградската гръцка патриаршия, докато две трети отъ населението пожелае да бжде присъединено къмъ българската екзархия.

Църковното дѣление на българската държава има значение за историята на българското право, защото, ако не изцѣло, то поне отчасти се съвпадало съ политическото ѝ дѣление.

ГЛАВА ВТОРА.

ОРГАНИ НА УПРАВЛЕНИЕТО.

I Централно управление.

Органи на централното управление. — Органи на централното управление на българската държава били владѣтельтъ и владѣтелскитѣ съветници. Твърде е мжно да се проследи развитието на българското централно и изобщо държавно управление, защото нѣма положителни известия; обаче съ положителност може да се каже, че то е било различно и въ двата периода на политическата независимост на България. Въ първия периодъ то имало националенъ характеръ, защото било устроено въз основа на държавноправнитѣ понятия на прабългаритѣ, които основали българската държава. Въ втория пъкъ периодъ то имало византийски характеръ, защото било устроено по образа на византийското държавно управление.

Старото българско държавно управление не е било сложно, нѣмало строго опредѣлена система и не е сществувало точно разграничение на функциитѣ на административнитѣ органи. Затова не се е правила строга разлика между централнитѣ и мѣстнитѣ органи, както и между сждебнитѣ и административни. Често единъ и сщцъ административенъ органъ едновременно билъ и централенъ и мѣстенъ. Но въпрѣки

всичко това и въ старото българско административно право сществувала известна разлика между централнитѣ и мѣстнитѣ органи на държавното управление.

Владѣтели. — Българският владѣтели и въ двата периода на политическата независимост на България били най-главниятъ органъ на централното управление, защото въ тѣхнитѣ рже била съсрѣдоточена върховната власть.

Законодателната власть въ България била въ ржетѣ на владѣтелитѣ, които въ разни времена издавали разни закони и наредби, които били задължителни за тѣхнитѣ поданъци. Българският владѣтели олицетворявали българската държава и сключвали съ чуждитѣ народи и държави разни политически и търговски договори, които сщцо така имали сила и значение на законъ. Следъ приемането на християнството българският владѣтели въвели или поне съ тѣхното съгласие било въведено въ България византийското църковно и свѣтско законодателство, което първоначално се е прилагало въ оригиналъ на гръцки евикъ, а следъ като била изнамѣрена българската писменостъ и въ преводъ на български езикъ. Българският владѣтели, както въ първия, така и въ втория периодъ на историята на българското право много често издавали хрисовули, съ които подарявали на манастиритѣ и църквитѣ разни недвижими имоти, държавнитѣ приходи отъ разни населени мѣста и които сщцо сж били законодателни актове.

Сждебната функция била една отъ най-старитѣ, а сщце-временно и най-важнитѣ административни функции на българският владѣтели. Тѣ я изпълнявали, както лично и непосредствено, така и посрѣдствено чрезъ подведомственитѣ си органи. Първоначално когато българската държава била малка, българският владѣтели сами разглеждали правнитѣ спорове на поданицитѣ си и раздавали правосъдие. Обаче по-късно, когато българската държала станала по-голѣма и българският владѣтели нѣмали физическа възможностъ сами лично и непосредствено да раздаватъ правосъдие, тогава и разнитѣ български административни органи изпълнявали сждебни функции. Отъ писменитѣ извори на историята на българското право положително се установява, че, както въ първия, така и въ втория ѝ периодъ въ българската държава е имало и специални административни органи, които сж разда-

вали правосъдие и които се наричали съдии. Но въпреки това българските владетели сж били най-висшите съдебни органи и последна съдебна инстанция въ българската държава. Когато пъкъ тѣ пжтували изъ държавата, което много често ставало, тогава властта на мѣстните съдебни органи преставала, и царетѣ лично и непосредствено раздавали правосъдие.

Изпълнителната властъ сжщо била въ ржцетѣ на българските владетели, като административните си функции изпълнявали, както лично и непосредствено, така и чрезъ административните си органи, които тѣ лично и непосредствено назначавали, уволнявали и наказвали и които сж били колкото държавни, толкова и тѣхни лични органи. Затова последните сж били длъжни да се покоряватъ и безъ никакво съпротивление да изпълняватъ царските заповѣди. Въ противенъ случай се наказвали съ смъртъ и конфискуване на имотитѣ имъ.

Най-голѣма властъ, а сжщевременно и най-голѣми грижи българските владетели полагали около устройството и управлението на войската. Тѣ сж били нейни върховни началници и непосредствено се грижили за нейното устройство, управление, разпредѣление на разни части, раздѣление на разни родове оржжия, поставяне въ разните части на държавата, въоржжението, храната и облѣклото. Особено тѣ сж обрѣщали внимание на дисциплината, която въ първия периодъ на историята на българското право и докато още сж били живи военните традиции на прабългаритѣ, била много строга. Българските владетели, за да отговорятъ на високото си призвание като върховни началници на войската, още отъ млади години се приготвявали за това. Всички български владетели отъ Аспаруха и до царъ Иванъ Шишмана стоели начело на българската войска, непосредствено я управлявали, ржководили сраженията и дори сами лично се сражавали. Българските владетели, които се отличавали съ военните познания, военното управление и военните си успѣхи, сж били популярни. И напротивъ — българските владетели, които не сж имали добре организирани военни сили и не сж имали военни успѣхи, не сж били популярни въ страната и дори сж бивали детронирани или убити.

Владѣтелски съветници. — Владѣтелските съветници сж били вториятъ органъ на централното българско държавно управление. Въ старата българска държава, както и изобщо

въ всички сръдновѣковни европейски държави сегашните министри и министер. съветъ не сж сжществували. Но сѣ пъкъ и тогава е имало известни длъжностни лица, които сж изпълнявали тѣхните макаръ още неразвити функции, служили въ владѣтелския дворъ и сж били най-близките съветници и помощници на българските владѣтели. Тѣзи държавни органи ние наричаме съ едно общо име владѣтелски съветници. Институтътъ на владѣтелските съветници сжществувалъ и въ двата периода на политическата независимост на България, но въ първия периодъ той ималъ националенъ български характеръ, а въ втория — византийски.

Въ първия периодъ на историята на българското право най-високъ органъ на българското държавно управление билъ кавканъ тѣ. Той изпълнявалъ функциитѣ на сегашния министъръ-председателъ и билъ най-близкиятъ помощникъ и съветникъ на българския владѣтелъ. Видни български кавкани сж били Исвулъ въ времето на князь Маламира (831—836 г.), Теодоръ въ времето на царъ Симеона (892—827 г.), Дометианъ въ времето на царъ Самуила (1002—1014 г.) и царъ Радомира. Дѣланъ сжщо ималъ кавканъ и въ 1040 година му възложилъ съ една частъ отъ възстаническата българска войска да завземе гр. Драчъ. Кавканската служба, както изобщо и другите държавни служби, въ стара България се е приемала по наследство. Българинътъ Георги Войтѣхъ, който билъ главниятъ инициаторъ на българското възстание противъ византийцитѣ въ 1073 година, произхождалъ отъ рода на българските кавкани. Той, навѣрно, щѣше да бжде български кавканъ, ако възстанието бѣше успѣло и България бѣше се освободила отъ византийското владичество. Високи български сановници въ първото българско царство сж били и тарканитѣ, самспитѣ и др., но не е известно, какви функции тѣ сж изпълнявали. Въ византийските извори български сановници се наричатъ магистри и логотети. Ако се сжди по грѣцкитѣ имъ названия, би могло да се заключи, че тѣ сж били военнопочалници и сж изпълнявали функции на сегашни министри въ държавитѣ съ неограничено монархично управление.

Въ втория периодъ на българското право и второто българско царство сжщо се споменуватъ известни български високи сановници, които сж изпълнявали разни служби въ бъл-

гарския царски дворъ и сж били помощници и съветници на българскитѣ владѣтели. Тѣ сж имали византийски титли и се наричали протовестиари, логотети, примикюри, епикерни, протосевасти, севасти, протокелиоти и пр. Нѣкои отъ тѣхъ имали и български титли и се наричали войводи и велики войводи. Положително не е известно, какви функции сж изпълнявали българскитѣ сановници, които сж носили поменатитѣ византийски титли. Това може да се обясни само съ положението, което заемали въ Византия лицата, които сж имали сжщитѣ титли. Въ Византия протовестиарътъ билъ старейшина на императорското съкровище, въ което се пазѣли скъпоценнитѣ императорски дрехи и паритѣ. Той изнасялъ отъ съкровището императорската корона и я слагалъ върху главата на императора, на когото въ тържествени случаи му подавалъ и разнитѣ части отъ официалното му облѣкло. Протовестиарътъ изпълнявалъ и службата финансовъ министъръ въ византийската империя. Логотетитѣ заведжали разнитѣ канцеларии и изпълнявали длъжноститѣ на сегашнитѣ министри и секретари. Примикюритѣ въ тържествени случаи подавали жезъла на императора. Епикернитѣ (*πιμικέρυης* *pinsepa*) се грижели за императорскитѣ пития. Протосеваститѣ били старейшини на севаститѣ, които не сж били чиновници, но титлата севасть имъ се давала като награда за известни заслуги. Тѣ сж били византийскитѣ аристократи и сж упражнявали известна власть, особено сждебна. Протокелиотитѣ въ България ще да сж се грижили за царскитѣ дворци, а възможно и за царскитѣ стаи за спане и работа. Великитѣ войводи сж били висши военнопочалници въ България. Чинътъ войвода билъ твърде известенъ и разпространенъ въ България. Въ турско време турскитѣ градски управители въ България се наричали войводи.

Българскитѣ владѣтели били абсолютни и неограничени монарси и съвсемъ самостоятелно изпълнявали владѣтелскитѣ си функции. Това се установява отъ хрисовулитѣ и отъ другитѣ държавноправни актове, които тѣ издавали, безъ да се съветватъ съ боляритѣ и висшето духовенство, както въ подобни случаи сж постѣпвали сръбскитѣ и другитѣ словенски владѣтели. Но въпрѣки това и българскитѣ владѣтели въ известни случаи и по известни твърде важни държавни въпроси се съветвали съ нѣкои довѣрени лица, които сжщевременно

извършвали и административни функции въ държавата, или изпълнявали нѣкои служби въ царския дворецъ. Деньтъ, часътъ и мѣстото на съвещанията не сж били опредѣлени. Това ставало, когато и дето се явявала нужда и дето се намирало за умѣстно и потрѣбно. Въ всѣки случай обаче българскитѣ владѣтелски съветници били длъжни да присъствуватъ, когато българскитѣ владѣтели изпълнявали владѣтелскитѣ си функции, да взиматъ участие въ официалнитѣ имъ представления и да ги придружаватъ въ военнитѣ походи.

Компетенцията на българскитѣ владѣтелски съветници не е била опредѣлена. Българскитѣ владѣтели се съветвали съ тѣхъ по всички важни държавни, военни, международни и църковни въпроси. Освенъ това по нѣкога имъ възлагали да командуватъ българскитѣ войски, да ръководятъ сраженията, да водятъ преговори и да сключватъ договори съ чуждитѣ владѣтели и държави. Понеже въ стара България властитѣ не сж били раздѣлени и административнитѣ функции не сж били строго разграничени, затова владѣтелскитѣ съветници изпълнявали сжщевременно и законодателни, и сждебни, и административни, и военни функции.

II Мѣстно управление.

Областни управители. — По свидетелството, както на домашнитѣ, така и на чуждитѣ извори, българскитѣ владѣтели и въ двата периода на политическата независимостъ на България назначавали свои довѣрени лица за управители на областитѣ, а особено на пограничнитѣ и новозавладенитѣ. Тѣзи управители въ византийскитѣ извори се наричатъ *коми* и *си*. Българскитѣ областни управители били най-деятелнитѣ и най-опитнитѣ български управници, заемали високо положение въ българската чиновническа иерархия и по всѣка въроятностъ въ първото българско царство ще да сж били *таркани*, а въ второто *войводи*. Областнитѣ управители били органи на централното управление, изпълнявали неговитѣ разпореждания и служили за връзка между него и областитѣ

Областнитѣ управители живѣли въ главния градъ на областта. Тѣ по своето призвание били военнопочалници, но сжщевременно сж изпълнявали и административни, и финансови, и сждебни, па дори и дипломатически функции. Защото

тѣ се грижили за устройството и управлението на военнитѣ сили въ областѣта си, за постройката и поправката на крепоститѣ, за снабдяването имъ съ военни гарнизони и въоръжение, за събирането на данъцитѣ, за обществената безопасност и най-после за провосъждието. Положително не е известно, до кжде се простирала тѣхната компетенция по всички тѣзи въпроси, обаче вижда се, че това ще да е било въ зависимост отъ тѣхната културна подготовка и отъ нарежданията, които получавали отъ централното управление. Но областнитѣ управители преди всичко били длъжни да пазятъ областитѣ си отъ нашествия на неприятелски войски и разбойници, да наблюдаватъ, какво става въ съседнитѣ държави, да влизатъ въ сношения съ властитѣ имъ и за всичко това своевременно да съобщаватъ на централното управление. Областнитѣ управители били отговорни предъ централното управление за неизпълнение на разпореденията му и длъжноститѣ и се наказвали съ смъртъ и конфискуване на имотитѣ имъ.

Въ изворитѣ нѣма положителни известия, както за правата, така и за длъжноститѣ на областнитѣ управители. Обаче тѣ, като представители на централното управление въ своитѣ области, ще да сж се ползували съ широки права и въ своя полза ще да сж събрали разни данъци и ще да сж облагали подведомственото си население съ разни повинности.

Турцитѣ сжщо бѣха раздѣлили България на области, които се управлявали отъ областни управители, наречени санджакъ-бегове, областни князе. Последнитѣ сж били видни лица, ползували се съ голѣмо уважение, особено по военнитѣ дѣла, и сж били подъ непосредствената власт на румелийския беглербей. Турцитѣ особено голѣмо внимание сж обръщали, когато избирали лица за санджакъ-бегове на пограничните области, защото тѣ не само пазѣли границата отъ нашествие на неприятелки войски и разбойници, но още и наблюдавали, какво става въ съседнитѣ държави и за всичко своевременно съобщавали на централното управление.

Мѣстни князе. — Българитѣ, когато покорили и обединили югословенскитѣ области къмъ държавата си, оставили ги да се управляватъ непосредствено отъ своитѣ мѣстни наследствени князе съ задължение да имъ плащатъ годишенъ данъкъ и да имъ помогатъ въ военнитѣ походи. Потомцитѣ

на мѣстнитѣ словенски князе продължавали непосредствено да управляватъ своитѣ области презъ цѣлото време на първото българско царство. Византийскитѣ императоръ Василий II, когато въ началото на XI вѣкъ (1018 г.) покорилъ България, сжщо оставилъ българитѣ да се управляватъ непосредствено отъ своитѣ мѣстни управници и възъ основа на народнитѣ български държавноправни понятия. Въ времето на византийското владичество въ България българскитѣ мѣстни управници били носители и представители на политическитѣ стремежи на българския народъ и на традицитѣ на българската държава. Подъ тѣхно ръководство и началство българскитѣ народъ веднага следъ покорението му два пѣти (1040 и 1073 г.) възставалъ противъ византийцитѣ и се опитвалъ да се освободи отъ тѣхната политическа власт. Въ края на XII вѣкъ (1186 г.) българскитѣ народъ пакъ подъ началството и ръководството на мѣстнитѣ си князе трети пѣтъ възстаналъ противъ византийцитѣ и успѣлъ да освободи България отъ тѣхната власт и да възстанови българската държава.

Следъ освобождението на България отъ византийското владичество и въ втория периодъ на политическата ѣ независимост българитѣ сжщо непосредствено се управлявали отъ мѣстнитѣ си князе. Такива първоначално ще да сж били и българскитѣ царе Асенъ I, Петъръ II, Константинъ Тихъ, Смилецъ и др.

Турцитѣ, когато покорили България, избили мнозина отъ българскитѣ мѣстни князе и управници. Мнозина отъ последнитѣ приели мухамеданството и се претопили у турцитѣ съ целъ да запазятъ имотното си състояние и правното си и социално положение. Но въпрѣки всичко това, по-голѣмата частъ отъ българскитѣ мѣстни князе преживѣли покорението на България отъ турцитѣ и подъ тѣхната върховна власт продължили да стоятъ на чело на българския народъ. Приемници, ако не и потомци, на старитѣ български мѣстни князе сж били башъ-князетѣ въ сегашна западна България и Сърбия отъ XVII и XIX вѣкове, а възможно и вилаетскитѣ чорбаджии. По свидетелството на Вукъ Ст. Караджичъ, въ края на XVIII и началото на XIX вѣкъ въ Херцеговина, Босна, Сърбия и западна България имашитѣ, които обемали нѣколко околии, непо-

срѣдствено се управлявали отъ оберъ-князе, веляетки князе, башъ-князе или велики князе. Такива башъ-князе въ негово време сж били Рашковичитѣ въ Стари Влахъ, Босна, и Карапанчичитѣ въ Неготинско, които по наследство приемали и предавали властѣта. Въ областитѣ пъкъ, въ които нѣмало башъ-князе, имало вилаетски чорбаджии, които сжщо представлявали българския народъ предъ турскитѣ власти и упражнявали известна властѣ.

Мѣстнитѣ князе и въ двата периода на политическата независимостъ на България обикновено, но не и изключително приемали и предавали властѣта по наследство, а нѣкои отъ тѣхъ и се избирали. Тѣ сж били едновременно и администратори, и сждии, и военнопочалници и упражнявали и административни и сждебни, и военни функции, защото административнитѣ функции въ стара България не сж били разпредѣлени. И подъ турското владичество башъ-князетѣ, както и веляетскитѣ чорбаджии сжщо по наследство приемали и предавали властѣта. Дори когато нѣкой башъ-князь поради измѣна бивалъ осжденъ на смъртъ, турцитѣ пакъ позволявали неговиятъ синъ да го наследи. И башъ-князетѣ сжщо упражнявали административни и сждебни функции. Тѣ събирали и държавнитѣ данъци отъ народа и ги предавали на турскитѣ власти, които ги изпращали въ Цариградъ.

Жупани. Жупанитѣ сж били по-низши административни органи отъ князетѣ, защото и жупитѣ сж били по-малки административни единици отъ областитѣ. Положително не е известно, въ какви държавноправни отношения жупанитѣ се намирили къмъ князетѣ. Възможно е да сж били въ известна държавноправна зависимостъ. Отъ чуждитѣ и домашнитѣ извори съ положителностъ се установява, че жупанитѣ, като административни органи, сжществували, както въ първото, така и въ второто царство. Мнозина отъ тѣхъ преживѣли покорието на България отъ турцитѣ и подъ тѣхното владичество упражнявали известна административна и сждебна властѣ. Приемници, а възможно и наследници на жупанитѣ и мѣстнитѣ боляри щѣ да сж били князетѣ въ западна България, Сърбия, Босна и Херцеговина въ турско време, а сжщо така и българскитѣ чорбаджии, на които турцитѣ и съ писмени актове признавали правото да представляватъ българския на-

родъ предъ турскитѣ официални власти и да го защищаватъ отъ разни насилия и своеволия.

И жупанитѣ приемали и предавали властѣта по наследство, но нѣкои отъ тѣхъ и се избирали, както въ турско време се избирали князетѣ въ западна България и както до скоро се избирали и старейшинитѣ, войводитѣ на черногорскитѣ и албанскитѣ племена. Жупанитѣ изпълнявали административни, сждебни, военни и финансови функции. Тѣ сж били администратори въ жупитѣ си, почалници на племеннитѣ войски и сждии. Сжщо така и племеннитѣ старейшини, войводитѣ на черногорскитѣ племена разполагали съ голѣма властѣ, както въ мирно, така и въ военно време. Въ мирно време черногорскитѣ племенни старейшини раздавали правосждие на членоветѣ на подведомственото имъ племе, помирявали спорещитѣ, събирали данъци чрезъ подведомственитѣ имъ капетани и пр. Въ военно пъкъ време тѣ имали още и *ius gladii*. Българскитѣ князе въ турско време изпълнявали административни, полицейски, сждебни и финансови функции. Тѣ взимали живо участие въ управлението на околитѣ си и, придружени отъ полицейски стражари или въоржжени българи, обикаляли селата, грижели се за обществената безопасностъ, разглеждали и решавали граждански и по-маловажни углавни дѣла, наказвали престѣпницитѣ, водили надзоръ върху селскитѣ старейшини и въ случай че последнитѣ вършели злоупотрѣбения и нередовности, отстранявали ги и свиквали селанитѣ да избератъ новъ селски старейшина.

Градски и селски старейшини. — Общини въ сегашния смисълъ на думата нѣмало въ старата българска държава. Градоветѣ се управлявали отъ областнитѣ управители, мѣстнитѣ князе, жупанитѣ или пъкъ отъ назначенитѣ отъ българскитѣ владѣтели управители, които въ нѣкои български хрисовули се наричатъ к е ф а л и и (главатари, почалници). При това въ повечето отъ българскитѣ градове е имало и владци, които сжщо упражнявали административна и сждебна властѣ въ града, въ който била митрополията имъ т. е. централно мѣсто на епархията, и въ който тѣ живѣли. Но освенъ представителитѣ на властѣта, по-виднитѣ и по-богатитѣ граждани сжщо взимали участие въ управлението на града. Последнитѣ често вършили насилия и неправди къмъ по-беднитѣ граж-

дани и злоупотрѣбвали съ градскитѣ имоти и срѣдства. Въ времето на турското владичество въ по-голѣмитѣ български градове е имало установени турски власти и тѣ се грижели за управлението на градоветѣ. Въ по-малкитѣ пѣкъ български градове е имало само представители на турскитѣ власти и българитѣ сами се грижели за управлението на градоветѣ. Поради различната вѣра между завоевателитѣ турци и покоренитѣ българи, последнитѣ сами уреждали религиознитѣ си и гражданскитѣ отношения и непосредствено се управлявали отъ духовнитѣ власти, мѣстнитѣ князе, жупанитѣ, боляритѣ и по-виднитѣ и по-интелигентни българи. Въ срѣдата на XIX в., следъ въвеждането на гражданскитѣ реформи въ турската империя, а особено следъ оснсването на българската екзархия, въ България се основали българскитѣ църковни общини, които се председателствували отъ владицитѣ или тѣхнитѣ намѣстници. Българскитѣ църковни общини се грижели главно за управлението на църквитѣ и училищата, но сжщевременно тѣ разглеждали и решавали и много граждански, па и углавни дѣла. Въ много градове църковнитѣ и училищни настоятели злоупотрѣбавали съ училищнитѣ и църковнитѣ приходи и срѣдства и противъ тѣхъ е имало силенъ повикъ. Градскитѣ старейшини се избирали измежду по-виднитѣ и по-интелигентнитѣ граждани. Но мнозина отъ тѣхъ сж били и наследствени.

Селата и катунитѣ сжщо се управлявали отъ мѣстни управители, които се наричали князе, примикюри и челници. Последниятъ терминъ и сега се употрѣбва отъ властитѣ пастири, наречени каракачани. Въ турско време селскитѣ управители се наричали князе, старейшини, чорбаджи и, коджабашии. Термитътъ князь се е запазилъ и до най-ново време. Селскитѣ кметове се наричали князе въ Сърбия и западна България до освобождението имъ отъ турцитѣ. Българскитѣ села, които сж били спахилъци и чифлици, главно се управлявали отъ своитѣ спахии и чифликъ-сайбии. Обаче покрай тѣхъ и заедно съ тѣхъ и селскитѣ старейшини взимали участие въ управлението на селото. Селата, които въ турско време, а навѣрно и въ българско сж били войнишки, дервенджийски и доганджийски, както напр. Панагюрище и други, се ползували съ известни привилегии и самостоятелно се управлявали отъ своитѣ мѣстни старейшини.

Селскитѣ старейшини обикновено се избирали измежду по-виднитѣ и по-интелигентнитѣ селяни. Но въ нѣкои села тѣ сж били и наследствени. Селскитѣ старейшини, както и градскитѣ изпълнявали не само административни, но още и сждебни и финансови функции. Тѣ управлявали селото, грижели се за запазване на меритѣ, пасбищата и горитѣ, взимали мѣрки за обезпечение на обществената безопасностъ, сждѣли, наказвали и изпълнявали решенията на селскитѣ събрания.

Градски и селски събрания. — Градскитѣ и селскитѣ събрания сж били твърде важенъ административенъ органъ въ България, както въ времето на политическата ѣ независимостъ, така и подъ византийското и турското владичество. Прокопий известява, че южнитѣ словени, още когато се заселили на Балканския полуостровъ, разглеждали и решавали всички важни обществени въпроси на общи събрания. Нѣма съмнение, южнитѣ словени и по-късно решавали на общи събрания всички въпроси, които се отнасяли за племето или жупата; сжщо така, както до най-ново време въ Черна Гора и южна Херцеговина се свиквали събрания на племената и братствата, за да се избере началникъ, да се склучи миръ съ съседитѣ, да се решатъ важни правни спорове и пр. Тѣзи събрания въ Черна Гора и Херцеговина винаги сж ставали на извѣстно опредѣлоно мѣсто. Безспорно, подобни събрания ще да сж ставали и въ България, както въ времето на политическата ѣ независимостъ, така и въ време на византийското владичество, но за тѣхъ нѣма положителни известия. Положително обаче е известно, че въ времето на турското владичество въ България гражданитѣ и селянитѣ се свиквали на общи събрания, на които се разисквало и решавало върху управлението на града или селото, запазването пасбищата, меритѣ и горитѣ и разпредѣлението на данъцитѣ и глобитѣ, съ които билъ обложенъ градътъ или селото. На сжшитѣ събрания се избирали общински старейшини, църковни и училищни настоятели и се решавали важни граждански и углавни дѣла. Общитѣ селски и градски събрания се свиквали или чрезъ биене на църковната камбана или чрезъ протогера, който отъ едно или нѣколко по-високи мѣста викалъ да се събератъ гражданитѣ или селянитѣ на

събрание, за да разгледатъ и решатъ известенъ въпросъ. На тѣзи събрания сж взимали участие домакинитѣ или по-старитѣ членове на градскитѣ и селскитѣ семейства. Тѣ сж ставали въ църковния или училищния дворъ, въ училището, на градския или селския площадъ, на поляната, ливадата или подъ сѣнкитѣ на нѣкое многовѣковно дърво.

ГЛАВА ТРЕТА.

ВОЕННО УПРАВЛЕНИЕ.

Войска и нейното значение. — Българската държава първоначално е била само военна и постепенно станала и сждебна и административна организация. Но по начало тя е била воененъ институтъ. Прабългаритѣ, които сж основали българската държава, били войнственъ народъ и имали добре организирана войска, която се подържала съ строга дисциплина. Войската въ България била всичко и на нея се дължи основаването, сжществуването и развитието на българската държава, па и на българския народъ. Затова, когато войската била силна и имала успѣхъ на бойното поле, тогава и българската държава била силна и голѣма. И обратно — когато войската била слаба и дезорганизирана, тогава и българската държава била слаба, малка и дори преставала да сжществува като самостоятелна политическа единица. Това било много добре известно на старитѣ българи и за туй тѣ обръщали голѣмо внимание на войската и на нейната организация.

Българската войска се е отличавала съ добра организация и строга дисциплина, а особено въ първия периодъ на историята на българското право и първото българско царство, когато сжществували държавноправнитѣ понятия и традиции на прабългаритѣ и когато още витаелъ тѣхниятъ войнственъ духъ въ България. Тогава българитѣ сж дали голѣми и сждбоносни сражения. Въ втория пѣкъ периодъ на историята на българското право и второто българско царство, когато били забравени военнитѣ и държавноправнитѣ традиции на прабългаритѣ и когато словенскитѣ военни и държавноправни понятия се прилагали, българитѣ не сж имали добре организирана и дисциплинирана войска и не сж дали голѣми и ва-

жни сражения. Но въпрѣки това войската и въ този периодъ била много важенъ институтъ въ България. И при всичко че българската държава по начало, била воененъ институтъ и сжществувала и се е развивала само благодарение на войската, пакъ твърде сж оскъдни и кратки известията за устройството, състава и управлението на старата българска държава.

Постоянна войска. — Ядката на българската войска е съставяла военната дружина на българскитѣ владѣтели, която се е появила едновременно съ владѣтелския институтъ, чието сжществуване и развитие главно се е дължело на нея. Затова българскитѣ владѣтели, както изобщо и всички срдновѣковни владѣтели, имали военна дружина, която въ старата българска държава замѣствала сегашната постоянна войска и била подъ непосредственото управление на българскитѣ владѣтели, които се грижели за нейното обучение, издържане, обличане и въоръжение. Българската владѣтелска военна дружина се състояла отъ висши и низши чинове. Първитѣ сж били началници, а вторитѣ обикновени войници. Въ паметника *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum* началницитѣ на българската владѣтелска военна дружина се наричатъ *primates* и *maiores*, а обикновенитѣ войници се наричатъ *minores*. Въ българскитѣ каменни надписи първитѣ носятъ високитѣ чинове *таркани*, *жупани* и пр. Въ втория периодъ на историята на българското право и второто българско царство тѣ се наричатъ главно *войводи*. Ние мислимъ, че тарканитѣ *Охсунъ* и *Онегавонъ*, жупанѣтъ *Окорси* и пр. сж били началници на българската владѣтелска военна дружина и въ това си качество се отличили, поради което следъ смъртта имъ князь *Омортагъ* имъ издигналъ паметници. Въ второто българско царство безспорно куманинѣтъ *Манастрасъ*, русинѣтъ *Иванъ* и др. сжщо сж били началници на българската владѣтелска военна дружина. Началницитѣ на военната дружина на българскитѣ владѣтели и въ двата периода на политическата независимостъ на България взимали живо участие и въ управлението на българската държава. Тѣ презъ втората половина на VIII вѣкъ произвели разнитѣ държавни преврати въ България и избирали, детронирали и убивали българскитѣ владѣтели, съ чиято държавна политика не сж били съгласни. Сжщитѣ се опитали да детрониратъ и князь *Бориса* (865 г.), защото били противъ византофилската му политика. Сжщитѣ

поради сжщата причина презъ първата половина на X вѣкъ (928 и 829 г. г.) два пжти се опитали да детрониратъ и царь Петра I. Началниците на българската владѣтелска военна дружина сж били видни държавници и въ второто българско царство и тѣ сж направлявали българската държавна политика.

Българската владѣтелска военна дружина квартиривала главно въ българската столица и около двореца на българскитѣ владѣтели. Тя се е състояла отъ люде отъ различенъ произходъ. Въ първото българско царство въ състава ѝ влизали прабългари, авари, словени, гърци, араби и пр. Въ второто пъкъ българско царство тя се рекрутирала отъ българи, кумани, татари, нѣмци, французи, турци и пр. Около 1231 г. франгскитѣ наемници напуснали латинския императоръ въ Цариградъ и отишли при царь Иванъ Асенъ II, защото последниятъ повече и по-редовно имъ плащалъ. Сжщо така много войници отъ околнитѣ държави сж отишли при сръбския краль Милутинъ (1282—1321 год.), защото той разполагалъ съ много материални срѣдства и добре имъ плащалъ.

Членоветѣ на българската владѣтелска военна дружина сж били люде войнствени и винаги сж искали война, защото въ случай на успѣхъ се връщали съ голѣма плячка. Тѣ сж служили предано и въ случай на война се сражавали храбро, защото разчитали на по-голѣми награди и повишения и защото следъ победата следвала голѣма плячка. Въ мирно време низшитѣ чинове на българската владѣтелска военна дружина били частни слуги на българскитѣ владѣтели, работили въ дворцитѣ имъ и имотитѣ, отглеждали военнитѣ имъ коне и изпълнявали разни домакински служби. Висшитѣ пъкъ чинове, началницитѣ, били съветници на българскитѣ владѣтели и изпълнявали разни политически, военни, административни и сждебни функции.

И областнитѣ управители, мѣстнитѣ князе и жупанитѣ сж имали военни дружини. Последнитѣ се състояли главно отъ мѣстни люде и сж били много по-малки отъ владѣтелскитѣ военни дружини. Тѣхното предназначение е било въ военно време да вокуватъ заедно съ началницитѣ си, а въ мирво време слугували въ дома и именията имъ.

Прониарска войска. — Пронията сжществувала и въ тритѣ периода на историята на българското право и се съ-

стояла въ отстжпване държавнитѣ приходи на известно лице съ условие последното главно въ случай на война да взима участие съ известенъ брой люде. Награденото лице се наричало прониаръ. Прониаритѣ били длѣжни да подържатъ известенъ брой лица и въ случай на война заедно съ тѣхъ добре обучени, въоржжени и на коне да се явятъ на определеното отъ българскитѣ владѣтели мѣсто и подъ тѣхното началство или подъ началството на определеното отъ тѣхъ лице да взематъ участие въ военния походъ. Българскитѣ прониари, които точно сж изпълнявали своитѣ задължения се възнаграждавали съ по-голѣма прония и съ часть отъ военната плячка. А пъкъ ония отъ тѣхъ, които не сж изпълнявали своитѣ прониарски задължения и въ случай на война не се явявали на определеното мѣсто, за да взематъ участие въ нея заедно съ дружинитѣ си, се наказвали съ смъртъ, конфискуване на имотитѣ и отнимане на прониитѣ. Поради това българската прониарска войска ще да е била доста голѣма и въ двата периода на политическата независимостъ на България. Но тя особено е била голѣма и силна въ турската империя, въ която прониаритѣ се наричали спахии. Турскитѣ спахии особено въ XVI вѣкъ, когато били въ разцвѣта си, били най-добритѣ и най-многобройнитѣ турски войници. Тѣ достигнали дори до 100,000 добре въоржжени конници, били авангардътъ на турската войска и първи влизали въ сражение съ неприятеля.

Бащинийска войска. — Бащинийската войска е народенъ воененъ български институтъ и навѣрно билъ донесенъ отъ прабългаритѣ на Балканския полуостровъ и въведенъ въ основаната отъ тѣхъ българска държава. Но сжщо така е възможно, да е и отъ византийски произходъ, защото и византийцитѣ сж имали подобенъ воененъ институтъ. Въ всѣки случай обаче бащинийската войска е народенъ български воененъ институтъ и се означава съ прабългарската дума бащина. Бащината била воененъ наследственъ недвижимъ имотъ, който се предавалъ само по мъжка линия отъ бащата на сина заедно съ задължението да служи като войникъ. Тя отъ България и чрезъ българското държавно управление се е разпространила между всички южни словени. Бащината сжществувала въ България и презъ тритѣ периода на историята на българското право. Но въпрѣки това въ домашнитѣ бъл-

гарски извори за нея има твърде малко известия. Напротивъ пъкъ въ сръбскитѣ и турскитѣ извори има много повече сведения за нея. Нѣщо повече думата бащина въ сегашния говоримъ български езикъ дори не съществува, а пъкъ въ сръбския езикъ се употребява и значи: собственостъ, наследственъ недвижимъ имотъ.

Въ старата българска държава само известни лица сж били войници, за които и се водили особени списъци. За това известяватъ византийскитѣ хронисти Иоанъ Скилица и Георги Кедринъ, които казватъ, че царъ Самуилъ, следъ като покорилъ византийския градъ Лариса, жителитѣ му преселилъ въ вжтрешността на България, записалъ ги въ списъцитѣ на войницитѣ си и си служилъ съ тѣхъ въ военнитѣ си походи противъ византийцитѣ. Българскитѣ войници като награда за военната си служба се ползували отъ известни недвижими имоти, за които сж плащали само данъкъ и сж били освободени отъ всички други данъци и повинности, съ които сж били обложени другитѣ българи, които не сж били войници. Така, българскитѣ войници били освободени отъ повинноститѣ зидане крепости, пжтища и мостове, пазене градоветѣ, обработване владѣтелскитѣ имоти, косене владѣтелскитѣ ливади и обработване лозята имъ, отглеждане владѣтелскитѣ коне, кучета и соколи, приемане и пренасяне държавнитѣ чиновници и чуждитѣ пржтеници, които сж идвали въ България за сключване разни договори, сжщо тѣ сж били освободени отъ данъка за вино, паша и отъ много други данъци и повинности, съ които сж били обложени другитѣ българи, които не сж били войници. Бащинийската войска съответствувала на съвремената народна войска. Освенъ войницитѣ, които сж били записани въ военнитѣ списъци и които се ползували отъ бащина, въ българскитѣ войни и военни походи взимали участие и други българи, които не сж били войници и не сж се ползували отъ бащина, но сж се ржководили отъ патриотични чувства, или материални облаги.

Институтътъ на бащинийската войска въ България се е запазилъ и въ времето на турското владичество. И тогава жителитѣ на нѣкои български села сж служили въ турската войска и се наричали войници или войнигани. Българскитѣ войници първоначално сж служили въ действащата турска войска, следъ това служили въ обоза, а подиръ въ-

веждането на реформитѣ въ турската империя и унищожението на войниганството, тѣ отивали въ Цариградъ, за да изкарватъ на паша и да гледатъ конетѣ на султана и на пашитѣ. Българитѣ, които сж служили въ турската войска, като награда за военната си повинностъ, се ползували отъ известни недвижими имоти, които се наричали бащина и които се предавали по наследство по мжжка линия и минавали отъ бащата на сина. Българскитѣ войници за бащината си не сж плащали десетъкъ. Ако пъкъ освенъ бащината притежавали и обработвали и други земи, за последнитѣ плащали десетъкъ. Осленъ това българскитѣ войници не сж работили никому безплатно, ангария; сждебнитѣ имъ спорове се разглеждали и решавали отъ тѣхнитѣ старейшини българи възъ основа на народнитѣ български правни и религиозни понятия; тѣ сами събирали държавнитѣ данъци и ги внасяли на турскитѣ власти, и най-после турската войска нѣмала право да ношува въ тѣхнитѣ кжщи, когато пжтувала презъ войнишкитѣ села. Българитѣ войници въ турската войска непосредствено се управлявала отъ свои българи началници, които първоначално се наричали войводи, князе и кметове, а покъсно българскитѣ имъ названия били замѣнени съ турскитѣ бей и чери-баш и (войнишки главатаръ). Но и следъ това названието войвода още дълго време се употребявало и дори турскитѣ административни органи въ българскитѣ градове се наричали в о й в о д и, преди тѣ да получатъ новитѣ административни названия: мюдюринъ, каймакаминъ, мютесарифинъ и др.

Управление на войската. — Българскитѣ владѣтели и въ двата периода на политическата независимостъ на България сж били върховни началници на всички военни сили. Тѣ сами лично и непосредствено се грижели за наборитѣ, организацията, управлението, обучението, въоръжението, прехраната, облѣклото и изобщо за всичко, което било нужно за войската и което било въ връзка съ нея. Следъ като се събирали войскитѣ на опредѣленото мѣсто и преди да се отправятъ за бойното поле българскитѣ владѣтели отъ първото българско царство натоварвали най-довѣрения си и най-мждрия си полководецъ да направи прегледъ на войскитѣ и да провѣри оржжието имъ, конетѣ и изобщо всичко, каквото е било нужно за сражението. Българскитѣ владѣтели отъ князь Аспарухъ

и до царь Иванъ Шишманъ винаги стоели на чело на българскитѣ войски, грижели се за тѣхното устройство и управление, ржководили сраженията и дори сами лично се сражавали. Само въ твърде редки случаи и въ по-маловажнитѣ военни походи тѣ повѣрявали командуването на войскитѣ и ржководенето на сраженията на полководцитѣ си. Такива български полководци въ времето на царь Симеона сж били Мармаимъ, Теодоръ Зигрица, Книнъ, Имникъ, Ичвокли, Алогобатуръ и други.

Следъ владѣтелитѣ най-висши военнопочалници и изобщо най-висши държавници въ първото българско царство билъ кавканъ тѣ, а въ второто — великиятъ войвода. И двамата замѣствали владѣтелитѣ и ржководили военнитѣ походи. Известно е, че кавканъ Исвулъ въ времето на князь Пресиянъ (836—852 г.) ржководилъ сполучливия български воененъ походъ въ областта на словенското племе с моленци, които сж живѣли по сръдното течение на р. Места и по горна Арда въ днешната област Ахж-Челеби. Сжщо е извѣстно, че кавканъ Дометианъ въ 1015 година отбранявалъ Мъгленската област отъ византийцитѣ и тамъ билъ плененъ. Кавканъ тѣ на Дѣлана въ 1040 година билъ на чело на възстаническитѣ български войски, които били изпратени да завладѣятъ гр. Драчъ. По-низши военнопочалници въ първото царство сж били тарканитѣ, а въ второто войводитѣ. Но освенъ тѣхъ е имало и други военнопочалници, както въ първото, така и въ второто българско царство, обаче не е запазенъ изриченъ споменъ за тѣхъ. Областнитѣ управители, мѣстнитѣ князе и жупанитѣ сжщо сж били и военнопочалници и управлявали не само военнитѣ си дружини, но още и войскитѣ, които въ време на война се събирали отъ тѣхнитѣ области. Тѣ се грижели за тѣхното военно обучение, храна, облѣкло и въоръжение. Безспорно, областнитѣ управители, мѣстнитѣ князе и жупанитѣ въ управлението на военнитѣ си части се подпомагали отъ по-низши военнопочалници, но историята не ги споменува.

Количество на българската войска. — Количеството на българската войска било различно въ различнитѣ случаи и зависѣло отъ важността и значението на предприетия воененъ походъ. Но изобщо българската войска отъ първия

периодъ на историята на българското право и по количество и по качество превъзходствувала оная отъ втория периодъ.

Не е известно, съ какви военни сили князь Аспарухъ е преминалъ р. Дунавъ, победилъ византийския императоръ Константинъ IV Погонатъ и се настанилъ въ Мизия. Но за по-къснитѣ времена византийскитѣ историци известяватъ съ какви военни сили българитѣ били предприели нѣкои военни походи. Разбира се, че тѣхното съобщение за количеството на българскитѣ войски само приблизително е вѣрно, защото тѣ не сж имали възможность сами да ги изброятъ и дори видятъ, а пишатъ по сведения, събрани отъ други лица, които винаги не сж имали възможность да съобщатъ истината. Така, споредъ византийскитѣ историци князь Тервель въ 705 година съ 15,000 конница помогналъ на византийския императоръ Юстинианъ II да си възвърне императорския престолъ. Князь Терелигъ въ 773 година изпратилъ 12,000 войници за да плѣнятъ населението на словенската македонска област Берзития и да го пренесатъ въ България. Князь Телець въ сражението при Анхиало (762 г.) съ византийския императоръ Константинъ V Копронимъ покрай българската войска е ималъ още и 20,000 спомагателна словенска войска. Князь Крумъ въ началото на IX вѣкъ (813 г.) съ 30,000 войници предприелъ единъ воененъ походъ противъ византийцитѣ. Българскитѣ царе Симеонъ и Самуилъ въ голѣмитѣ българовизантийски войни отъ началото и края на X вѣкъ, както и отъ началото на XI вѣкъ безспорно сж действували съ голѣмо количество войска, защото и византийцитѣ имъ противопоставили всичкитѣ си голѣми военни сили. Че царь Самуилъ действувалъ съ доста голѣми военни сили се установява и отъ факта, че въ сражението при Бѣласица 15,000 български войници били пленени и ослѣпени отъ византийския императоръ Василий II. Нѣма съмнение, убититѣ и спасенитѣ ще да сж били много повече. Дѣлянъ сжщо така разполагалъ съ голѣми военни сили, една часть отъ които подъ началството на кавкана си изпратилъ да завладѣе градъ Драчъ, друга часть подъ началството на полководеца си Антимъ изпратилъ въ Тесалия, а пъкъ съ по-голѣмата часть той се отпрѣвилъ за южна Македония. Отъ своята войска часть той отдѣлилъ и далъ 40,000 войника на Алусиана, за да завладѣе гр. Солунъ.

Въ втория периодъ на историята на българското право и второто българско царство българитѣ не сж имали такава организирана, дисциплинирана и многобройна войска, каквато сж имали въ първия периодъ и първото царство. Но и въ този периодъ българитѣ въ известни случаи сж разполагали съ доста голѣми военни сили, дали сж нѣкои важни сражения и сж имали славни победи. Въ 1189 година царъ Петъръ II предложилъ 40,000 спомагателна войска на императора Фридрихъ I противъ византийцитѣ. Царъ Калоянъ е искалъ съ 100,000 войска да помогне на латинитѣ, когато тѣ обсадили Цариградъ. Сжщиятъ въ военнитѣ си походи въ Тракия разполагалъ съ 40,000 българска и куманска конница и безбройна пехота. Разбира се, последнитѣ две известия за многобройната българска войска твърде много сж преувеличени, защото въ сраженито при Пловдивъ въ 1208 година българитѣ имали 33,000 войника, при Велбуждъ въ 1330 година 12,000 българи и 3,000 татари и при Айтосъ въ 1333 година сжщо сж имали 8,000 българи и 2,000 татари.

Състава на българската войска — Българската войска, както изобщо и всички сръдновѣковни войски, се е състояла отъ конница и пехота. Българитѣ особено въ първия периодъ на историята на българското право давали голѣмо значение на конницата. Тѣ сж донесли този родъ оржжие отъ приазовска България, дето войската имъ се е състояла отъ конница и тѣ на коне предприемали своитѣ военни походи, както противъ византийцитѣ, така и противъ другитѣ неприятелски народи и държави. Тѣ и въ новото си отечество, балканска България сжщо подържали силна конница. Арабскиятъ историкъ Алъ Масуди къмъ 940 година известява, че военнитѣ коне на българитѣ въ мирно време свободно пасѣли въ ливадитѣ и никой не е смѣлъ да ги язди. Който пъкъ би направилъ това, се наказвалъ съ смъртъ. Че българитѣ давали голѣмо значение на конницата се установява и отъ факта, че конска опашка имъ служила за знаме до приемането на християнството. Въ второто българско царство българската конница се е състояла главно отъ кумани и татари.

Въ противоположностъ на прабългаритѣ южнитѣ словени сж били пехотинци и тѣ главно съставлявали българската пехотна войска, както въ първия, така и

въ втория периодъ на историята на българското право. Българитѣ не сж си служили съ флота като особенъ родъ оржжие.

Въоръжение. — Южнитѣ словени, както и прабългаритѣ, още преди да се заселятъ на Балканския полуостровъ и да основатъ българската държава, воювали и въ сраженията си служили съ всички боеви оржжия, съ които си служили хунитѣ, аваритѣ и другитѣ народи, съ които тѣ сж били въ приятелски или неприятелски отношения. Следъ като пъкъ се настанили на Балканския полуостровъ, южнитѣ словени по свидетелството на Иоанъ Ефески се научили да воюватъ дори по-добре отъ византийцитѣ. Нѣма съмнение, че и прабългаритѣ научили много нѣщо, както за боевитѣ оржжия така и за военната тактика отъ византийцитѣ, съ които тѣ още преди да се заселятъ на Балканския полуостровъ сж били въ приятелски или неприятелски отношения. Българитѣ въ войнитѣ си служили съ нападателни и отбранителни оржжия и съ разни обсадни машини. Тѣзи оржжия се правили въ България, но голѣма частъ отъ тѣхъ се внасяли и отъ чужбина, а особено отъ Византия, Дубровникъ, Венеция и другаде.

Най-важнитѣ нападателни оржжия сж били: стрелата, мечътъ, копието, буздованата, прашката, примката и сѣкирата. Стрелата било първото и най-старото оржжие, съ което си служила старата българска войска. Тя замѣствала сегашната пушка, за чиито функции сега се говори това, което въ старо време се говорило за стрелата. Макаръ последната отдавна вече престанала да служи като боево оржжие, но нейната терминология е запазена. И до днесъ още сж живи у българския народъ думитѣ: „стрела“, „лжкъ“, „стреляне“, „застрелване“ и пр. Стрелата се възпѣва и въ българскитѣ народни пѣсни. Мечътъ билъ важно боево оржжие. Мисли се, че той е отъ нѣмски произходъ, и южнитѣ словени го приели отъ готитѣ, съ които сж били въ съприкосновение. Мечътъ билъ кратъкъ, широкъ и съ широка дръшка. Сабията е отъ източень произходъ и навѣрно турцитѣ най-първо я донесли въ Европа. Това се потвърдява и отъ народнитѣ пѣсни, въ които се възпѣва сабия димиския, което значи, че най-добритѣ саби се ковѣли въ Дамаскъ, Сирия. Копието е оржжие, което още и до сега не е излѣзло отъ

употрѣбение. То въ последно време пѣкъ почнало да се въвежда въ конницата. Копието се състои отъ желѣзенъ шишъ, което е здраво прикованъ на върха на дълга, тънка и права дървена дрѣжка. Краятъ на копието билъ остъръ, па дори и желѣзенъ, за да се забива на земята. Въ народнитѣ пѣсни се пѣе, че юнацитѣ забивали копията си въ земята и за тѣхъ вързвали конетѣ си. Копията били и цвѣтни и върховетѣ имъ били позлатени или посребрени. Българската войска, която придружавала царь Симеона въ срещата му съ византийския императоръ Романъ Лакапинъ предъ стенигѣ на Цариградъ, била въоръжена съ позлатени и посребрени копия. Положително не е известно, дали старитѣ българи си служили съ буздованата като боево оръжие, обаче въ народнитѣ пѣсни често се пѣе, че Крали Марко се билъ съ тежка буздована. Прашката, примката и сѣкирата сжщо сж служили за боеви оръжия, но тѣ сж били второстепени.

Отбранителни оръжия сж били щитътъ, шлемътъ и ризницата или бронята. Щитътъ билъ подвижно оръжие и служило само за запазване и отбрана. Той се правѣлъ отъ дърво, което се увивало съ кожа и се оковавало съ гвоздеи или съ металическа подплата. Въ срѣдата на външната му страна имало хълка, а пѣкъ на вътрешната му страна имало дрѣжка или ремикъ, въ който въ време на борба се поставяла лѣвата ржка, съ която войникътъ движилъ щитътъ, за да се защити отъ външни нападения. Най-напредъ щитозетѣ били кржгли, подиръ били продълговати и най-после се правили толкова лѣлги, щото покривали цѣлото тѣло на войника, когато яздилъ на конь. Българитѣ сжщо си служили и съ щитове. Византийскитѣ историци известяватъ, че българскитѣ войници, които придружавали царь Симеона въ срещата му съ византийския императоръ Романъ Лакапинъ, били въоръжени и съ позлатени и посребрени щитове. Шлемътъ се носѣлъ на главата. Той ималъ или видъ на полукълбо и билъ украсенъ на върха съ пера, или покривалъ главата отъ темето до плещитѣ, като оставялъ открито само лицето, или пѣкъ билъ като кожена и изострена шапка. Ризницата или бронята сжщо служила за запазване отъ неприятелскитѣ оръжия, а особено отъ стрелитѣ. Ризница носили само войницитѣ, които били тежко въоръжени. Срѣдно-вѣковнитѣ войски се дѣлили на тежко и леко въоръжени.

Първитѣ били облѣчени въ ризници, а вторитѣ не. Тежко въоръженитѣ войски замѣствали сегашната артилерия и на бойното поле представлявали цѣла подвижна крепостъ. Тѣ имали голѣмо значение за изхода на сражението, което почти винаги печелила оная отъ воюващитѣ страни, която имала повече тежко облѣчени войници. Ризницата била войнишка дреха и първоначално се правила отъ кожа, която била окована съ желѣзни плочи, които отблѣсвали или обезсилвали ударитѣ и предпазвали войницитѣ отъ повреда. Въ XII вѣкъ ризницитѣ почнали да се правятъ отъ плетени желѣзни жици съ ржкави и качулка за покриване на главата. Българитѣ знаяли за ризницитѣ и съ тѣхъ си служили и въ двата периода на политическата си независимостъ.

Обсаднитѣ и отбранителнитѣ машини сжщо били известни на българитѣ. Южнитѣ словени и прабългаритѣ, още когато сж живѣли въ старитѣ си отечества, знаели за крепоститѣ и за тѣхната отбрана и завладяване съ разни обсадни машини. Следъ като пѣкъ се настанили на Балканския полуостровъ и образували българската държава, тѣ сж се запознали и съ строенето на крепости. За завладяването на неприятелскитѣ крепости и укрепени градове българитѣ и въ двата периода на политическата си независимостъ сж си служили съ следнитѣ обсадни машини: кобилици, тризбци, желѣзни костенурки, високи стълби, кълба, топори, лостове, мотики, тарани, прашници, скорпиди, подвижни сгради, каменномѣталки и изобшо съ всички обсадни машини, съ които си служили и византийцитѣ. Сжщо тѣ сж употребявали и разни отбранителни срѣдства, като дори сж знаяли да обезсилятъ и действието на прочутия византийски огънь, който византийцитѣ употребявали, както при обсада, така и при отбрана на крепоститѣ.

Укрепления. — Българитѣ, за да се защитятъ отъ неприятелски нападения, строели военни лагери, погранични окопи и крепости.

Прабългаритѣ, още преди да се заселятъ на Балканския полуостровъ и да основатъ българската държава, строили военни лагери тамъ, дето мислили да се установятъ, съ цель да се запазятъ отъ неприятелски нападения. Такива старо-

български военни лагери сж били Галацкиятъ въ Ромжния, Николицелскиятъ въ Добруджа и Плисковскиятъ въ Мизия. Военнитѣ лагери били външенъ и вътрешенъ. Пространството, както и формата на военнитѣ лагери сж били различни и зависими главно отъ мѣстоположението. Така напр., Николицелскиятъ външенъ лагеръ обемалъ едно пространство около 48,3 □ км. Оградата на военнитѣ лагери се състояла отъ окопъ и насипъ. Окопътъ съставлявалъ външната страна на военния лагеръ, заобикалялъ го цѣлъ и билъ около 14 метра широкъ и около 2 метра дълбокъ. Насипътъ съставлявалъ вътрешната частъ на военния лагеръ и билъ 10—17 метра широкъ и 3—4 метра високъ. Насипътъ се е строилъ отъ прѣстъ не само отъ окопа, но още и такава, която се донасяла отъ друго мѣсто. За да бжде насипътъ поздравъ, хоризонтално му се поставяли нѣколко реда тухли. Въ вътрешния лагеръ имало разни крепости. Тамъ билъ и станътъ на българския владѣтель.

Вългаритѣ ограждали и границата си съ окопи съ цель по-добре да я запазятъ отъ неприятелски нападения. Такива български погранични окопи има въ Бесарабия, Добруджа, Стара-планина и Тракия. И тѣ сжщо се състояли отъ окопъ, който съставлявалъ външната страна и ималъ различна ширина и дълбочина, и насипъ, който съставлявалъ вътрешната страна, и сжщо ималъ различна ширина и височина. На върха на насипа били поставени разни тръне и дървета, за да бжде по-мжчно преминаването на неприятелитѣ. На пограничните окопи имало врати и само презъ тѣхъ се влизало и излизало отъ държавата. Тѣ се пазѣли отъ стража. Дължината на пограничните окопи била различна и зависѣла отъ дължината на границата и мѣстоположението. Вижда се, че най-дългиятъ билъ тракийскиятъ пограниченъ окопъ, който е дълъгъ около 140 километра и почва отъ Карабунарската рѣка, която се влива въ езерото Мандра, и се простира до р. Марица.

Българитѣ намѣрили на Балканския полуостровъ много укрепени римовизантийски градове и въ много отъ тѣхъ се настанили. Обаче и тѣ сж основали много градове и ги укрепили. Така, тѣ сж основали укрепенитѣ български градове Плиска, Преславъ и др. Въ стара България имало доста много укрепени градове, а това пѣкъ имало голѣмо военно и стратегическо значение.

Защото укрепенитѣ градове не сж били само военни и административни центрове, но още и важни стратегически пунктове. Една област само тогава се считала за завладѣна, когато били завладѣни нейнитѣ укрепени градове. Затова именно византийцитѣ и турцитѣ се стремѣли преди всичко да завладѣятъ българскитѣ укрепени градове, защото отъ тѣхната сждба зависила сждбата на областитѣ, па и на цѣлата държава. Поради сжщата причина градскитѣ укрепления се строили и поправяли не само отъ гражданитѣ, но и отъ жителитѣ на цѣлата област. Не е запазено нѣкое описание на укрепенитѣ български градове. Само Лъвъ Дяконъ дава нѣкои сведения за укрепленията на гр. Преславъ. Той казва, че цѣлиятъ градъ билъ заобиколенъ съ висока и здрава стена. Вътре въ града билъ и царскиятъ дворець, който сжщо билъ заобиколенъ съ стена,

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ФИНАНСОВО УПРАВЛЕНИЕ

Характеристика на старитѣ български финанси. —

Финанситѣ на старата българска държава иматъ голѣмо значение, защото между тѣхъ и характера на българската държава имало известна връзка и защото по тѣхъ може да се сжди за културното развитие на българския народъ въ разнитѣ епохи. Обаче, твърде е мжчно да се установи характера на старитѣ български финанси, защото нѣма достатъчно извори. Откъслечнитѣ известия на византийскитѣ историци, запазенитѣ нѣколко български хрисовули и международни договори и нѣколко тукъ-тамъ разпрѣснати сведения, — това сж всичкитѣ извори, съ които може да се разполага, когато се говори за старитѣ български финанси. Па и всички запазени извори не сж оригинални български. Международнитѣ договори, навѣрно, сж написани отъ чужденци и възъ основа на тѣхнитѣ правни понятия, а пѣкъ хрисовулитѣ или сж преведени отъ византийскитѣ хрисовули, или сж съставени по тѣхенъ образецъ. Затова много отъ тѣхнитѣ известия не ще да сж вѣрни, но не може пѣкъ и да не се взематъ предъ

видъ. Въ всѣки случай обаче, когато се говори за старитѣ български финанси, трѣбва да се има предъ видъ, че между тѣхъ и сегашнитѣ финанси има голѣма разлика, както има разлика и между сегашното и тогавашното понятие за държава. Споредъ сегашното понятие, държавната властъ е най-висша, въ нея нѣма другъ редъ освенъ държавния и правото на държавата върху държавната територия има публичноправенъ характеръ. Напротивъ пъкъ споредъ старото българско понятие за държава, държавната властъ е подъ надзора на владѣтелската властъ, въ нея сѣществувалъ само онзи редъ, който предписвалъ владѣтелятъ, и най-после правото на държавата върху нейната територия било отъ частноправенъ характеръ. Българскиятъ владѣтель билъ господарь на държавната територия и се е разполагалъ съ нея по усмотрението си. Държавнитѣ данъци се събирали въ името и за смѣтка на българския владѣтель и затова не се е правило разлика между държавното и владѣтелското съкровище, отъ което и се задоволявали всички държавни нужди. Обаче заедно съ развитието на понятието за държава, съ измѣнението на социалнитѣ условия и най-главно съ ежедневното увеличаване на държавнитѣ нужди постепенно се измѣнявало и понятието за държавнитѣ финанси. И докато първоначално българскитѣ владѣтели държавнитѣ нужди главно задоволявали отъ своитѣ частни сръдства и облагали българското население съ малки данъци и повинности, постепенно данъцитѣ и повинноститѣ се увеличавали. Затова има голѣма разлика между данъцитѣ и повинноститѣ отъ първия и втория периодъ на историята на българското право.

Макаръ между старата и новата финансова система и да има голѣма разлика, пакъ ние дѣлимъ данъцитѣ, които българскиятъ народъ плащалъ на държавата, т. е. на владѣтеля, на прѣки данъци, косвени данъци, царски регалии и повинности.

Прѣки данъци. — Отъ прѣкитѣ данъци най-важенъ е данъкътъ, който българскитѣ владѣтели въ първия периодъ на историята на българското право и въ първото българско царство събирали отъ победенитѣ и покоренитѣ народи. Прабългаритѣ, още когато сж живѣли въ приазовска България, получавали данъкъ отъ Византия, а възможно и отъ други

народи, за да не предприематъ военни походи противъ тѣхъ. Когато пъкъ се настанили на Балканския полуостровъ и основали българската държава, българитѣ предприели воененъ походъ противъ византийцитѣ, победили ги и заставили византийския императоръ Константинъ IV Погонатъ въ 679 година да склучи съ тѣхъ договоръ за миръ, съ който той между другото се задължавалъ да имъ плаща годишенъ данъкъ, който българитѣ сж получавали почти презъ цѣлото първо българско царство и билъ единъ отъ най-важнитѣ български държавни приходи. Българитѣ получавали данъкъ и отъ югословенскитѣ племена, защото първоначално считали и тѣхъ за победени и покорени. Въ връзка съ този данъкъ е и военната плячка. Въ първия периодъ на историята на българското право българитѣ много често предприемали военни походи противъ съседнитѣ народи, а особено противъ Византия, и когато сж успѣвали да ги победятъ и да навлѣзатъ въ неприятелската страна, тѣ грабѣли, каквото могли и каквото намирали, и се връщали съ богата плячка, отъ която голѣма часть взималъ българскиятъ владѣтель.

Българскитѣ владѣтели събирали данъкъ и отъ българското население. Въ първото царство данъкътъ билъ много малкъ, защото, по свидѣтелството на византийскитѣ хронисти Иоанъ Скилица и Георги Кедринъ, всѣки българинъ, който работилъ съ единъ яремъ волове, плащалъ данъкъ една мѣра (около 25 килограма) пшеница, толкова просо и една стомна вино. Въ второто пъкъ царство, както се установява отъ хрисовулитѣ, държавнитѣ данъци сж били и много по-голѣми и много по-разнообразни. Отъ тѣхъ пъкъ по-важни сж били следнитѣ: димнина, десетъкъ отъ земнитѣ произведения и десетъкъ отъ добитъка.

Димнината билъ данъкъ, който всѣка кжща плащала въ пари на държавата, т. е. на владѣтеля, а въ турско време и на владиката. Той сѣществувалъ и въ Византия, отдето билъ въведенъ и въ България. Положително не е известно, въ какъвъ размѣръ той се е плащалъ. Но възможно е всѣка кжща да е плащала по една жълтица, т. е. около 6 сегашни златни лева. Той се събиралъ отъ специални чиновници, които въ хрисовулитѣ се наричатъ перпираки. Този именно данъкъ, както и другитѣ данъци и повинности, които се плащали и изпълнявали отъ всѣка кжща и които сж били доста тежки

и се събирали съ голѣма строгостъ, сж една отъ причинитѣ българитѣ, както въ време на политическата си независимостъ, така и подъ византийското и турското владичество, да живѣятъ въ голѣми домакинства, въ задруги.

Въ второто българско царство, както и подъ византийското и турското владичество, българитѣ давали въ натура десетъкъ отъ всички земни произведения, т. е. жито, сѣно, вино и пр. Тѣзи данъци въ българско време се събирали отъ специални лица, които въ българскитѣ хрисовули се наричатъ ж и т а р и, с ѣ н а р и, в и н а р и и пр. Въ турско време десетъкътъ на житата се наричалъ съ турскитѣ думи ошуръ или ондалъкъ, т. е. десетъкъ. За всѣка пѣкъ кола сѣно се плащало около три гроша и за всѣки два и половина декара лозе се плащало 60 пари.

Сжщо се е плащало десетъкъ и за всички добитъци: овци, кози, волове, свине, пчели и пр. Той сжщо се е плащалъ въ натура и се е събиралъ отъ специални люди, които се наричали десеткари овчи, свини, пчелни и пр. Данъкътъ за говедата и воловетѣ, ние мислимъ, се наричалъ волоберщина. И въ стара България българитѣ отглеждали и едъръ добъкъ, т. е. волове, крави, коне и пр. и нѣма съмнение, че и за него сж плащали въ натура данъкъ. Това се установява и отъ факта, че българскитѣ владѣтели притежавали и голѣми стада волове, коне и пр., голѣма частъ отъ които ще да се събирала като данъкъ отъ българското население. При това е известно, че данъцитѣ и глобитѣ и въ стара България се изплащали съ волове и коне и за туй не е могло да се обърне внимание и на този приходъ. Сжщо така е известно, че князь Крумъ въ ужъ проектирания воененъ походъ противъ Византия въ 813 година билъ приготвилъ 5,000 кола и 10,000 вола за преносъ на обсаднитѣ машини. Това голѣмо количество на волове, нѣма съмнение, и тогава, както и по-рано и по-късно, се е събирало като данъкъ отъ българското население. И въ турско време данъкътъ за овцетѣ, козитѣ и говедата се е плащалъ въ натура и се е наричалъ бегликъ, както и сега. За пчелитѣ се плащало по 3 гроша за кошерь. Сжщо и за свинетѣ се е плащало данъкъ въ пари.

Освенъ горепоменатигѣ прѣки данъци, българскитѣ владѣтели събирали и други такива отъ българското население.

При това тѣ получавали и разни подаръци, които сжщо така сж били законни данъци.

Косвени данъци. — Отъ косвенитѣ данъци най-важно било митото, което въ изворитѣ се нарича царина или кумеркъ (commercium). Този приходъ сжществувалъ и въ тритѣ периода на историята на българското право. Митото билъ данъкъ, който българскитѣ владѣтели събирали отъ търговскитѣ стоки, които се внасяли отъ чуждитѣ държави и се продавали въ България. За митото пръвъ пжтъ се споменува въ 812 година, когато князь Крумъ въ проекта си за договоръ за миръ между България и Византия между другото предлагалъ да се уредятъ и търговскитѣ отношения между дветѣ държави, като се събира мито отъ търговскитѣ стоки, които се внасятъ и въ дветѣ договорящи се държави. Действително, византиецитѣ не сж приели проекта за договоръ за миръ на князь Крума поради другитѣ му условия; обаче въпросътъ за събирането мита отъ търговскитѣ стоки, които се внасяли въ България отъ Византия, билъ уреденъ съ българовизантийскитѣ договори, които следъ това сж били сключени, защото въ края на IX вѣкъ (ок. 894 г.) византиецитѣ събирали мито отъ българскитѣ търговски стоки, които се внасяли въ Византия. Нѣма съмнение, и българитѣ тогава сжщо събирали мито отъ търговскитѣ стоки, които се внасяли отъ Византия въ България. Българскитѣ владѣтели, възможно е, и преди князь Крумъ да сж обърнали внимание на митата отъ търговскитѣ стоки, които отъ чуждитѣ държави и народи се внасяли въ България, защото последната поради мѣстоположението си, което заемала, била важенъ търговски центъръ и презъ нея минавали търговскитѣ стоки отъ изтокъ за западъ и обратно. Затова българскитѣ владѣтели рано ще да сж обърнали внимание на този важенъ държавенъ приходъ и събирали мито, както отъ търговскитѣ стоки, които се внасяли въ България, така и отъ ония, които се пренасяли презъ нея. Но не е известно, въ какъвъ размѣръ събирали мито и дали то се събирало въ натура или въ пари.

И въ втория периодъ на историята на българското право българскитѣ владѣтели сжщо събирали мито отъ търговскитѣ стоки, които се внасяли отъ чуждитѣ държави и страни въ България. Това напълно се установява отъ договоритѣ, които били сключени между България, Дубровникъ, Венеция и Ге-

нуа. Въ сжщитѣ договори е опредѣленъ и размѣра на митото, което се е плащало за търговскитѣ стоки, които се внасяли въ България. Така, споредъ договора, които на 4 октомврий 1352 година билъ сключенъ между царъ Иванъ Александъръ и венецианската република, венецианскитѣ търговци плащали 3% отъ стойността на внесенитѣ въ България търговски стоки, два перпера за голѣмъ корабъ и единъ перперъ за малъкъ корабъ. Споредъ договора пъкъ, който на 27 май 1387 година билъ сключенъ между князь Иванко, синъ на Добротича, и Генуезката република, генуезкитѣ търговци плащали само два процента отъ стойността на търговскитѣ стоки, които се внасяли въ България и то единъ процентъ за вносъ и единъ процентъ за износъ. Митата се плащали въ търговетѣ и градоветѣ, а нѣкои възможно и на границата.

При това, както чуждитѣ, така и българскитѣ търговци плащали известни данъци въ градоветѣ, съборитѣ, панагиритѣ, търговетѣ и разни такси за минаване презъ мостоветѣ, бродоветѣ и проходите, които въ хрисовулитѣ се наричатъ мостина, броднина и диявато (минаване).

Мита се плащали и въ време на турското владичество въ България и тѣ сж били единъ много важенъ държавенъ приходъ.

Владѣтелски регалии. — Регалии е изключителното право на владѣтелитѣ върху известни държавни приходи. Регалиитѣ съществували и въ българската държава, както и въ всичкитѣ срѣдновѣковни европейски държави. Но и това право българскитѣ владѣтели въз основа на частноправни характеръ на българската държава считали за свое частно право и разполагали съ него по усмотрението си, като го подарявали или продавали. Най-важни регалии, освенъ правото на разполагане съ държавната територия и даване чинове, били и следнитѣ права: коване пари, подържане търгове, събиране глоби, конфискуване имоти, ловене дивечъ, строене воденици, пристанища и други подобни.

Въ стара България държавната територия се е считала за собственост на владѣтеля и затова тя се е наричала царска земя. Само той билъ собственикъ на земята а всички други

имали само право да се ползватъ отъ нея първоначално временно, подиръ до животъ и най-после по наследство. Затова българскитѣ владѣтели разполагалъ съ държавната територия, като я отстъпвалъ на манастиритѣ, църквитѣ, висшето духовенство, боляритѣ и пр. Българскитѣ владѣтели сжщо имали право да даватъ чинове и достойнства и да произвеждатъ пленицитѣ, па дори и робитѣ си боляри. Коването на пари било тѣхно изключително право. Но тѣ, за да иматъ това право, трѣбвало, навѣрно, да получатъ съгласието на папата или на Византия. Затова царъ Калоянъ ще да е молилъ папата да му разреши да кове пари. Търговетѣ се учредявали отъ българскитѣ владѣтели, които имали и изключителното право да събиратъ мито отъ търговскитѣ стоки, които се продавали на тѣхъ. Но това свое право тѣ често отстъпвали на манастиритѣ, църквитѣ и боляритѣ.

Глобитѣ сжщо били право на владѣтелитѣ. Глобитѣ въ старата българска държава били най-честото наказание, но същевременно и най-голѣмиятъ владѣтелски приходъ. Поради неразвитието на администрацията, лошото икономическо положение и слабитѣ държавни приходи не е било възможно престѣпницитѣ дълго време да се държатъ въ затвора и затова глоба са налагала и за убийство, за разбойничество, за кражба, за разводъ и за много други престѣпни деяния, па и за граждански нарушения. Ако пъкъ престѣпникътъ е билъ беденъ, се е подлагалъ на тѣлесно наказание. Конфискуването сжщо било право на българскитѣ владѣтели. Само тѣ могли да конфискуватъ имотитѣ на обвиненитѣ въ тежки престѣпни дѣяния боляри или въ неизпълнение на важни владѣтелски нареждания.

Регалъ на българския владѣтель билъ сжщо и ловътъ, който той, както и другитѣ си регалии, отстъпвалъ на манастиритѣ и боляритѣ. Ловътъ билъ въ връзка съ повиннитѣ на населението да отгледва кучета и соколи, които сж били нужни за лова на българския владѣтель. Затова имало специаленъ човѣкъ, който се грижелъ за отглеждане на кучета и въ хрисовулитѣ той се нарича псаръ. Сжщо имало и специаленъ човѣкъ, който се грижелъ за отглеждане на соколитѣ и който въ хрисовулитѣ се нарича геракаръ.

Повинности. — Българските владетели се считали за собственици не само на държавната територия, но още и на човъците, които живели на нея и които от нея получавали и своето качество. Всичко, което е било и живело на царската земя, било царско. Отъ това произлизало и правото на българските владетели да облагатъ всички люде, които сж живели въ държавата, не само съ данъци, но още и съ повинности. Отъ тѣзи задължения не сж били освободени и чужденцитѣ, които сж живели въ България.

Повинноститѣ сж били извънредно много и непривилегированото българско население било длъжно да дава и изпълнява всичко, каквото било нужно и угодно на българските владетели и на боляритѣ. Отъ многобройнитѣ повинности най-известни и най-обикновени сж били тѣзи: работене владетелскитѣ полски имоти; хранене, изпращане и пренасяне владетеля и чуждитѣ пратеници; хранене конетѣ имъ; служене въ войската; пазене и строене крепости, пазене тъмницитѣ; отглеждане кучета и соколи; строене пѣтища, мостове и пр.

Българското население безплатно обработвало владетелскитѣ земледѣлски имоти, като: оране, жетва, варшидба, косене сѣно и копане лозя. То е било длъжно да дава станъ, храни, да пренася и съпровожда владетелитѣ, чуждитѣ пратеници, владетелскитѣ чиновници и боляритѣ, когато тѣ по разни причини пѣтували изъ държавата. Сжщо то е било длъжно да дава станъ и на войската, когато пѣтувала. Тази повинностъ сжществувала и въ тритѣ периода на историята на българското право и въ изворитѣ се нарича приселица. Тя е била много тежка и затова манастирскитѣ села били освободени отъ нея. Въ турско време българскитѣ войнишки села били освободени отъ задължението да даватъ станъ на войската, когато тя пѣтувала презъ селата имъ. Българското непривилегировано население било длъжно да храни и конетѣ на владетелитѣ, чуждитѣ пратеници, владетелскитѣ чиновници и боляритѣ. Тази повинностъ сжщо била много тежка и затова манастирскитѣ села били освободени и отъ нея. То било длъжно безплатно да служи въ войската и да пренася цѣлия обозъ, да пази и строи крепости, да пази тъмницитѣ, да строи и поправя пѣтищата и мостоветѣ. Една отъ теж-

китѣ повинности е била и отглеждане кучета и соколи, съ които българскитѣ владетели и боляри си служили въ лова си. Тази повинностъ сжществувала и въ западнитѣ европейски държави и тамъ тя се наричала сапум или сапум. Въ Провансъ, напримѣръ, имало боляри, за които селянитѣ хранили и отгледали по 1,500 ловджийски кучета. Въ турско време нѣкои българи ловили соколи и ги занасяли въ Цариградъ на султана и на пашитѣ. Тѣ се наричали доганждии и поради това имъ задължение се ползували съ сжщитѣ права и привилегии, съ които се ползували и войницитѣ.

* * *

Покорение на българск. държава отъ византийцитѣ и причини за това.—Българитѣ основали своята държава и постоянно я разширявали чрезъ покорение и обединение на югословенскитѣ области, на които и византийцитѣ претендирали. Последнитѣ никога не се отказвали отъ тѣхъ и отъ пратенциитѣ си да владѣятъ цѣлия Балкански полуостровъ. За да успѣятъ пѣкъ въ това, тѣ преди всичко трѣбвало да покорятъ или поне да съкрушатъ България. За тази цѣль византийскитѣ императоръ Константинъ V Копронимъ (741—775 г.) въ срѣдата на VIII вѣкъ предприелъ осемъ военни похода противъ българитѣ. Обаче не е успѣлъ да ги покори, защото тогава у българитѣ още сж били твърде живи традициитѣ за политическата имъ независимостъ и защото сж били езичници. Вторъ опитъ направилъ византийскитѣ императоръ Иовнъ Цимисхий. Той въ срѣдата на втората половина на X вѣкъ (971 г.), за да освободи ужъ България отъ окупацията на руситѣ, предприелъ воененъ походъ противъ тѣхъ и съ съдействието на българитѣ успѣлъ да ги изпѣди отъ България. Обаче вмѣсто да изпълни обещанието си и да остави свободна цѣлата българска държава, той съвършено неоснователно присвоилъ источна България заедно съ столицата на българската държава Велики Преславъ и незаконно я присъединилъ къмъ византийската империя, а пѣкъ българския царъ Борисъ II публично въ Цариградъ лишилъ отъ царското му достойнство. Западна пѣкъ и южна България останала свободна и временно се е управлявала отъ братята Давидъ, Моисей,

Аронъ и Самуилъ. Следъ завръщането на Романа (ок. 978 г.) отъ Цариградъ и признаването му за български царь източна България била освободена отъ византийското владичество и българската държава била разширена на югъ и западъ чрезъ завладяване византийски области. Поради туй се почнала великата българо-византийска война въ края на X вѣкъ, която най-после се свършила съ покоряване на цѣлата българска държава отъ византийския императоръ Василий II. Причина на този голѣмъ политически и воененъ успѣхъ на византийцитѣ е високата култура, прогресивнитѣ държавноправни идеи и доброто икономическо положение на византийското селско население.

Въ срѣднитѣ вѣкове Византия била най-просвѣтената страна. Старата грѣцка наука била основата на умственото развитие въ Византия. Тамъ имало висши свѣтски училища, които се издържали отъ държавата. Въ срѣдата на първата половина на V вѣкъ (425 г.) византийскиятъ императоръ Теодосий основалъ въ Цариградъ висше свѣтско училище, въ което тридесетъ преподаватели преподавали на латински и грѣцки езици граматика, философия, филология, право, математика и пр. Императоръ Юстинианъ I презъ първата половина на VI вѣкъ (533 г.) открилъ юридически училища въ Цариградъ, Римъ и Бейрутъ. Висшата придворна школа въ Магнавра, Цариградъ, въ началото на втората половина на IX вѣкъ била попълнена и въ нея видни учени и философи преподавали висши науки и философия. Освенъ държавнитѣ висши свѣтски училища, въ византийската империя е имало много частни и семейни училища, въ които се изучавали старитѣ класици, филология, философия, право, математика и пр. Въ Византия твърде много се развила и историографията. А въ сжщото това време свѣтска образованостъ почти не е съществувала въ България.

Византийцитѣ имали най-прогресивно държавно управление и най-свършено законодателство за времето си. Действително, българитѣ имъ подражавали и приели тѣхното законодателство, но то не се прилагало, защото било чуждо за тѣхъ.

Презъ X вѣкъ византийскитѣ императори съ редъ законодателни актове защитили дребнитѣ собственици отъ посѣгателството и насилията на велможитѣ и подобрили икономическото положение на византийското селско население. Въ

сжщото това време, по свидетелството на презвитеръ Козма, българското селско население било въ най-лошо икономическо положение.

При такава голѣма разлика въ културно, политическо, социално и икономическо положение на Византия и България въ края на X вѣкъ почнала голѣмата борба между византийци и българи за национално и политическо надмощие на Балканския полуостровъ. И нѣма съмнѣние, тя се свърши въ полза на по-културнитѣ византийци, които победиха и покориха българитѣ и почти цѣли два вѣка ги държаха подъ политическата си власть.

Покорение на бълг. държава отъ турцитѣ и причини за това. — Турцитѣ на брой 400—500 семейства въ срѣдата на първата половина на XIII вѣкъ (около 1230 г.) се заселили въ областта Витиния и на границата между селджуската турска държава съ столица Коня и Византия. Тѣхниятъ началникъ Ертогрулъ билъ тимариотъ на Алаединъ I, селджуски султанъ на Коня. Наследникътъ му пкъ Османъ (1281—1326 год.) билъ признатъ отъ Алаедина за подчиненъ владѣтель. Османъ билъ предприемчивъ и храбъръ човѣкъ и отъ ония рѣдки държавници, които съ дѣлата си чертаятъ сдѣбинитѣ на народитѣ за много вѣкове. Въ началото на XIV вѣкъ селджуската държава съ столица гр. Коня била унищожена отъ персийскитѣ монголи и източната ѣ часть покорена отъ тѣхъ. Въ западната ѣ пкъ часть се образували разни самостоятелни държави начело съ самостоятелни владѣтели, между които билъ и Османъ. Последниятъ, както преди обявяването му за независимъ владѣтель, така и следъ това разширилъ владенията си по разни направления. Кратко време преди смъртъта му неговия синъ и наследникъ Орханъ (1326—1361 г.) завладѣлъ гр. Бруса, столицата на Витиния. Следъ това Орханъ завладѣлъ и голѣмитѣ малоазиатски византийски градове Никея и Никомидия и западнитѣ си владения разширилъ до брѣговетѣ на Баспора. Неговиятъ синъ Сюлейманъ въ срѣдата на XIV вѣкъ (1357 г.) преминалъ въ Европа и първо завладѣлъ крепостъта Цимпе на Хелиспонта и следъ това и гр. Галиполъ. Отъ тукъ турцитѣ вършили разни нашествия въ разни направления. Наследникътъ на Орхана Муратъ I (1362—1398 г.) веднага следъ възкачването си на престола безъ съ-

протива завладѣлъ цѣла Тракия заедно съ византийския градъ Одринъ и българския градъ Пловдивъ. Следъ поражението на македонскитѣ велможи Вълкашинъ и Угleshъ (при Черноменъ (с. Чирменъ) (1371 г.) турцитѣ завладѣли цѣла Македония. Победата на Косово поле (1398 г.) имъ предоставила на разположение и цѣла Сърбия. Наследникътъ на Мурата Баязидъ (1389—1403 г.) първо покорилъ търновската българска държава (1393 г.) и следъ три години и видинската българска държава (1396 г.). И така, турцитѣ въ разстояние на единъ вѣкъ завладѣли по-големата частъ отъ Мала-Азия и почти цѣлия Балкански полуостровъ.

Зараждането, както и бързото разпространение на турската държава е необикновено явление въ историята. Историцитѣ мислятъ, че главната причина на това сж мухамеданството, доброто държавно устройство и силната войска. Обаче това мнение едвали е вѣрно, защото и други народи сжщо сж били мухамедани, имали добро държавно устройство и силна войска, но пакъ не сж успѣли да основатъ така бързо и толкова голѣма и дълготрайна държава.

Ние мислимъ, че главната причина за необикновеното развитие и бързо разширение на турската държава сж: високиятъ моралъ, просвѣтата и народното благосъстояние.

Турцитѣ били честни, морални, справедливи, чевѣколюбиви, великодушни и точно изпълнявали задълженията си. Тѣ били такива не само помежду си, но и къмъ покоренитѣ християни и евреи, на които признавали религиозна автономия и ги оставяли да се управляватъ споредъ тѣхнитѣ народни и религиозни закони и обичаи. Основателятъ на турската държава Османъ билъ не само храбъръ и мждъръ, но още и твърде справедливъ, честенъ, милостивъ и великодушенъ човѣкъ. Той съ тѣзи свои добри качества привързвалъ приятелитѣ си и побеждавалъ неприятелитѣ си. Османъ на присмъртния си часъ съветвалъ наследника си Орханъ да бжде справедливъ, добъръ и милостивъ и да защитява всичкитѣ си поданици безъ разлика на вѣра и народност. И действително, първитѣ турски султани строго се придържали о този съветъ и се стараели въ държавата имъ да царува редъ, правда и справедливост. За тази целъ тѣ всѣка година изпращали свои довѣрени лица въ четиритѣ страни на държавата си да

провѣряватъ мѣстнитѣ управници. Тѣзи султански инспектори имали голѣми права. Тѣ могли да накажатъ провинилитѣ се мѣстни управници въ насилия и злоупотрѣбения дори съ смъртъ и конфискуване на имотитѣ имъ. Управлението на турцитѣ действително било строго, но справедливо и човѣколюбиво. Балканскитѣ народи, които съ вѣкове страдали отъ насилия и неправди подъ управлението на народнитѣ си управници, предпочитали управлението на турцитѣ, защото у тѣхъ намирали правда, справедливостъ и моралъ.

Турцитѣ, още докато живѣли заедно съ другитѣ турски народи въ Азия, били преминални презъ първитѣ стѣпала на човѣшката култура. Въ Мала-Азия пѣкъ приели културата и просвѣтата на еднородцитѣ си селджуски турци и продължили да ги развиватъ. Предава се, че и Османъ билъ грамотенъ и на присмъртния си часъ между другото съветвалъ наследника си Орханъ да бжде покровителъ на наукитѣ и благодетелъ на ученитѣ. Орханъ изпълнилъ завета на баща си и въ по-големитѣ градове на държавата си основалъ срѣдни училища, медресета и повикалъ учени люде отъ Египетъ за преподаватели. Въ медресетата се преподавало богословие, граматика на арабски езикъ, право, риторика, логика и пр. Въ времето на Орхана въ турската държава имало доста учени люде и поети. Турцитѣ основали и подържали разни училища и на Балканския полуостровъ. По свидетелството на турския пжтешественикъ Евлия Челеби, който въ срѣдата на XVII вѣкъ (1651—1652 и 1653 г.) пжтувалъ презъ Балканския полуостровъ, цѣлата страна била покрита съ турски основни и срѣдни училища, медресета. Той казва, че въ негово време въ гр. Никополъ, който тогава ималъ около 2,500 турски кжщи, имало двадесетъ първоначални училища и ученицитѣ получавали безплатно храна и облѣкло. Въ гр. Пловдивъ имало седемдесетъ първоначални училища и нѣколко медресета. Въ гр. София имало две медресета, отъ които онова на Махмудъ паша имало четиридесетъ аудитории и първоначално училище. Сжщиятъ още казва, че въ негово време въ Пловдивъ и Скопие живѣли много учени турци и добри поети. Турскитѣ султани покровителствували ученитѣ и разпространявали просвѣтата, като откривали училища и библиотеки. Въ България пѣкъ, както и въ другитѣ балкански словенски страни, въ време на покорението имъ отъ турцитѣ, както и

преди и следъ това, нѣмало свѣтска просвѣта и тѣхнитѣ владѣтели не се грижели за разпространение на науката въ държавитѣ си.

Най-важната причина за бързото разширение на турската държава било материалното благосъстояние, което турцитѣ обезпечавали на покоренитѣ отъ тѣхъ чужди народи. Тѣ въдворявали редъ и спокойствие въ завладѣнитѣ страни и подобрявали икономическото положение на населението. Въ вжтрешността на турската държава царувалъ миръ, както и въ римско време. Държавнитѣ данъци не сж били тежки и повинноститѣ сравнително сж били малко. Извънредни данъци нѣмало. При това имотътъ на населението билъ обезпеченъ и царувала правда и справедливостъ. Наопаки българитѣ, както се установява отъ хрисовулитѣ и другитѣ паметници, въ времето, когато били покорени отъ турцитѣ, плащали много повече данъци и изпълнявали много повече повинности къмъ царя си и боляритѣ. При това тѣ не сж имали миръ и спокойствие и сж били изложени на произвола на боляритѣ и на всѣки, който разполагалъ съ власть. Затова българитѣ, както и другитѣ балкански народи, въпрѣки националнитѣ имъ чувства и религиознитѣ имъ убеждения, не само се примирявали съ турското владичество, но нѣкои отъ тѣхъ и доброволно признавали върховната власть на турцитѣ: народнитѣ маси слушатъ само гласа на интереса.

Възобновение на българската държава въ края на XIX вѣкъ. — Българската държава въ началото на XI в. (1018 г.) бѣ покорена отъ византийцитѣ, но традициитѣ и споменитѣ за нея не сж били унищожени. Затова 22 години следъ покорението ѝ стана първото българско възстание (1040 г.) начело съ Дѣляна. Тридесетъ години по-късно (1073 г.) стана второто възстание и къмъ края на XII вѣкъ (1186 г.) начело съ братята Пѣтъръ и Асенъ стана третото възстание, когато България бѣ освободена отъ византийското владичество и българската държава възобновена.

Сжщо така и следъ покорението на България отъ турцитѣ въ края на XIV вѣкъ (1393 и 1396 г.) споменитѣ и традициитѣ за българската държава не сж изчезнали. Затова сж станали редъ възстания за освобождение на България отъ турското владичество. Така, още презъ XV вѣкъ станали

три възстания (1405, 1443 и 1444 г.). Въ края на XVI вѣкъ (1595 г.) станало четвъртото възстание и въ края на XVII вѣкъ (1688 и 1700 г.) станали петото и шестото възстания. Българскитѣ хайдутѣ сжщо подържали борческия духъ на българския народъ и споменитѣ му за миналата и надеждитѣ за бждещата политическа независимостъ. Но споменитѣ и традициитѣ за българската политическа и духовна независимостъ най-добре били запазени въ българскитѣ манастири, които сж били доста много. Голѣма частъ отъ българскитѣ манастири били основани и почти всички въ разни времена били надарени и издържани отъ българскитѣ царе и боляри. Въ тѣхъ се пазѣли старитѣ български писмени паметници и се култивирала българската наука и писменостъ. Твърде много българи посещавали манастиритѣ, дето слушали богослужението и църковната проповѣдь на родния си езикъ, научавали се за тѣхнитѣ основатели и дарители и виждали много старобългарски паметници. При това манастиритѣ изпращали изповѣдници и пжтуващи монаси, които изповѣдвали българското население, служили и проповѣдвали на български езикъ и събирали помощи за манастиритѣ. Но сжщевременно тѣ разнасяли традициитѣ и споменитѣ за българската политическа и духовна независимостъ и за българската книжнина. Манастиритѣ въ много градове въ България имали и свои домове, наречени метоси, дето имало български училища. Дейността на монаха Паисий е най-доброто доказателство за голѣмитѣ заслуги на българскитѣ манастири и монаси за българския народъ. Безспорно, имало още много други като него, но останали неизвестни.

Успѣшнитѣ войни на руситѣ противъ турцитѣ презъ XVIII и XIX вѣкове увѣриха българитѣ, че турската военна мощъ е съкрушима и че тѣхното освобождение отъ турското владичество е възможно. Възстанията на сърбитѣ и гърцитѣ въ началото на XIX вѣкъ противъ турцитѣ, освободението имъ отъ турското владичество и обособението имъ въ самостоятелни държави още повече увеличиха и съживиха надеждитѣ на българитѣ и за тѣхното освобождение отъ турската власть и обособение въ самостоятелна държава. Подъ влиянието на освободена вече Сърбия презъ първата половина на XIX вѣкъ (1836, 1837, 1841, 1850 г.) въ сегашна западна България ста-

наха нѣколко възстанически движения противъ управлението и насилията на турцитѣ. Действително, причинитѣ на тѣзи движения сж били икономически, но сѣ пакъ тѣ сж имали революционенъ характеръ. Въ началото на втората половина на сжщия вѣкъ (XIX в. 1866, 1869 г.) българскитѣ емигранти въ Ромжния основаха въ Букурещъ революционенъ комитетъ, който имаше за целъ да освободи България отъ турското владичество.

Но всичко това сж само последствия или второстепенни фактори за освобождение на България отъ турското владичество. А главната причина и най-важниятъ факторъ за нейното освобождение е доброто материално състояние на българския народъ презъ XIX вѣкъ и сравнително по-високото му образование.

Когато турцитѣ завладѣха България, се настаниха главно въ градоветѣ, а пѣкъ българитѣ изтикаха въ селата, дете последнитѣ се занимаваха съ земледѣлие и скотовѣдство и живѣха въ голѣмо невежество. Обаче, презъ XVIII вѣкъ голѣма анархия настъпи въ турската държава, поради което и поради върлуването на кърджалиитѣ, делиитѣ и разнитѣ други разбойнически орди голѣма частъ отъ българското селско население напусна селата и се настани по градоветѣ. Тамъ българитѣ се занимаваха съ разни занаяти, дребна и едра търговия и се организираха въ еснафи, които имаха голѣмо икономическо и културно значение. Българскитѣ занаятчии, търговци, земледѣлци и скотовѣдци произвеждаха много повече, отколкото бѣше нужно, за да задоволятъ личнитѣ си нужди. Българскитѣ шаеци, гайтани, добитѣкъ и жито въ голѣми количества се изнасяха не само въ другитѣ части на обширната турска империя, но още и въ чуждитѣ държави и страни. Поради всичко това презъ XIX вѣкъ въ България настъпи едно неизвестно до тогава благосъстояние, което създаде едно по-добро образование и цѣла България почти се покри съ училища и читалища. Мнозина българи се възпитаваха въ разнитѣ грѣцки и европейски висши училища. Въ срѣдата на втората половина на XIX вѣкъ (1870 г.) се разреши и българскиятъ църковенъ въпросъ и българскиятъ народъ се освободи отъ византийското духовенство. Българскиятъ народъ, следъ като се освободи отъ икономическото

ство, защото между икономическата и политическата свобода нѣма граници. Затова по-културнитѣ и по-прогресивнитѣ българи, както вънъ, така и вътре въ България образуваха революционни комитети и усилено заработиха за освобождението на България отъ турското владичество. Резултатъ на тази имъ дейность е срѣдногорското възстание на 20 априль 1876 година, което бѣше грубо и жестоко потѣжкано отъ турцитѣ. Безпорно, потѣжканото възстание нѣмаше да спре българското революционно движение. Избититѣ български революционери щѣха да бждатъ замѣстени съ по-смѣли и по-дѣятелни. Унищоженитѣ български революционни огнища сжщо щѣха да бждатъ замѣстени съ други още по-буйни, още по-силни. Но, за нещастие, еволюционното развитие на българското освободително дѣло се прекъсна отъ руската намѣса. Русия за свои цели използва революционното движение на българитѣ и извършенитѣ отъ турцитѣ жестокости при потѣжкването на срѣдногорското възстание и презъ 1877 година обяви на Турция война, резултатъ на която е освобождението само на една частъ отъ България, Мизия; защото европейскитѣ държавници знаеха, съ каква целъ Русия обяви война на Турция и какво преследваше съ освобождението на България. И така, руската намѣса въ българското освободително дѣло въ политическо и национално отношение е твърде вредна за българитѣ. Ако Русия не бѣше се намѣсила, българското освободително дѣло щѣше да се развива еволюционно и малко по-късно цѣлиятъ българския народъ щѣше да се освободи и българската държава днесъ щѣше да се простира отъ Тулча до Охридъ и отъ Нишъ до Солунъ.

Край.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОДЪ

	Стр.
Понятие на историята на българското право	5
Задача на историята на българското право	5
Предметъ на историята на българското право	6
Методъ на историята на българското право	7
Обемъ на историята на българското право	8
Отношение на историята на българското право къмъ правната история на другитѣ словенски народи	8
Спомагателни науки на историята на българското право	10
Система на изложение на историята на българското право	11
Периоди въ историята на българското право	13
Литература на историята на българското право	15

ЧАСТЪ ПЪРВА

ИЗВОРИ

УВОДЪ

Извори на историята на българското право	18
--	----

ГЛАВА ПЪРВА

ЮРИДИЧЕСКИ ИЗВОРИ

Общъ погледъ върху юридическитѣ извори	19
--	----

I ДОМАШНИ ЮРИДИЧЕСКИ ИЗВОРИ

Църковни хрисовули	20
Законъ судный людемъ	22
Кърмчая	22
Международни договори	24
Синодикъ на царь Борила	25
Обичайно право	26
Значение на обичайното право за историята на българ- ското право	28
Характерни черти на обичайното право	28
Правни преживѣлки	30

II ЧУЖДИ ЮРИДИЧЕСКИ ИЗВОРИ

1. ВИЗАНТИЙСКО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО.

Значение на византийското законодателство за историята на българското право	31
--	----

Византийско свѣтско законодателство	32
Византийско църковно законодателство	36

2. ТУРСКО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

Значение на туркото законодателство за историята на българското право	40
Турски правни сборници и актове	41

ГЛАВА ВТОРА

ИСТОРИЧЕСКИ ИЗВОРИ

Общъ погледъ върху историческитѣ извори	44
---	----

I ДОМАШНИ ИСТОРИЧЕСКИ ИЗВОРИ

Устни известия	44
Писмени известия	46
Известия чрезъ изображение	52
Остатъци въ тѣсенъ смисълъ	52
Паметници	53

II ЧУЖДИ ИСТОРИЧЕСКИ ИЗВОРИ

Византийски историци	54
Византийски хронисти	63
Византийска хагиография	68
Византийска кореспонденция	69

ГЛАВА ТРЕТА

КРИТИКА И ТЪЛКУВАНЕ НА ИЗВОРИТѢ

Критика на изворитѣ	70
Тълкуване на изворитѣ	74

ЧАСТЪ ВТОРА

ДЪРЖАВНО ПРАВО

ОТДѢЛЪ ПЪРВИ

ДЪРЖАВНО УСТРОЙСТВО

УВОДЪ

Предметъ на историята на българското държавно право	77
Основаване на българската държава	77
Наименование на българската държава	79
Елементи на българската държава	81

ГЛАВА ПЪРВА

ТЕРИТОРИЯ

Територия на българската държава	81
Югословенски области	82

	Стр.
Собствено и общо наименование на югословенскитѣ области	83
Политическа самостоятелностъ на югословенскитѣ области	84
Обединение на югословенскитѣ области къмъ българската държава	85
Териториално-национална основа на българската държава	86
Външна форма на българската държава	88
Териториаленъ съставъ на българската държава	89

ГЛАВА ВТОРА

НАРОДЪ

Български народъ	92
Българска народностъ	93
Социаленъ съставъ на българския народъ	95

I НЕСВОБОДНИ

Робство въ България	95
Социално и правно положение на робитѣ въ България	97
Встъпване въ робство	98
Освобождение отъ робство	100

II СВОБОДНИ

1. НЕПРИВЕЛИГОРОВАНИ

Общъ погледъ върху непривилегированото българско население	102
Свободни селяни	102
Правно и социално положение на свободнитѣ селяни	103
Прониарски люди	104
Правно и социално положение на прониарскитѣ люди	106
Църковни люди	108
Право и социално положение на църковнитѣ люди	110
Ратаи	111
Правно и социално положение на ратаитѣ	113
Граждани	115
Правно и социално положение на гражданитѣ	116
Социално и правно положение на българитѣ подъ византийското владичество	117
Социално и правно положение на българитѣ подъ турското владичество	118

2. БОЛЯРСТВО

Боляри	119
Велики и малки боляри	121
Вжтрешни и външни боляри	121
Права и привилегии на боляритѣ	123
Длъжности на боляритѣ	124

	Стр.
Материално състояние на боляритѣ	124
Чербаджии	125

3. ДУХОВЕНСТВО

Българско духовенство	126
Правно и социално положение на духовенството	127

ГЛАВА ТРЕТА

ВЛАСТЪ

Характеръ на властта	129
Форма на българското държавно управление	129
Форма на държавното управление на южнитѣ словени	130
Форма на държавното управление на прабългаритѣ	132
Форма на държавното управление на византийцитѣ	133
Учение на християнството за държавата и държ. власти	135
Политическо, културно, правно и социално значение на християнството	137
Богомилство, сжшностъ, политическо, културно, социално и правно значение	139
Църковенъ въпросъ	141
Политически партии	144
Владѣтели	146
Характеръ на българската владѣтелска властъ	146
Права и функции на българскитѣ владѣтели	148
Заслуги на българскитѣ владѣтели за политическото и национално единство на българския народъ	149
Титли на българскитѣ владѣтели	150
Знаци на царското достойнство	152
Начини за приемане владѣтелската властъ	153
Приемане владѣтелската властъ по наследство	154
Приемане владѣтелската властъ по завещание	155
Приемане владѣтелската властъ по изборъ	156
Условия за приемане владѣтелската властъ	157
Династии	159
Колективно начало за наследване владѣтелската властъ	159
Индивидуално начало за наследване владѣтелската властъ	160
Начало на сенйората	161
Начало на майората	162
Нимѣстничество	162

ОТДѢЛЪ II.

ДЪРЖАВНО УПРАВЛЕНИЕ

Характеристика на старото българско държавно управ-

ГЛАВА ПЪРВА
АДМИНИСТРАТИВНО ДЪЛЕНИЕ

Политическо и църковно дѣление на българската държава	165
Области	165
Жупи	167
Градове	168
Села	163
Епархии	168

ГЛАВА ВТОРА
ОРГАНИ НА УПРАВЛЕНИЕТО
I ЦЕНТРАЛНО УПРАВЛЕНИЕ

Органи на централното управление	170
Владѣтели	171
Владѣтелски съветници	172

II МЪСТНО УПРАВЛЕНИЕ

Областни управители	175
Мѣстни князе	176
Жупани	178
Градски и селски старейшини	179
Градски и селски събрания	181

ГЛАВА ТРЕТА
ВОЕННО УПРАВЛЕНИЕ

Войска и нейното значение	182
Постоянна войска	183
Прониарска войска	184
Бащинийска войска	185
Управление на войската	187
Количество на българската войска	188
Съставъ на българската войска	190
Въоръжение	191
Укрепления	193

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА
ФИНАНСОВО УПРАВЛЕНИЕ

Характеристика на старитѣ български финанси	195
Прѣки данъци	196
Косвени данъци	199
Владѣтелски регалии	200
Повинности	202

* * *

Покорение на българск. държава отъ византийцитѣ и причини за това	203
Покорение на бълг. държава отъ турцитѣ и причини за това	205
Възобновение на българската държава въ края на XIX в.	208
Съдържание	212